

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана
Хмельницького

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

НАБОКОВА АННА СЕРГІЇВНА

УДК 378.015.31:172.12

ДИСЕРТАЦІЯ

**АКСІОЛОГІЧНА ДЕТЕРМІНАНТА РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ:
ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР**

033 Філософія

(шифр і назва спеціальності)

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

А. С. Набокова

Науковий керівник (консультант) Глинська Людмила Федорівна, кандидат
філософських наук, доцент.

Запоріжжя - 2025

АНОТАЦІЯ

Набокова А. С. «Аксіологічна детермінанта розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти: філософський вимір». – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю «033 Філософія». – Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, МОН України. – Запоріжжя, 2025.

Актуальність дослідження зумовлена проблемою модернізації сучасної вищої освіти, у якій недостатньо використано методологічний потенціал аксіологічної, критичної та рефлексивної складових частин філософії, зокрема в розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти. Водночас аналіз фахової літератури свідчить про наявність різних теорій, підходів, досвіду соціальних і особистісних практик громадянського навчання і розвитку громадянської компетентності здобувачів.

Мета дослідження полягає у визначення та обґрунтуванні конструктивного потенціалу аксіологічної детермінанти розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти у процесі професійної підготовки здобувачів вищої освіти. За допомогою філософських і загальнонаукових підходів та функціонально-логічних методів і когнітивних процедур відрефлексовано творення аксіології громадянських знань у науково-освітньому процесі для забезпечення фундаментальних ціннісних констант громадянської культури суспільства. Таким способом експліковано аксіологічний підхід до розвитку громадянської компетентності як конструкт трансформування знань, умінь та навичок у світоглядні пріоритети особистості й інтеріоризації громадянських цінностей.

У контексті досягнень сучасної філософської науки та освітніх викликів сьогодення обґрунтовано засади аксіологічної детермінанти розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти.

Встановлене предметне поле проблеми розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти в умовах українського сьогодення, суспільні запити і чинники актуалізації розвитку громадянської компетентності української молоді на принципах і цінностях відкритого демократичного суспільства та громадянської відповідальності особистості.

Визначено суперечності процесу розвитку громадянської компетентності *Homo educandus*, виявлено впливові чинники її ціннісного смислотворення та особливості сучасного світорозуміння і ставлення до громадянського зростання; обґрунтована роль філософії у спрямуванні педагогічних досліджень на створення «картини» громадянської єдності, яка розгортається навколо значущості норм, правил, ідеалів, цінностей. Аналізується широкий спектр галузевих напрацювань вітчизняної і зарубіжної філософії освіти, соціальної психології, соціології, педагогіки, в контексті досліджень згуртованості українського суспільства, що визначається шляхом узагальнення окремих складових: рівня підтримки і взаємодопомоги; рівня довіри до соціальних інститутів; спільності цінностей; ступеня ідентифікації категорії здобувачів з українським суспільством тощо.

Встановлено, що цей процес пов'язаний сьогодні: зі змінами, які відбуваються в суспільстві; змішаним простором цінностей і плюралістичних ціннісних орієнтирів; з багатофакторним світоглядним впливом, з правом на вільний вибір світоглядних поглядів; можливістю вироблення особистого світорозуміння, світосприймання; підвищенням значущості громадянської освіти і розвитку громадянської компетентності здобувачів здобувачів у всіх елементах суспільного життя. Потреба у громадянській компетентності здобувачів й умінні жити в умовах демократії, боротись у тяжкий для країни час засвідчує і необхідність збагачення освіти смислами буття людини, її ціннісними орієнтирами та методологією розвитку громадянських цінностей в освітніх процесах в ЗВО засобами соціально-філософських наук.

Встановлено об'єктивні та суб'єктивні чинники впливу на розвиток

громадянської компетентності здобувачів: громадянська ідентичність, наявність спільної мети, супідрядність індивідуальних мотивів до набуття громадянської позиції й дій; їх реалізація через самоактуалізацію, що відтворює сукупність певних поглядів, ціннісних настанов, потреб, цілей і цінностей особистості та виконує регулятивні функції громадянського зростання в суспільному просторі.

Аксіологічний підхід до розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти ми розглядаємо як: конструкт методології здобуття і трансферу нового громадянського знання; як інтегративний спосіб системної організації внутрішнього світу особистості; орієнтації особистості на впорядкування взаємозв'язків індивідуального та соціального компонентів життя; розвиток громадянської компетентності здобувачів вищої освіти.

Аксіологічний супровід розвитку громадянської компетентності вимагає: створення умов ефективного розвитку громадянських знань і навичок здобувачів вищої освіти через їх реалізацію (наявність і свідоме засвоєння особистістю громадянських знань; філософських позицій, їх узагальнення і власні висновки; усвідомлення здобувачем потреби відповідального ставлення до світоглядного змісту навчального матеріалу, до подій, явищ, поведінки людей; готовність особистості до реалізації власних громадянських переконань у практичній громадській діяльності, що визначає життєву активність і соціальну позицію здобувача освіти як громадянина і патріота).

Через аксіологічний вимір процес становлення особистості експліковано в: єдності соціального, громадянського та індивідуально-особистісного; значущості філософської аксіології у включення в дослідницьке поле педагогіки ціннісно-сміслових екзистенціальних феноменів; розкритті потенціалу культурно-освітнього простору; його ролі в розширенні векторів вибору особистістю індивідуальної культурно-освітньої траєкторії громадянського зростання.

На основі аналізу теоретико-методологічних засад сучасної аксіологічної науки та матеріалів низки міждисциплінарних досліджень розвитку громадянської компетентності особистості здобувачів освіти в ЗВО України в роботі охарактеризовані основні спрямування сучасних досліджень ціннісно-мотиваційних чинників впливу на розвиток громадянських якостей здобувача вищої освіти і обґрунтовано аксіологічну детермінанту як провідний чинник розвитку громадянської компетентності *Homo educandus*.

Виявлено комплекс аксіологічних чинників сприяння розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти: як можливостей, закладених в чинний процес аксіологічного супроводу розвитку громадянської компетентності в ЗВО; незадіяних потенційно реальних можливостей аксіологічного впливу на активізацію набуття громадянських компетентностей здобувачами; нових можливостей експлікації аксіологічного знання для удосконалення розвитку громадянської компетентності в процесі навчання.

У процесі дослідження комплементарно розкривається потенціал голістичного підходу до дослідження розвитку громадянської компетентності, що запобігає імплементації у навчання окремих елементів модернізації замість поєднання усіх векторів громадянської освіти та обґрунтовується необхідність визнання аксіологічної детермінанти для особистісного вибору здобувача вищої освіти власної ціннісно-сислової системи, що постає основою розвитку громадянської компетентності, смислогенезу освітніх траєкторій та емерджентом розгортання громадянських якостей в суспільному житті що уможлиблює застосування аксіологічних компонентів розвитку громадянської компетентності освітніми засобами та імплементації їх в моделювання освітньо-наукових, освітньо-професійних програм підготовки здобувачів вищої освіти.

Фактологічний матеріал і джерельна база дослідження можуть слугувати підґрунтям створення програм аксіологічного забезпечення та подальшого удосконалення програм розвитку громадянської компетентності

здобувачів вищої освіти упродовж навчання в закладах вищої освіти, а також використовуватися для наукових розвідок і практик учасниками освітнього процесу.

Ключові слова: аксіологічний підхід, громадянська компетентність, аксіологічна детермінанта розвитку, критична функція філософії, рефлексивна функція філософії, ціннісно-смилова константа, здобувачі вищої освіти, педагогічний супровід, громадянська єдність, українське громадянське суспільство

ABSTRACT

Nabokova A.S. «Axiological determinants of the development of civic competence among higher education students: Philosophical dimension» – Qualifying scientific work as a manuscript.

Thesis for the PH.D degree in speciality 003(Philosophy). – Bohdan Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University, MOES of Ukraine. – Zaporizhzhia, 2025.

The study's relevance stems from the issue of modernization in higher education, which fails to fully realize and apply the methodological potential of philosophy's axiological, critical, and reflective components, particularly in the development of civic competence among higher education students.

At the same time, a review of the literature reveals the existence of various theories, perspectives, and experiences with social and personal practices of civic learning.

The study's goal is to identify and validate the constructive potential of the axiological determinant of civic competence development in higher education students during their professional training.

The axiology of civic knowledge is created in the scientific and educational process using philosophical and general scientific approaches, functional and logical methodologies, and cognitive procedures to ensure the essential value constants of societal civic culture.

In this way, the author explains the axiological approach to developing civic competence as a construct of integrating information, skills, and talents into the individual's worldview priorities and internalizing civic values.

The principles of the axiological determinant of the development of civic competence of higher education students are substantiated in the context of contemporary educational issues and the accomplishments of modern philosophical science.

Higher education students' civic competence development in the current Ukrainian context, social demands, and factors that actualize the development of civic competence in Ukrainian youth based on the values and principles of an open democratic society and individual civic responsibility are identified as the subject matter of the problem.

The role of philosophy in guiding pedagogical research to create a "picture" of civic unity, which unfolds around the importance of norms, rules, ideals, and values, is substantiated. The contradictions of the process of developing civic competence of Homo educandus are identified, along with the influential factors of its value meaning-making and the peculiarities of modern worldview and attitude to civic growth.

The article examines a broad variety of sectoral advancements in social psychology, sociology, pedagogy, and philosophy of education both domestically and internationally in the context of studies on Ukrainian society's cohesiveness, which is ascertained by extrapolating individual components:

the level of support and mutual help; the level of trust in social institutions; the shared values; the degree to which the applicants identify with Ukrainian society, etc.

It has been established that this process is connected nowadays with:

with the changes taking place in society; a mixed space of values and pluralistic value orientations; multifactorial worldview influence, with the right to free choice of worldview views; the possibility of developing personal worldview and worldview; increasing the importance of civic education and the development

of students' competence in all elements of public life.

The need for students' civic competence and the ability to live in a democracy, to fight in difficult times for the country, also demonstrates the need to enrich education with the meanings of human existence, its values, and the methodology of developing civic values in educational processes in higher education.

Objective and subjective factors influencing the development of civic competence in students have been identified:

civic identity, the presence of a common goal, the subordination of individual motives to the acquisition of civic stance and actions; their implementation through self-actualization, which reflects a set of certain views, value orientations, needs, goals, and personal values, and performs regulatory functions of civic growth within the public sphere.

We consider the axiological approach to the development of civic competence in higher education students as:

a construct of the methodology for acquiring and transferring new civic knowledge; an integrative method for the systemic organization of the inner world of the individual; an orientation of the individual towards the ordering of interrelations between the individual and social components of life; civic competence formation.

The axiological support of competence development requires:

the creation of conditions for the effective development of civic competences in higher education students through their implementation (the presence and conscious assimilation by the individual of civic knowledge; philosophical positions, their generalization and personal conclusions; the student's awareness of the need for a responsible attitude toward the worldview content of educational material, toward events, phenomena, and people's behavior; the individual's readiness to implement personal civic convictions in practical public activity, which determines the life activity and social stance of the student as a citizen and a patriot).

Through the axiological dimension, the process of personality formation is explicated in: unity of the social, civic, and individual-personal; the significance of philosophical axiology in integrating value-semantic existential phenomena into the research field of pedagogy; disclosure of the potential of the cultural and educational space and its role in expanding the vectors of an individual's choice of a personal cultural and educational trajectory of civic development.

Based on the analysis of the theoretical and methodological foundations of modern axiological science and materials from a number of interdisciplinary studies on the development of civic competence in students of higher education institutions in Ukraine, the paper characterizes the main directions of current research on value-motivational factors influencing the development of civic qualities in higher education seekers and substantiates the axiological determinant as the leading factor in the development of civic competence in *Homo educandus*.

A set of axiological factors contributing to the development of civic competence in higher education students has been identified: the existing opportunities embedded in the current process of axiological support for the development of civic competence in higher education institutions; the potentially untapped opportunities for axiological influence to activate the acquisition of civic competencies by students; and new opportunities for the explication of axiological knowledge to improve the development of civic competence in the educational process.

The study complements the potential of a holistic approach to the research of civic competence development, which prevents the implementation of isolated elements of modernization in education, instead of combining all vectors of civic education. It substantiates the necessity of recognizing the axiological determinant for the personal choice of higher education students in forming their own value-meaning system, which becomes the foundation for the development of civic competence, the meaning-generation of educational trajectories, and the emergence of civic qualities in social life. This approach enables the application of axiological components in the development of civic competence through educational means

and their implementation in the modeling of educational-scientific and educational-professional programs for the preparation of higher education students.

The factual material and source base of the study may serve as a foundation for the development of programs for axiological support and further improvement of programs aimed at developing civic competence in higher education students throughout their studies at higher education institutions, as well as be used for scholarly research by participants in the educational process.

Key words: axiological approach, civic competence, axiological determinant of development, critical function of philosophy, reflective function of philosophy, value-semantic constant, higher education students, pedagogical support, civic unity, Ukrainian civil society.

СПИСОК НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Набокова А. Аксіологічні засади розвитку громадянської культури майбутніх фахівців: філософський вимір. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. Одеса, 2020. С. 35-47. URL: <http://www.dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/12743>

2. Набокова А. Розвиток громадянської компетентності здобувачів вищої освіти у контексті цивілізаційних викликів сучасності. *Українознавчий альманах*. 2024. Вип. 35. С. 62-69.

3. Набокова А. Ціннісно-сміслові аспекти розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти: соціально-філософський аналіз. *Українознавство*. 2025. № 1 (94). С.225-235. URL: <http://journals.uran.ua/index.php/2413-7065>,

Статті в інших виданнях за темою дисертаційної роботи:

4. Набокова А. Філософія критично-рефлексивного мислення в аксіології розвитку громадянської культури. *Kelm. Instytut Spraw Administracji Publicznej*, 2020. № 5 (33). С. 87-94. URL:

<https://kelmczasopisma.com/ua/jornal/27>.

5. Nabokova A. Current axiological aspects of the development of civic competence among higher education students in the context of war in UKRAINE. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*, 2025. (1), 209-218. <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2025-1-24>

Тези наукових доповідей:

1. Набокова А. Аксиологія у методології філософії. *Сучасна наука та перспективи: Матеріали II Всеукраїнської інтернет - конференції молодих вчених (23-24 жовтня 2019 року); за заг. ред. Москальової Л.Ю. Мелітополь, 2019. С. 69-70. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://.*

2. Набокова А. Ціннісний аспект розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти засобами філософії. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку*. Матеріали LIII-ої Міжнародної науково-практичної конференції (07 лютого 2025 року, м. Кордова (Іспанія), дистанційно). С.133-137. DOI: <https://doi.org/10.52058/53>.

3. Nabokova A. Axiological determinant as a factor in the development of civic competence of higher education students. *Людина і світ: Axiological Aspects of Globalization: Transformations and Conflicts*. Матеріали XI-ої Регіональної науково-практичної конференції (28 лютого 2025 року), м. Запоріжжя./за заг.ред.АфанасьєваЛ., Глебова Н. – Запоріжжя: Вид-во МДПУ ім. Богдана Хмельницького,2025. –123с. С.104-107.

ЗМІСТ

ВСТУП	14
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФІЛОСОФСЬКОГО	
ВИМІРУ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ	
ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ	25
1.1. Проблематика і предметне поле філософського дискурсу розвитку	
громадянської компетентності здобувачів засобами вищої освіти	25
1.2. Громадянська компетентність у структурі компетентнісно	
орієнтованого гуманітарного знання: міждисциплінарний аналіз	47
1.3. Аксіологічний вимір розвитку громадянської компетентності	
здобувача вищої освіти у контексті цивілізаційних викликів сучасності ..	63
Висновки до розділу 1	78
РОЗДІЛ 2. АКСІОЛОГІЧНА ДЕТЕРМІНАНТА У ФІЛОСОФСЬКИХ	
ВИМІРАХ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ	
ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ	81
2.1. Соціально-філософська рефлексія ціннісного наповнення категорії	
громадянська компетентність.....	81
2.2. Аксіологічна детермінанта як провідний чинник розвитку	
громадянської компетентності Homo educandus	98
2.3. Філософія критично-рефлексивного мислення в системі розвитку	
громадянської компетентності здобувачів вищої освіти.....	119
Висновки до розділу 2	132
РОЗДІЛ 3. ФІЛОСОФСЬКИЙ СУПРОВІД ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЦІННІСНО-	
СМИСЛОВИХ ОРІЄНТИРІВ У ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ	
ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДО ГРОМАДЯНСЬКОГО ЄДНАННЯ.....	136
3.1. Експлікація аксіологічного підходу як головний конструкт розвитку	
громадянської компетентності здобувачів вищої освіти.....	136
3.2. Аксіологічний супровід розвитку громадянської компетентності	
здобувачів вищої освіти у процесі професійної підготовки	154

3.3. Громадянська компетентність як аксіологічно детермінована складова гуманітарної освіти здобувачів в умовах війни.....	174
Висновки до розділу 3	187
ВИСНОВКИ.....	191
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	196
ДОДАТКИ.....	219

ВСТУП

Актуальність дослідження. Однією з проблем сучасної соціальної філософії і педагогічної практики є осмислення тих вимірів буття Homo educandus, які сьогодні виходять далеко за межі суто професійної підготовки здобувачів вищої освіти і щоденно вимагають чіткої громадянської позиції, зважених рішень і стійкості перед викликами і загрозами. Час навчанням в ЗВО для більшості здобувачів – це час громадянського становлення, розвитку громадянської компетентності і відповідальності перед суспільством, що ґрунтується на засадах прав і обов’язків громадянина в умовах відстоювання незалежності української держави від агресора. Філософською наукою і педагогічною практикою компетентісної освіти накопичено значний досвід у ефективному використанні методів, прийомів і засобів наукового супроводу навчання в ЗВО, а також у застосуванні різних форм навчально-виховного супроводу (методик, технологій тощо). В умовах загрози українській державності і викликів сьогодення українська спільнота як ніколи потребує згуртованості і стійкості на довгі роки. Відтак значно зростає роль ціннісних чинників громадянського єднання, що знаходить відображення в потребі опрацювання багатьох аспектів новітньої педагогічної практики на рівні аксіологічної філософської теорії та методології.

Зокрема, актуалізується потреба світоглядно-ціннісного наповнення змісту, форм і засобів освітніх практик розвитку громадянської компетентності здобувачів аксіологічною наукою для забезпечення цілісності розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти як мети сучасної гуманістично орієнтованої педагогічної практики, що здійснюється освітніми засобами відповідно до сучасних соціальних і процесуальних освітніх умов.

Теоретико-методологічні підходи до опрацювання проблематики розвитку громадянської компетентності засобами аксіологічної науки

ґрунтуються на принципах комунікативної теорії (К.О. Апель, Ю.Габермас) етики відповідальності (І.Кант, М.Вебер, Д. Бьолер, Г. Йонас), теорії соціальної ідентичності (Г.Таджфела), філософських, педагогічних і культурологічних засадах гуманістичного розвитку і становлення особистості (В. Франкл, Ю. Вооглайд), ідеї виховання громадянськості, концептах становлення громадянства і національних громадянських цінностей в Україні Г. Сковороди, П.Юркевича, М. Грушевського, В. Вернадського, В. Сухомлинського, С. Кримського, В. Гаврилишина; філософсько-освітніх концептах аксіологізації процесів навчання у вітчизняних ЗВО В. Андрущенко, О. Базалук, В. Бобрицької, Л. Губерського, Н. Моїсєєвої, В. Огнев'юка, І. Предборської, О. Кравченко, О.Смолінської, Н.Ткачової, Л.М.Харченко; культурологічних і педагогічних підходах до розвитку громадянської освіти, громадянського виховання, громадянської свідомості і громадянських цінностей української молоді в працях таких дослідників як І. Бех, А. Бичко, С. Дембіцький, С. Бойко, М. Боришевський, С. Дембіцький, К. Журба, В. Євтушок, І. П. Ігнатенко, І. Калюжна, І. Кучинська, Д.Усов, К. Чорна, Т. Яблонська та багатьох інших; дослідженнях специфіки розвитку громадянської компетентності як багатофакторної аксіологічної характеристики соціальної свідомості здобувачів у контексті сучасних видозмін освітнього середовища Р. Кеттела, Д. Макклеланда, Дж. Равена, У.П. Канінга, Т. Куртца та інших.

В роботі ми опирались на міждисциплінарні концепти і практичні розробки: ціннісних аспектів розвитку особистості А. Бандури, Г. Галаша, К. Каллеха, В. Мішеля, концепти орієнтації індивідуальної свідомості на громадянські цінності(Ф. Знанецький, М. Рокіч, Г. Олпорт, Т. Парсонс, У. Томас, Ш. Шварц); соціально-психологічного вивчення громадянської активності як суб'єктного потенціалу розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти (В. Васютинський, Є. Головаха, О. Донченко, І. Жадан, В. Москаленко, Ю. Романенко, А. Ручка, Т.Ткач), соціологічного супроводу розвитку соціальної і громадянської

компетентності здобувачів, як чинника становлення громадянства, професіоналізму, громадянської відповідальності особистості, її толерантності, готовності до взаємодії, громадянської ідентифікації і участі у громадянському житті (В. Бакиров, Н.Глебова, І. Нечитайло, Л. Сокурянська, О. Хижняк, А. Ручка та багатьох інших); педагогічної аксіології громадянського виховання в Україні (О.Сухомлинська, І. Кучинська), теоретичні і практичні засади розвитку громадянської компетентності (О. Шестоपालюк): громадянської освіти в закладах освіти (Ю. Завалевський Т. Ремех) педагогічного супроводу формування і розвитку соціальної і громадянської компетентності здобувачів освіти (О. Варецька, І. Зарубінська, О.Смолінська, Н. Чернуха), зарубіжного досвіду розвитку гуманістичної культури, громадянських цінностей і виховання громадянськості здобувачів (Шаранова Ю. В. Федоренко) та багатьох інших.

Попри значну дослідницьку увагу і ґрунтовне наукове опрацювання багатьох аспектів розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти вбачаємо своєчасним і доцільним удосконалення теоретико-методологічних основ процесу розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти соціально-філософським знанням. В Контексті сьогодення наш вибір теми зумовлений також ціннісними трансформаціями українського громадянського суспільства, спричиненими агресією РФ, змінами у когнітивній сфері сучасної науки та задля вирішення низки встановлених суперечностей між:

- існуванням суспільного замовлення на зміцнення громадянської самоідентифікації здобувачів вищої освіти, що ґрунтується на засадах прав і обов'язків громадянина й демократичних принципах розбудови українського суспільства суспільства в умовах відстоювання незалежності української держави та недостатньою ефективністю впливу корпусу суспільних наук на освітні практики розвитку громадянської свідомості здобувачів;

- потребою нагальних відповідей на виклики й загрози сучасності та виконання соціально-практичного завдання протидії деструктивним впливам,

соціальній напрузі в середовищі української молоді в умовах війни та недостатнім обґрунтуванням ціннісних засад існуючих теоретичних підходів і практик проєктування розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти;

– усвідомленням провідної ролі аксіологічних детермінант розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти у соціальних практиках сьогодення та недостатнім науковим супроводом цих практик в процесі здобуття освіти.

Зазначені суперечності зумовили актуальність та вибір теми дисертаційного дослідження: **«Аксіологічна детермінанта розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти: філософський вимір».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи факультету суспільно-гуманітарних наук і права МДПУ імені Богдана Хмельницького в межах комплексних тем кафедри соціології та філософії «Аксіологічні засади модернізації стратегій сучасної вищої освіти України» (ДРК № 0121U108573) 2021-2025р.р.; «Етнічні спільноти і спільність як запорука консолідації в боротьбі з рашистською ідеологією та збройною агресією» (ДРК № 0123U103115) 2023-2025р.р.; плану науково-дослідної роботи факультету фізичної культури, спорту та психології в межах комплексної теми кафедри психології «Психологічні засади актуалізації ресурсності та життєстійкості особистості: концептуалізація та розвиток» (ДРК № 0121U110568) 2021-2023 р.р.

Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради природничо-географічного факультету Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 3 від 25.10. 2019 р.).

Об'єктом дослідження є процес розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти у процесі професійної підготовки.

Предмет дослідження – імплементація аксіологічної детермінанти у процес розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти.

Мета дисертаційної роботи полягає у визначенні та обґрунтуванні конструктивного потенціалу аксіологічної детермінанти розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти у процесі професійної підготовки здобувачів вищої освіти.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Охарактеризувати основні спрямування сучасних досліджень ціннісно-мотиваційних чинників впливу на розвиток громадянських якостей здобувачів вищої освіти і концептуалізувати аксіологічну детермінанту як провідний чинник розвитку громадянської компетентності Homo educandus;
2. Експлікувати аксіологічний підхід до навчання як головний конструкт розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти, а також суттєво доповнити аксіологічну парадигму розуміння і перетворення світу;
3. Комплементарно розкрити потенціал голістичного підходу до дослідження розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти, що запобігає імплементації у навчання окремих елементів модернізації замість поєднання усіх векторів громадянської освіти;
4. Обґрунтувати необхідність визнання аксіологічної детермінанти для особистісного вибору здобувача вищої освіти власної ціннісно-сміслової системи, що постає основою розвитку громадянської компетентності, смислогенезу освітніх траєкторій та емерджентом розгортання громадянських якостей особистості в суспільному житті.

Провідна ідея дослідження полягає в обґрунтуванні значущості аксіологічної детермінанти розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти з урахуванням суб'єктності особистості у виборі громадянських ціннісних орієнтирів у процесі навчання в закладі вищої освіти.

Робочі гіпотези нашого дослідження полягають в наступному:

– філософія через аксіологічний вимір може сприяти створенню нового знання і використання його у практиці розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти через імплементацію аксіологічної детермінанти для надання гуманістичної орієнтації і активності усім ланкам системи цінностей в освітньо-педагогічному процесі;

– функціональне поле філософії передбачає формування методологічного інструментарію, який може виступати в якості системостворювального фактору розвитку громадянської компетентності здобувачів як суб'єктів педагогічного процесу та в їх ставленні до предметів осмислення, яке розгортається навколо змісту і значущості норм, правил, ідеалів, цінностей громадянського єднання;

– філософська настанова є значущою складовою розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти, регулювання ціннісно-смиислового ставлення здобувачів до громадянських чеснот як до духовно-морального обов'язку, як цілісного сприйняття себе в єдності соціального, громадянського та індивідуально-особистісного;

– філософія включає в дослідницьке поле освітнього процесу розвитку громадянської компетентності такі екзистенціальні феномени, як смисл життя, переживання, ідеал, духовність, віра, громадянська єдність, патріотизм тощо й орієнтує дослідження на вивчення не «абстрактної, а конкретної людини» у громадянському просторі з усіма невід'ємними атрибутами людського буття;

– філософія орієнтує на проведення міждисциплінарних досліджень процесу розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти, що змінюють вузькопредметний та «інтервальний» пошук нового знання про цілісний і ціннісно-смисловий, і громадянський простір особистості, в яких складається концептуальна модель бачення світу у загальнолюдському сенсі.

Методи дослідження. Методологія дослідження представлена аксіологічним, антропологічним, голістистичним і феноменологічними підходами та компаративними, функціонально-логічними методами і

когнітивними процедурами (діалектичний метод, герменевтична редукція, генетичне конструювання, діалог і вільний дискурс).

Аксіологічний підхід до розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти ґрунтується на ціннісних орієнтирах формування у здобувачів освіти системи загальнолюдських, національних та особистісних цінностей; розвитку здатності до усвідомлення, аналізу та оцінки цінностей, їхнього значення для особистого та суспільного життя; вихованні поваги до прав і свобод людини, демократичних принципів, культурного різноманіття, вихованні патріотизму, поваги до історії та традицій своєї країни; розвитку толерантності, здатності до діалогу та співпраці з людьми різних поглядів. Це передбачає реалізацію принципів партнерства і створення позитивного середовища для розвитку демократичних цінностей та правової культури серед здобувачів освіти; набуття не лише знань і навичок, але ціннісних орієнтацій, які визначають поведінку здобувача вищої освіти як активного та відповідального громадянина.

Антропологічний підхід розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти ґрунтується на особистісно орієнтованій освітній парадигмі підготовки фахівців та визначається принципами міждисциплінарності освіти, гуманістичності та системності в організації освітнього середовища. Із позицій цього підходу розвиток громадянської компетентності здобувачів вищої освіти – це комплекс педагогічно-освітніх підходів, на основі яких відбувається професійна підготовка (системний, особистісно-діяльнісний, практико-орієнтований, проблемний, комунікативний, компетентнісний, особистісно орієнтований), що надає змогу визначити ефективність залучених засобів і ціннісних впливів розвитку громадянської компетентності здобувачів.

Голістичний підхід охоплює процесуальні аспекти розвитку розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти у соціальних взаємодіях як ціннісного ресурсу особистості, вагомого чинника професіоналізму та результату практичної підготовки. Із позицій концепту

громадянської компетентності здобувачів вищої освіти молоді підхід ґрунтується на діагностичному цілепокладанні, етапності, алгоритмічності й цілеспрямованому впровадженні психолого-педагогічних, дидактичних, організаційно-педагогічних та соціально-педагогічних умов, навчальних, виховних, інформаційно-технологічних і управлінських технологій, традиційних й інноваційних форм, методів, засобів та прийомів (особистісно орієнтовані, інтерактивні, проєктні, мультимедійні, тренінгові, проблемного навчання).

На різних рівнях методології (філософському, загальнонауковому та конкретно-науковому) ми спираємося також на феноменологічні уявлення про загальні закономірності розвитку наукового знання про громадянську компетентність особистості, яке конкретизується й отримує розвиток через наукові положення гуманістичної філософії освіти, соціальної психології, соціології й педагогіки.

Нами застосовується також:

- компаративний метод – для аналізу громадянської компетентності як соціалізаційної компоненти розвитку і самореалізації здобувачів вищої освіти; для обґрунтування історіогенезу наукового осмислення явища аксіологізації розвитку громадянської компетентності в соціогуманітарному знанні; для порівняльного аналізу умов соціалізації здобувачів вищої освіти, ролі соціальних, освітніх і ціннісних чинників розвитку громадянської компетентності в умовах сучасних викликів і загроз;

- функціонально-логічний метод – для системного, логічного та функціонального аналізу у комплексному вивченні аксіологічної детермінанти розвитку громадянської компетентності, розгляді громадянської компетентності як цілісної системи, що складається з взаємопов'язаних елементів (цінностей, знань, умінь, навичок); аналізі впливу різних факторів (соціальних, культурних, освітніх) на розвиток громадянської компетентності, виявлення закономірностей процесу розвитку та експлікації аксіологічної детермінанти громадянської компетентності.

Наукова новизна дослідження полягає у філософсько-освітній експлікації аксіологічної детермінанти як імператива розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти, що ґрунтується на принципах зв'язку теорії з соціальною практикою, цілепокладанні, системності, інтегративності та послідовності реалізації ідей, принципів, чинників і засобів освітньо-педагогічних впливів:

- у дисертаційній роботі здійснено узагальнення, систематизацію і критичний аналіз досліджень проблеми розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти, як актуального предмету міждисциплінарних досліджень соціальних і гуманітарних наук, виявлені ефективні стратегії її вирішення; репрезентовано аналіз концептуально-теоретичних засад розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти та особливостей науково-філософського супроводу цього процесу у вітчизняних ЗВО;

- експліковано, що аксіологічна детермінанта розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти репрезентує процес створення нового знання та його практичного застосування, що базується не лише на ціннісному підході в педагогіці, а й на гуманістичних ціннісних орієнтаціях, які забезпечують активність реалізації системи громадянських цінностей в освітньо-педагогічному процесі в ЗВО;

- комплексно розкрито, що аксіологічно орієнтований філософський супровід здобуття знань, практичних умінь, навичок та досвіду громадянської компетентності в процесі реалізації освітніх програм і позанавчальних практик постає цілісністю смислогенезу освітніх траєкторій і стратегій громадянського зростання здобувачів вищої освіти у культурно-освітньому просторі ЗВО та є основою розвитку громадянської компетентності здобувачів й емерджентом розгортання громадянських якостей особистості в суспільному житті;

- обґрунтовується доцільність залучення концепту громадянської згуртованості як інтегрованої характеристики сучасного етапу системного

розвитку громадянської ідентичності, громадянської компетентності і громадянської культури здобувачів вищої освіти задля підвищення рівня соціальної довіри і громадянської взаємодії в українському суспільстві.

Теоретична і практична значущість роботи визначається тим, що результати дослідження сприяють поглибленому розумінню принципів і закономірностей розвитку громадянської компетентності здобувачів і зумовленої ціннісно-сисловою детермінантою його поведінку в громадянському суспільстві. Положення дослідження розширюють можливості наукового супроводу розвитку громадянської компетентності здобувачів до філософського світорозуміння, надають аксіологічній детермінанті критеріальної переконливості філософської рефлексії для гуманістичного змістового наповнення і педагогічного моделювання процесів особистісного і соціального розвитку здобувачів вищої освіти.

Отримані результати дослідження можуть бути використані для організації освітнього процесу розвитку громадянської компетентності здобувачів в закладах вищої освіти, а також при розробці навчально-методичних посібників та у самоосвітній діяльності здобувачів.

Наукові результати здійсненого дослідження відповідають вимогам оптимізації і гармонізації демократичного життя суспільства, придатні для формування стратегем розвитку сучасної освіти і громадянського єднання українського суспільства на сучасному етапі розвитку. Матеріали і висновки можуть бути використані у підготовці освітньо-професійних програм розвитку громадянської компетентності здобувачів різних спеціальностей, силабусів освітніх компонентів, програм і планів науково-освітніх заходів з розвитку громадянського суспільства, а також при розробці навчально-методичних посібників та у самоосвітній діяльності здобувачів.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою роботою авторки. У дисертаційній роботі використано ідеї та положення, що є результатом особистого наукового пошуку здобувачки. Висновки, положення наукової новизни одержані авторкою самостійно.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювались на науково-теоретичних семінарах кафедри історії, археології і філософії, кафедри соціології та філософії Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького; результати дослідження оприлюднено у доповідях на науково-практичних конференціях:

міжнародних – LIII-й Міжнародній науково-практичній конференції «Modern aspects of the modernization of science: state, problems, development trends» (07 лютого 2025 року, м. Кордова (Іспанія);

всеукраїнських – II Всеукраїнській інтернет - конференції молодих вчених «Сучасна наука та перспективи» (23-24 жовтня 2019 року, м. Мелітополь);

регіональних: XI-й Регіональній науково-практичній конференції «Людина і світ»: Axiological Aspects of Globalization: Transformations and Conflicts. (28 лютого 2025 року, м. Запоріжжя).

Публікації. За темою дисертаційного дослідження опубліковано 8 одноосібних праць, серед яких: 3 статті у наукових фахових виданнях України, віднесених до міжнародних наукометричних баз даних; 2 статті у закордонних наукових періодичних виданнях, віднесених до міжнародних наукометричних баз даних; 3 публікації – в тезах наукових доповідей, опублікованих у збірках матеріалів конференцій.

Структура дисертації відображає послідовність розв’язання основних завдань дослідження. Робота складається з анотацій українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (216 найменування, із них – 59 іноземними мовами) та 1 додатку. Загальний обсяг роботи становить 220 сторінок друкованого тексту, основний зміст роботи викладено на 181 сторінці. Роботу ілюстровано 2 таблицями.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФІЛОСОФСЬКОГО ВИМІРУ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

1.1. Проблематика і предметне поле філософського дискурсу розвитку громадянської компетентості здобувачів засобами вищої освіти

Антропологічна стратегія або парадигма розвитку особистості упродовж останніх десятиліть вбачає у принципі самоцінності життя (життя взагалі і життя окремої людини) засаду розвитку нового світогляду сучасної людини – оптимістичного, який розвивається в умовах гуманної культури [63, с. 258]. Традиційно аксіологічний вимір проблем процесів такого становлення ґрунтується насамперед на етиці відповідальності, як засобі легітимації цінностей суспільного розвитку і комплексі тих моральних правил людської поведінки, що формується під впливом нового світогляду та нових принципів співіснування суспільства. Оскільки філософська спрямованість етики відповідальності у її екстраполяції на сферу соціальної взаємодії, зокрема освіти, полягає як у виробленні критеріїв розвитку соціальної поведінки людини, так і у формуванні нового типу соціальної взаємодії і має розроблятися на засадах єдності [10], не можна не брати до уваги зв'язку освіти із практичною діяльністю людей, її соціальну роль у розвитку ціннісного світогляду особистості.

Оскільки громадсько-соціальне становлення та розвиток особистості прийнято називати соціалізацією, яка розуміється як процес повної інтеграції особистості в соціальну систему шляхом пристосування або адаптації до останньої [102], і яка, в першу чергу, ґрунтується на виваженому оцінюванні наслідків власних дій і вчинків людини [34], то предметом особливої активності особистості в цих умовах постає освоєння соціальних ролей, норм, цінностей.

Не випадково дослідники стверджують, що громадянську культуру слід розглядати в особистісній площині, у конституюванні індивідуального Я і у формуванні його самосвідомості та особистісного досвіду [153], виділяючи при цьому п'ять базових орієнтацій індивідуального Я в навколишньому світі, що детерміновані культурою:

1) самоорієнтація – усвідомлення факту свого існування в світі і здатність діяти в межах поведінкового середовища;

2) об'єктивна орієнтація – знання про існування різних предметів у межах впливу індивідуального Я (воно дає впевненість в упорядкованості та організації зовнішнього світу);

3) просторово-часова орієнтація – імпліцитне знання свого місцезнаходження в просторі й часі, зумовлене специфікою культури, яка повідомляє індивіду відчуття тимчасової безперервності Я;

4) мотиваційна орієнтація – знання об'єктів у межах сфери впливу індивідуального Я, тобто в їх співвіднесеності з потребами особистості та можливостями їх задоволення;

5) нормативна орієнтація – уявлення про моральний порядок, що формується відповідно до набору культурно-специфічних критеріїв (норм, стандартів, цінностей) оцінки власної поведінки і поведінки інших [153].

Актуалізація філософських досліджень у освітній галузі, зокрема аксіологічного спрямування детермінується і тим фактом, що кризові явища в освіті є прямим наслідком цивілізаційної кризи, що також проявляються у вигляді технократичної асиметрії знань на користь технічних дисциплін на шкоду гуманітарній компоненті [55]. Тому, як стверджують дослідники, щоб подолати існуючий «перекіс», особливо в освіті, слід провести глибокий філософський аналіз чинників виникнення та запропонувати нові світоглядні орієнтири, що будуть більш культуроцентричними та гуманістичними, на відміну від пануючих сьогодні технократичних, утилітаристських і вузькофункціональних «цінностей», які формують нормативне поле освіти та деструктивно впливають на розвиток особистості [50, с. 97].

Симптоматично, що учасники міжнародного симпозіуму «Філософія освіти в перспективі ХХІ століття», який відбувся ще 1990 року в Празі, засвідчили, що криза освіти набуває планетарного масштабу, а невдачі незліченних реформ вказують на потребу філософського осмислення ситуації, що вимагає «вироблення нових світоглядних і аксіологічних орієнтирів» [8].

Також закономірно, що більшість фахівців, які вивчають сучасну філософію освіти, в тому числі українські науковці, виходять із фундаментального принципу, згідно з яким основна мета освіти полягає у вихованні всебічно розвиненої особистості, здатної до гармонійного поєднання особистих інтересів, професійної майстерності та загальних цінностей [95, с. 29-41]. Водночас, як те справедливо підкреслює Л. Воробйова, вказаний принцип, як і будь-який ідеал, зазнає серйозної перевірки реальним освітнім процесом, тому питання про їхню взаємодію є однією з найважливіших проблем для сучасної філософії освіти [31].

Базовим для нашого дослідження ми обрали визначення поняття «освіта», запропоноване авторами навчального посібника «Філософія освіти» за загальною редакцією В.П.Андрущенка та І.М. Предборської: «освіта є суспільним процесом (діяльністю, інституцією) розвитку і саморозвитку особистості, пов'язаний з оволодінням соціально значущим досвідом, втіленим у знаннях, вміннях, навичках творчої діяльності, чуттєво-ціннісних формах духовно-практичного освоєння світу. Освіта – це, насамперед, процес суб'єкт-суб'єктної взаємодії учителя (педагога) і учня (студента), спрямованої на передачу (засвоєння) знань, формування вмінь і навичок, виховання культури мислення і почуття, здатності до самонавчання і самостійної життєтворчої діяльності» [147, с. 8].

Ефективність та зміст обраного філософського підходу до досліджуваної проблеми завжди визначаються його ключовими функціями, серед яких: світоглядна, гносеологічна, методологічна, інтегративна, аксіологічна та критична. Розглянемо їх визначення:

Світоглядна функція полягає в тому, що філософія, будучи вченням про загальні закономірності в системі «людина – світ», є теоретичною основою світогляду. Вона систематизує та поглиблює знання про світ, людство і суспільство, сприяючи розумінню світу як цілісної системи та визначенню місця людини в ньому.

Гносеологічна функція філософії проявляється у розробці та застосуванні інструментів і методів для дослідження та трансформації предметного світу або суспільства з урахуванням існуючих законів та специфіки об'єкта вивчення [1, с. 10].

Інтегративна функція полягає в об'єднанні практичного, пізнавального та ціннісно-орієнтовного досвіду людини, що є важливим фактором для гармонійного розвитку суспільства. У процесі суспільного прогресу або при вирішенні складних наукових завдань відбувається відмова від застарілих поглядів, стереотипів, цінностей та помилкових світоглядних установок [1, с. 10].

Аксіологічний характер філософських знань полягає у їхній здатності допомагати людині у визначенні важливих цінностей та самоцінностей життя, моральних принципів і гуманістичних ідеалів. Це набуває особливої значущості в умовах загострення глобальних проблем сучасності, коли світоглядні аспекти різних сфер діяльності стають особливо актуальними. Філософія, реалізуючи свою критичну функцію в системі розвитку освіти та культури, сприяє виявленню та усуненню помилок, подоланню стагнації та застарілих догм [1, с. 10].

Моральні та духовні цінності культурного середовища є ключовим аксіологічним стержнем, що формує духовне обличчя кожної людини та спрямовує багатогранну освітньо-філософську рефлексію. Освіта якісно і гуманістично відображає процес перенесення «цінностей оточення» у «цінності життєвого досвіду», що в сукупності репрезентують індивідуальність (а також ідентичність народу, нації, суспільства, епохи). Освіта є невичерпним інтелектуальним ресурсом людини (її цінність не може

бути переоцінена). Також освіта є процесом виховання, саморозвитку та формування особистості [1, с. 10].

Л.В. Губерський зазначає, що «Навчальний процес має розгортатися на основі найновіших надбань сучасної науки, культури і соціальної практики, мати випереджальний характер, формувати самостійне творче мислення, вольові здібності особистості. Відповідаючи на виклики глобалізації, маємо сформувати професіонала, який би одночасно був патріотом своєї Батьківщини, висококультурною людиною, освоїв увесь спектр гуманітарної культури. Гуманітарні цінності є сутнісною ознакою соціальності, людяності, цивілізованості» [49, с.4]. Аналіз сукупності освітніх цінностей, що укладають необхідну умову для селекції освітніх пріоритетів в українській освітній системі, детально експлікованої в монографічному дослідженні Н. О. Ткачової, присвяченому історичній еволюції цінностей у сфері освіти [139], дає змогу виснувати, що сучасними науковими розвідками цілком закономірно обґрунтовується доцільність концептуалізації цінностей як сукупності гуманістичних пріоритетів соціуму. Водночас ці пріоритети виступають регулятивами розвитку освітньої системи в цілому, а також укладають структуровану систему провідних соціальних цінностей кожного здобувача в контексті тенденцій розвитку сучасної вищої освіти України, що включає наступні категорії: фундаментальні (базові, загальнолюдські), національні, громадянські, сімейні та особистісні цінності [54, с. 12-15].

В. О. Огнев'юком було артикульовано новаторську для свого часу інтегральну соціально-філософську концепцію освіти як соціокультурного феномена [99], в якій автор експлікує ціннісний потенціал та процеси парадигмальних змін сучасної української освіти на засадах цінностей сталого людського розвитку. Автором було встановлено наступні закономірності:

- аксіологічна детермінація та еволюція в освітній царині є лінійно-прогресивним процесом;
- зазначений процес імплементується завдяки перманентному

поверненню, в кожному часовому зрізі – вже в інших контекстуальних умовах, до певних наскрізних освітніх інваріантів – зразків, образів, моделей, установок тощо;

– аксіологічна парадигма освітніх процесів фундується на автентичних неминущих духовних цінностях української культури.

Отже, по статусу освітня аксіологія сьогодні стає віссю соціального розвитку індивіда, формування його компетентісної культури і культури в цілому [1, с. 39]. Саме тому, на нашу думку, актуальними в умовах сьогодення залишаються ідеї виховання громадянськості, що розглядалися видатними вітчизняними діячами і вченими, і набули вагомого культурологічного й філософського обґрунтування в концептах становлення громадянства і національних громадянських цінностей в Україні в працях Г. Сковороди, П.Юркевича, М. Грушевського, В. Вернадського, С.Кримського, В. Гаврилишина.

Згідно з позицією укладачів методичного посібника О.О. Базалука, О.П. Кравченка та Л.М. Харченко, аксіологія певною мірою експлікує та репрезентує в освітньому процесі свій полівекторний функціональний зміст, оскільки серед усього спектру освітніх функцій – інформативної, виховної, комунікативної тощо – для досягнення результативності освітньо-виховної діяльності пріоритетне значення мають функції кореляції та екстраполяції, оскільки саме вони детермінують фінальний вибір та інтеріоризацію здобувачами освіти певних життєвих стандартів, настанов та принципів.

Однак, як слушно зауважив Ю. Габермас, «Цінності, – навіть ті, які можуть розраховувати на глобальне визнання, – не висять у повітрі, вони стають обов’язковими тільки в нормативних порядках і практиках певних культурних життєвих укладів» [32, с. 242].

Отже, оскільки саме цінності виконують функцію перспективних стратегічних життєвих цілей і ключових мотивів життєдіяльності кожної особистості, саме вони і визначають моральні устої і принципи поведінки особистості, а методологічна система виховання, прийнята в даному

суспільстві, визначається, в свою чергу, панівною в ній системою цінностей. Саме тому будь-яке суспільство є зацікавленим в тому, щоб актуалізувались належні цінності та життєві пріоритети особистості здобувача вищої освіти.

Державний підхід до освітньої політики в Україні здійснюється в світлі положень Хартії Ради Європи про виховання демократичної громадянськості й освіти в галузі прав людини (11 травня 2010 р.) [151] – виховання активного громадянина, який усвідомлює особистісну відповідальність за рішення суспільного й державного характеру. Згідно з Концепцією розвитку громадянської освіти в Україні, ключовими цілями є формування громадянської, національної та культурної ідентичності, підтримка розвитку української мови, зростання духовності українського народу, усвідомлення його моральних цінностей, а також виховання поваги до людської честі та гідності, прав і свобод, та здатності їх обстоювати [68].

Завдання громадянського виховання і освіти задекларовані в законі «Про освіту» (2017) [109], Концепції розвитку педагогічної освіти (2018) [69], Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки, Концепції розвитку освіти до 2025 року, а також Законі «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [112].

В ході дослідження встановлено, що різні контексти і цілі передбачають певні відмінності між визначеннями громадянської освіти у Законі «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» і в Законі «Про освіту дорослих». У першому вона визначається як «сукупність систематизованих знань, умінь, навичок, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, пов'язаних з ідеями демократії та верховенства права, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей». У Законі «Про освіту дорослих» – як «складник освіти дорослих, спрямований на формування та розвиток громадянських компетентностей, що надають дорослій особі

можливість реалізовувати права та свободи людини і громадянина, брати активну участь у суспільному житті, усвідомлювати персональну відповідальність за розвиток держави, територіальних громад» [111].

Тобто, вказують дослідники Ю. Якименко, П. Стецюк, І. Балуба якщо у першому випадку мова йде про набуття людиною якостей громадянина демократичної правової держави, заснованої на принципах рівності та справедливості, а результатом громадянської освіти є формування певної громадянської ідентичності, заснованої на відповідній системі цінностей, то у другому йдеться про «набуття компетентностей, необхідних для реалізації громадянином своїх конституційних прав і свобод, отже, результатом громадянської освіти є забезпеченість її об'єкта сукупністю знань і навичок, необхідних для ефективного функціонування в суспільно-політичному просторі держави» [137, с. 39-40].

Також згідно із Законом «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», встановлено, що сфера громадянської освіти охоплює усі модальності освіти (формальну, неформальну, інформальну), а також усі освітні страти та всі вікові когорти громадян, що кореспондує положенням вищезгаданої Концепції розвитку громадянської освіти. Аналіз відповідного законодавчого акту засвідчив, що громадянська освіта позиціонується як один із трьох ключових напрямів реалізації державної політики з утвердження української національної та громадянської ідентичності, поряд з національно-патріотичним та військово-патріотичним вихованням. Разом з тим, слід констатувати наявність дискурсу в українській академічній спільноті щодо диференціації громадянської та національної ідентичності в межах зазначеного Закону, що, на думку експертів, зумовлює потенційну нестабільність та суто формальний характер громадянської ідентичності в її відриві від національного контексту [137, с. 39-40].

Разом з тим, зміст низки документів наголошує на тому, що громадянська компетентність молоді є визначальним чинником в умовах

війни та майбутнього розвитку країни: активна, відповідальна та свідома молодь є ключем до стійкості, єдності та прогресу суспільства, її погляди, цінності та громадянська поведінка безпосередньо впливають на стан справ у державі, а роль громадянської освіти є вирішальною, оскільки саме громадянська культура і компетентність дає молоді розуміння їхніх прав та обов'язків, розвиває критичне мислення, заохочує до участі у суспільному житті, виховує патріотизм та повагу до демократичних цінностей.

Аналіз змісту «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» засвідчує, що аксіологічний підхід до проблем освіти України спрямований на розробку і теоретичне обґрунтування цілісної ефективної системи педагогічного процесу, що має своїм завданням:

- сприяння вдосконаленню ціннісної свідомості здобувачів освіти(ціннісних знань, ідеалів, цілей, мотивів, спонукань);
- розвитку чуттєвої сфери здобувачів освіти (поваги до людей, почуття справедливості, толерантності, гідності тощо);
- гуманізації стосунків здобувачів освіти у соціальному середовищі;
- оволодіння здобувачами освіти цінностями ключових компетентностей в динамічному суспільстві.

На думку авторки ґрунтовного дослідження проблем розвитку громадянської компетентності І. Жадан, наразі існує значна диференціація підходів як щодо переліку громадянських компетентностей, так і щодо визначення їхніх еталонних показників, оскільки на кожному з культурно-історичних етапів розвитку суспільства це прямо чи опосередковано, з більшим чи меншим ступенем конкретизації визначає певна спільнота [56, с.25].

Виходячи з цього факту, в подальшому ми опирались на системний аналіз конституційно-правових засад громадянської освіти в Україні та їх основних складових. Зокрема, з метою розкриття правового забезпечення цих завдань вищої школи розглянуто й проаналізовано визначальні положення

Законів України: «Про вищу освіту», згідно з яким вища освіта – «сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у закладі вищої освіти (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти» [110].

Оскільки розробники компетентнісного підходу (Д. Равен, Л. Елькін, Б. Хокінс, І. Трофімова, Г. Селевко, Ю. Варданян та ін.) наголошують на принциповій зумовленості розвитку виокремлених компонентів громадянської компетентності чинниками соціального середовища і відповідних видозмін як визначень, так і структури громадянської компетентності, у подальшому ми будемо використовувати матеріали досліджень, що ґрунтуються на узагальненнях результатів емпіричних досліджень і та апробованих педагогічно-освітньою практикою моделях.

У ході дослідження також встановлено, що розвиток громадянської компетентності здобувачів освіти в сучасних умовах здійснюється відповідно до визначеного переліку основних громадянських компетентностей [137, с.261]. Досягнення цієї мети забезпечується через формування ключових компетентностей, необхідних для успішної життєдіяльності сучасної людини, а саме: 1) вільне володіння державною мовою; 2) здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами; 3) математична компетентність; 4) компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій; 5) інноваційність; 6) екологічна компетентність; 7) інформаційно-комунікаційна компетентність; 8) навчання впродовж життя; 9) громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей; 10) культурна компетентність; 11) підприємливість та фінансова грамотність; 12) інші компетентності, передбачені стандартом освіти»

Розглядаючи тему нашого дослідження, важливо зазначити, що в рекомендаціях Ради Європейського Союзу 2018 року щодо розвитку ключових компетентностей особистості протягом усього життя, громадянська компетентність визначається як здатність особистості діяти як відповідальний громадянин, який бере активну участь у громадському та соціальному житті. Це передбачає розуміння соціальних, економічних, правових і політичних процесів, концепцій та структур, а також глобальних розробок і принципів сталого розвитку [171]. В іншому документі Ради ЄС зміст громадянської компетентності в освітньому контексті конкретизується через призму «знань», «умінь та навичок» і «цінностей» [202].

Однак незважаючи на ґрунтовні дослідження громадянської компетентності українськими педагогами, існує певна неоднозначність у тлумаченнях сфер застосування громадянських компетентностей, що зумовлено, насамперед, багатоаспектністю підходів у соціальних науках та різним розумінням самого поняття «компетентність» [135, с. 40],

Оскільки аналіз змісту і структури цього поняття достатньо повно відображений низкою ґрунтовних наукових розвідок і надзвичайно активно використовується в наукових працях освітнього і педагогічного спрямування, на даному етапі нашого дослідження послуговуватимемось найбільш загальноприйнятим його визначенням, наведеним в Законі України «Про освіту» [109]. Згідно з цим визначенням, «компетентність – динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особистості успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність».

Щодо громадянської компетентності, на даному етапі роботи обмежимося наступним визначенням: громадянська компетентність – це складна й багатогранна якість особистості, що відображає її здатність ефективно реалізовувати свої громадянські права та обов’язки, брати активну участь у житті суспільства та держави, а також сприяти розвитку

демократичних інститутів і власній ефективній самореалізації в суспільному житті.

Отже, зміст нормативних документів вказує, що формування громадянської компетентності є одним з пріоритетних завдань сучасної освіти. Мета цього процесу полягає в тому, щоб забезпечити молоде покоління знаннями про світові демократичні досягнення та особливості розвитку демократії в Україні, сформувати в них мотивацію та навички, необхідні для відповідальної участі в суспільно-політичному житті, а також сприяти їхній активній позиції щодо реалізації демократичних ідеалів і цінностей в Україні та набуттю досвіду громадянської діяльності, демократичної поведінки й конструктивної взаємодії.

Реалізація ціннісного компонента громадянської компетентності в програмах і курсах філософських дисциплін ЗВО відбувається «переважно через зміст освіти шляхом відбору й структурування навчального матеріалу курсу, який забезпечує умови формування демократичних цінностей, орієнтацій, сприйняття ідеалів демократії, вироблення ставлень і мотивів діяльності, які є складовими громадянської позиції». Разом з тим, Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України, затверджена наказом Наказом № 527 Міністерства освіти і науки України від 06 червня 2022 року, вказує, що «громадянська освіта має охоплювати всі види освіти, та бути спрямованою на формування громадянських компетентностей. Громадянська освіта має бути практичною і повинна допомагати у набутті необхідних компетентностей» [137, с. 246].

Дослідники відзначають активність молоді в усіх сферах суспільного життя України як одну з актуальних прикметних особливостей нашого часу. Це явище є органічним наслідком розширення прав і свобод після Майдану, що, у свою чергу, зумовлює підвищення відповідальності кожної людини перед суспільством і необхідність дотримання громадянських обов'язків [2, с. 11]. Згідно з Національною рамкою кваліфікацій для третього рівня вищої освіти України, майбутній фахівець має бути здатним «...розв'язувати

комплексні проблеми в галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності, що передбачає глибоке переосмислення наявних та створення нових цілісних знань та/або професійної практики» [93].

Аналіз змістових аспектів аксіологічної проблематики розвитку громадянської компетентності в сучасних українських ЗВО в філософсько-освітніх працях В.Андрущенко [5], Л.Кривеги і О.Надибської [146], Н. Моїсєєвої [83], І. Огнев'юк [99], І. Предборської [108], О.Смолінської [129] та багатьох інших науковців дає підстави стверджувати, що, хоч цей документ безпосередньо й не акцентує увагу на аксіологізації освіти, формування ціннісно-сислового, рефлексивно-критичного мислення та комплексу загальнокультурних і спеціальних компетентностей передбачено на всіх рівнях вищої освіти, оскільки це є необхідною умовою для успішної професійної підготовки фахівців, здатних до «переосмислення, розв'язання, вирішення певних проблем і здійснення інновацій тощо».

Отже, на основі попереднього аналізу змісту нормативних документів, що визначають стратегію докладання освітніх зусиль у розвитку громадянського суспільства в Україні та теоретичної розробки аксіологічних засад сучасної системи освіти України можемо окреслити проблемне поле нашого дослідження. Оскільки філософія як наука фундаментально і багатогранно відображає найбільш загальні закономірності буття, пізнання та цінностей і надає необхідний інструментарій і для осмислення сутності громадянськості, її ціннісних засад та шляхів формування і розвитку, констатуємо провідну роль багатьох філософських дисциплін у розробці аксіологічної детермінанти розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти [85, с. 35-47; 86].

На основі аналізу матеріалів теорії та методології аксіологічного підходу [1; 5; 8; 66], базових підручників для здобувачів з філософії освіти і педагогіки [147;148;149] наведемо основні аспекти застосування філософських дисциплін у цьому процесі:

– історія філософії ознайомлює здобувачів з еволюцією філософських ідей про суспільство, державу, мораль та право, а також допомагає здобувачам освіти зрозуміти сучасні концепції громадянськості та їхні історичні корені.

– філософська етика надає здобувачам обґрунтування базових цінностей громадянськості; дослідженнями природи моралі та цінностей, визначає ключові моральні принципи, що укладають основу громадянської відповідальності, поваги до прав людини, толерантності та інших важливих аспектів громадянської компетентності; спонукає здобувачів освіти до критичного аналізу моральних дилем та становлення власної етичної позиції;

– матеріали соціальної та політичної філософії містять аналіз сутності суспільства, держави, влади, справедливості, свободи, рівності, обґрунтовують філософські засади демократії, громадянського суспільства, правової держави, розвиваючи критичний погляд здобувачів на політичні та соціальні інститути, сприяючи усвідомленню прав та обов'язків громадянина, необхідності участі здобувачів освіти у суспільно-політичному житті країни.

– філософський курс з аксіології, розглядаючи природу цінностей, їх ієрархії, способи їх пізнання та реалізації сприяє усвідомленню здобувачами освіти важливості ціннісних орієнтацій у розвитку її особистості та громадянської позиції, здатності до ціннісного судження та обґрунтування власного ціннісного вибору.

Таким чином, саме на зазначені вище філософські дисципліни покладається завдання:

– розвитку критичного мислення та здатності до рефлексії, оскільки філософські дисципліни за своєю суттю спрямовані на розвиток здатності до аналізу, синтезу, аргументації, виявлення прихованих припущень та критичної оцінки інформації, що стає надзвичайно важливим чинником формування свідомого громадянина, здатного самостійно

приймати рішення та протистояти маніпуляціям, здатного до рефлексії над власними цінностями, переконаннями та громадянською позицією;

- формування світогляду та ціннісних орієнтирів, оскільки вивчення різних філософських традицій та поглядів розширює світогляд здобувачів, сприяє розвитку толерантності та розуміння різноманітності культур і цінностей, що є важливою передумовою цілісного розуміння здобувачами світу, свого місця в ньому, своїх ціннісних пріоритетів, для формування відповідальної громадянської позиції, заснованої на усвідомлених переконаннях;

- методологічне забезпечення розробки аксіологічної детермінанти, оскільки саме філософська рефлексія над сутністю громадянської компетентності допомагає уточнити її зміст та критерії, надає методологію визначення ключових цінностей, їхньої ієрархії, а також механізмів їхнього засвоєння та впровадження в освітній процес [86, с.69-70].

Таким чином, філософські дисципліни відіграють незамінну роль у розробці аксіологічної детермінанти розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти. Вони забезпечують глибоке розуміння цінностей громадянськості, розвивають критичне мислення та рефлексію, формують світогляд та ціннісні орієнтири, а також надають методологічні інструменти для осмислення та впровадження ціннісного підходу в освітній процес [85, с.35-47].

Аналіз матеріалів низки зарубіжних соціально-психологічних і соціологічних досліджень розвитку соціальних і громадянських якостей особистості А. Бандури [165], Г. Галаша [176], К. Каллехи [169], У. Канінга [181], Т. Куртца [183], В. Мішеля [189], засвідчує велику увагу зарубіжних дослідників проблем освіти до дослідження ціннісних впливів на продуктивну соціалізацію і активну просоціальну та громадянську участь здобувачів освіти в розвинутих країнах.

Аналіз результатів соціально-психологічних досліджень вітчизняних психологів В. Васютинського [24], О. Донченко [52], І. Жадан [56],

В. Москаленко [84], соціологічних (Н.Глебової [40], А. Нагорного[91], І. Нечитайло [96], О.Новакової і М. Остапенко[97], А. Ручки [122] та інших засвідчує вивчення проблемних площин освітнього середовища, метою яких є активізація розвитку громадянських компетентностей здобувачів освіти.

З огляду на це, громадянська компетентність здобувачів вищої освіти може розглядатися як системний освітній актив, що забезпечує ефективну соціальну активність членів соціуму та сприяє еволюційним змінам у суспільстві, а соціально-філософська рефлексія процесу розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти дає змогу говорити про освітні впливи та системні ціннісні перетворення, які виводять соціальну систему на якісно новий рівень та активізують зближення «соціальних фрагментів» [78, с. 74].

Водночас, попри те, що багато в чому саме громадянська активність і готовність студентської молоді брати на себе відповідальність стала вагомим чинником розбудови демократії в Україні упродовж більш ніж трьох десятиліть [125], узагальнення результатів емпіричних психологічних і соціологічних досліджень психологічних проблеми формування громадянських компетентностей і політичної свідомості студентської молоді [18], соціальних очікувань особистості у формуванні громадянських компетентностей [105], громадянської ідентичності мешканців України напередодні й в умовах війни [77], сімейної взаємодії у ракурсі розвитку громадянської компетентності молоді [127], психологічного моделювання громадянської компетентності майбутніх фахівців [19] засвідчує низку проблем.

Зокрема, що громадянська ідентичність більшості студентства залишалася декларативною, громадянська активність часто буває вмотивованою іззовні [91], а аксіологічні аспекти розвитку громадянської компетентності та їхня роль у становленні особистості й згуртуваності спільноти досі не відрефлексовані належним чином.

Крім того, до новітніх викликів розвитку громадянської компетентності

здобувачів вищої освіти в Україні, дослідники відносять, зокрема, відсутність серед суб'єктів освітньої діяльності у сфері громадянської освіти єдиного бачення щодо сутності, змісту та основних цілей громадянської освіти, розмите трактування громадянської відповідальності в суспільстві в умовах військової агресії Російської Федерації проти України [137, с. 255]. Тому вважаємо за доцільне розглядом низки міждисциплінарних напрацювань уточнити і окреслити можливості вирішення проблем розвитку громадянської компетентності здобувачів ВО в системі громадянської освіти в Україні [95].

Очевидно, що демократичне українське суспільство має на меті забезпечення якомога повнішого спектру особистісного вибору і громадянських свобод в процесі навчання в закладі вищої освіти, що потребує постійної системної соціально-філософської аксіологічної рефлексії для ефективного здійснення цього процесу.

З огляду на сучасні реалії, вища освіта у процесі становлення громадянської культури та громадянської компетентності здобувачів вищої освіти недостатньо спирається на методологію та філософсько-ціннісне осмислення неоднозначного і нерідко амбівалентного спектру ціннісно-світоглядних настанов молоді як активного суб'єкта культурно-освітнього простору [86; 90].

Отже, перед аксіологічним напрямом філософської освіти в Україні постає непросте завдання: знайти шляхи розв'язання проблеми розвитку громадянської компетентності студентів для їхньої максимально повної самореалізації, інтеграції у світовий контекст і водночас збереження національних рис [16].

Зважаючи на надзвичайну складність і багатоаспектність динамічного зв'язку між розвитком громадянської компетентності здобувачів освіти та їхніми соціальними практиками, який функціонує завдяки взаємодії різноманітних соціальних, психологічних та психофізіологічних механізмів і активно впроваджує певну систему цінностей та суспільних потреб, науково

обґрунтованим є розробка цілісного підходу. Цей підхід має максимально відображати ціннісну спрямованість формування громадянської компетентності студентів вищої освіти в найближчій перспективі і найбільш повно репрезентувати ціннісне спрямування розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти в найближчому майбутньому [87].

З огляду на вищезазначене, можемо констатувати, що на науково-теоретичному рівні актуальність дослідження аксіологічної детермінанти визначається необхідністю удосконалення теоретико-методологічних основ розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти в процесі навчання та їх участі у суспільному житті з позицій ціннісних трансформацій українського громадянського суспільства, спричинених агресією РФ, змін у когнітивній сфері сучасної науки та задля вирішення низки встановлених суперечностей між:

- існуванням суспільного замовлення на зміцнення громадянської самоідентифікації здобувачів вищої освіти, що ґрунтується на засадах прав і обов'язків громадянина й демократичних принципах розбудови українського суспільства в умовах відстоювання незалежності української держави та недостатньою ефективністю впливу корпусу суспільних наук на освітні практики розвитку громадянської свідомості здобувачів;

- потребою нагальних відповідей на виклики й загрози сучасності та виконання соціально-практичного завдання протидії впливам чинників духовно-моральної кризи в середовищі української молоді в умовах війни та недостатнім обґрунтуванням ціннісних засад існуючих теоретичних підходів і аксіологічних концептуальних положень для практик проєктування розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти;

- усвідомленням провідної ролі аксіологічних детермінант розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти у соціальних практиках сьогодення та недостатнім науковим супроводом цих практик в процесі здобуття освіти.

За цих обставин особливо актуальним є соціально-філософський перегляд теоретико-методологічних засад дослідження розвитку громадянських компетентностей здобувачів в сучасному світовому культурно-освітньому просторі [88].

Завдання філософського супроводу з метою виявлення ціннісних детермінант розвитку компетентності зумовлює необхідність розкриття максимально-широкого спектру чинників і механізмів соціалізації здобувачів освіти засобами громадянської освіти в культурно-освітньому просторі як процесу сприяння становлення особистості – активного суб'єкта власної життєдіяльності. Саме у цьому аспекті визначення особливостей розвитку громадянських компетентностей здобувачів в соціальному середовищі набуває значення чинника ціннісно-змістового наповнення діяльності особистості в освітньому просторі як руху до становлення суб'єктності індивіда [87].

Отже, аналіз наукових джерел засвідчує, що розвиток громадянської компетентності здобувачів вищої освіти значною мірою ускладнений множинністю підходів, диференціацією джерел і засобів набуття знань і потребує належного обґрунтування аксіологічної цілісності методологічного супроводу, відповідного рівню сьогоденних викликів для ефективного застосування механізмів компетентісного навчання, наявних у культурно-освітньому просторі.

Наразі складна система взаємовпливів агентів та чинників розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти не дає змоги чітко відслідкувати впливи її аксіологічної компоненти, незважаючи на організаційну цілеспрямованість і педагогічну керованість освітнього простору закладів вищої освіти. Вважаємо, що назріла потреба філософського обґрунтування процес формування громадянської компетентності здобувачів вищої освіти як цілісності:

– смислоутворювальних стратегій громадянського навчання;

- цілей, змісту і організаційно-управлінських умов професійної підготовки;
- громадянської спрямованості усіх векторів навчання і життя майбутніх фахівців в культурно-освітньому просторі.

Дослідження громадянської компетентності здобувачів освіти може бути значно збагачене застосуванням антропологічного, аксіологічного та інших традиційних і новаторських підходів до вивчення громадянської культури. Наприклад, антропологія, спираючись на функціональний метод, визначає культуру як інституційно встановлений механізм задоволення потреб людини та людських спільнот [60, с. 6]. У цьому контексті антропологічного підходу особливої ваги набуває з'ясування:

У контексті антропологічного підходу важливим є з'ясування:

- домінуючих суспільних тенденцій розуміння і використання в освітніх практиках категорії «громадянська компетентність» – ціннісно-нейтральних чи ціннісно-зорієнтованих підходів до розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти;
- пізнавальної ролі соціологічного підходу до дослідження практик розвитку громадянської компетентності особистості як компоненти суспільної громадянської культури, оскільки культура соціальних груп і етнічних спільнот розглядається насамперед як феномен колективної свідомості.

Підхід також спрямований на виокремлення основних соціальних функцій громадянської культури в рамках конкретного суспільства, зокрема консервативної, трансляційної, соціалізаційної тощо, оскільки громадянська культура трактується і як форма соціальної пам'яті, механізмів трансляції соціального досвіду, способів і засобів взаємодії і соціалізації членів спільноти, і як детермінована культурними цінностями спільноти суспільно-історична культурна практика.

З точки зору аксіологічного підходу, елементами розвитку громадянської культури та громадянської компетентності здобувачів є

цінності, ціннісні орієнтації та установки, оскільки у структурі культури громадянського суспільства важливо простежити взаємозв'язок і взаємодію загальнолюдських, цивілізаційних та національних цінностей.

Нелегке становлення України як самостійної держави, боротьба з агресором сьогодні з усією гостротою ставить питання про теоретичне обґрунтування ціннісних засад розвитку громадянської свідомості молоді. Оскільки досі немає концептуального бачення саморозгортання соціального організму країни, не створено світоглядних основ суспільного розвитку, на часі проведення трансдисциплінарних досліджень у пошуку шляхів до інтеграції і єднання української політичної нації. У цьому контексті зазначимо, що останнім часом однією із характеристик науки є «холістична тенденція, в рамках якої посилюється інтеграція наукових досліджень на полях полідисциплінарного дослідження і культивується особлива цінність – здібність нелінійно і цілісно мислити» [124, с.81-93].

Відтак процес теоретичного обґрунтування вивчення різноманітних об'єктів наукової уваги як системних і цілісних утворень у нашому дослідженні проведено на засадах голістичної методології. Ця методологія пов'язана насамперед з системним підходом та синергетичними уявленнями про формування та розвиток «суспільних утворень як відкритих нелінійних неврівноважених систем» [150]. Оскільки гуманітарний блок освіти спричиняє особливий вплив на формування світогляду, ціннісних орієнтацій, загальної культури та морально-громадянської позиції особистості, як те справедливо зазначає В. Андрущенко, принципово неприпустимим є фрагментарний підхід до соціогуманітарної культури і цього потребує нова епоха радикальних освітніх трансформацій [7, с.122–123].

Категорії «цілісність», «ціле» і «частина» – традиційно важливі філософські концепти цієї парадигми наукового пізнання, де цілісність виступає узагальнюючою характеристикою об'єктів, які мають складну внутрішню структуру. Відповідне поняття виражає також «...інтегрованість, самодостатність, автономність... об'єктів, їх протиставлення оточенню, що

пов'язано із внутрішньою активністю; воно характеризує їх як якісну своєрідність, зумовлену властивими їм специфічними закономірностями функціонування та розвитку», а саме об'єднання частин у ціле зумовлює виникнення нових, так званих інтегральних, якостей [124, с.81-93].

Деталізація образу відкритого суспільства та перша спроба співвіднести його із системною методологією вперше зроблені А. Цофнасом, згідно з визначенням якого відкритим є суспільство, в якому:

- домінуючим принципом є гуманізм, а вищими цінностями – життя й свобода, коли громадяни беруть участь у суспільному житті автономно. Ослаблення традицій, толерантність до цінностей інших культур;
- дотримання принципу індивідуалізму: будь-яка соціальна спільність існує для того, щоб повніше розкрити творчі здібності кожного;
- пошуки загальнолюдської єдності, відкритість до світу [157].

Оскільки дослідження методології соціальних явищ та процесів, також і соціальних пріоритетів ґрунтується в цілому на понятті «соціальне пізнання», системний метод досліджує, у цьому випадку, не пріоритет сам по собі, а його внутрішню організацію в сенсі визначених заздалегідь концептів, кореляторів цієї структури – що відображає її елементну базу, властивості. Властивості в цьому методі розглядаються як значення атрибутивних параметрів, що вже представляють пріоритет як цілісну відкриту й унікальну систему духовного створення соціуму. Цілісність – це не є точкова властивість (тобто така, яка може або існувати, або бути відсутньою), а лінійна – вона змінюється за ступенями «до речі, ці ступені припускають, - як вважає Арнольд Цофнас, – не кількісну оцінку, що є особливо важливим при аналізі історико-культурних цінностей» [124;150; 157, с. 208].

Підходом, що ілюструє це, є осмислення Л. Даймондом процесів зміцнення демократії та їхніх політико-культурних факторів. Його методологія пізнання цілого починається з виявлення його явних характеристик, продовжується вивченням складових частин системи та її елементів, і завершується науковим осмисленням, що дозволяє відтворити

об'єкт у вигляді складного та суперечливого цілого, засвідчуючи, таким чином, «що не всі елементи політичної культури нації однаково забезпечують цілісність політичної системи і нації загалом» [51, с. 894-937].

Оскільки студентська молодь – здобувачі вищої освіти сьогодні стають творцями, носіями і пропагандистами нових культурних зразків, при цьому часто проявляючи схильність до радикальних дій задля їхнього поширення у суспільстві, в контексті актуального сьогодні завдання філософської освіти – сприяння згуртованості українського суспільства зауважимо, що альтернативні культурні ідеї та моделі поведінки у громадянському суспільстві активно продукуються саме в кризових ситуаціях.

Вважаємо, що запропонований нами підхід дає змогу глибше зрозуміти закономірності процесів розвитку громадянської компетентності й сприяти створенню нового знання і використання його на практиці на засадах ціннісного підходу в педагогіці, спрямуванню педагогічних досліджень і освітньої діяльності на гуманістичні ціннісні орієнтації, що надають активності усім ланкам системи цінностей.

Отже, з огляду на розглянутий вище аксіологічний і загально-освітній потенціал філософських дисциплін [85, с. 35-47; 86; 88] у нас є всі підстави вважати, що науково-практичний супровід процесу з активізацією ролі його ціннісного спрямування сприятиме підвищенню ефективності громадянської освіти в системі вищої освіти, досягненню бажаного рівня компетентісного зростання здобувачів освіти як цілісних особистостей і громадян – активних суб'єктів соціальних взаємодій.

1.2. Громадянська компетентність у структурі компетентісно орієнтованого гуманітарного знання: міждисциплінарний аналіз

Оскільки компетентісний підхід найбільш активно розглядається в педагогічній науці, у нашому дослідженні ми звернемося до тлумачення ключових понять, представлених у фахових словниках, Національному освітньому глосарії (2011) [94], та в концептуальних положеннях проекту

Тюнінг Європейської Комісії [113]. Ці джерела свідчать про усталеність розуміння компетентнісного підходу на сучасному етапі. Отже, «компетенція» або «компетенції» визначаються як:

- надані особі (чи іншому суб'єкту діяльності) повноваження, що закріплені нормативно-правовим актом;
- сукупність службових та інших прав і обов'язків [94];
- галузь питань, у якій певна особа є компетентною, має глибокі знання, досвід та спеціальну підготовку.

Компетенція – це те, «що розцінюється (освітнім стандартом, програмою навчання, замовником послуг, вимогами працедавця тощо) як образ результату, який повинен бути досягнутий у результаті здобування освіти»; рівень компетентності – «характеристика результатів професійної практики для окремої людини» [42].

Спираючись на огляд варіацій визначення компетенцій в Словнику компетенцій Гарвардського університету, можна зазначити, що в найзагальнішому сенсі компетенціями називають «сукупність атрибутивних характеристик індивіда, завдяки яким він може бути ефективним у виконанні ролі, функцій, завдання або обов'язків» [177]. Зазначені характерні ознаки включають оцінку результатів, обов'язків або конкретних цілей, тобто, «вони стосуються того, «як» це виконано [44].

В контексті нашого дослідження важливо, що «компетенції проявляються в діяльності, втілюються в наративах і формуються цінностями», а «розвиток компетенцій також базується на досвіді реального світу і враховує наявний спектр можливостей навчання (інформального, неформального і формального) протягом усього життя».

Відповідно до програми DeSeCo, Ріхен і Салганік (Rychen і Salganick) визначають «компетенцію» як ключову здатність, що передбачає:

1. Ефективну відповідь на складні вимоги в певному контексті.
2. Мобілізацію психосоціальних передумов, включаючи когнітивні і некогнітивні аспекти.

3. Використання внутрішніх ментальних структур, таких як: здібності, нахили, ресурси [200].

Визначено, що соціальні, професійні та особистісні навички являють собою трансферабельні знання та вміння, що характеризуються можливістю їхньої адаптації та застосування в різноманітних ситуаціях. Структурно вони охоплюють:

- контентне знання: специфічні професійні або соціальні знання в межах певної предметної області.
- процедурне знання: усвідомлення алгоритмів, принципів та контекстів застосування контентного знання, що дозволяє ефективно відповідати на запитання та розв'язувати проблемні ситуації.

Інтеграція зазначених складових формує концепт «компетенцій XXI століття, які є мультифункціональними, трансверсальними для соціальних сфер, відносяться до вищого порядку ментальної складності, який передбачає активний, критичнорефлексивний і відповідальний підхід до життя; вони є багатовимірними, тобто такими, що можуть цілісно і системно поєднувати розвиток аналітичних, креативних та комунікаційних навичок особистості» .

Констатуючи, що «всі досягнення праці, особистому житті або в громадянському суспільстві засновані не просто на накопичених знаннях, а на поєднанні цих знань з навичками, цінностями, установками, бажаннями і мотивацією, а також їх застосуванням до конкретних людських обставин в конкретній точці траєкторії часу», схожим підходом керувались розробники принципів навчання під редакцією Делора (Delors) для UNESCO: «вчитися жити разом, вчитися пізнавати, вчитися робити і вчитися бути» [170].

Отже, будь-яка компетеність включає в себе сенс суб'єктності, дії і цінності, а для її розуміння увага має бути звернена і на виконання «реальних завдань», і на безліч способів пізнання, а також пізнання себе і спрямування своїх бажань. Оскільки бажання найчастіше пов'язують з майбутнім, важливою стратегією освіти на нашу думку, має стати набуття соціальних та громадянських компетенцій здобувачами у розрізі створення можливості

сучасним здобувачам ЗВО в Україні мати чіткі життєві перспективи в плюралістичному демократичному суспільстві, де ажливими принципами є співпраця і взаємодія.

Іншим важливим аспектом розвитку соціальних і громадянських компетенцій дослідники вважають вивчення проблеми використання потенціалу для політичного протесту, опору впливу, а також розвитку почуття суб'єктності індивідів в якості громадян демократичного суспільства. Тому ключовими елементами набуття соціальної і громадянської компетентності стає інноваційне середовище, що сприяє креативності і суб'єктності, та тим технологіям навчання, що сприяють критичній грамотності [44, с.105].

Сучасний соціально-освітній дискурс підкреслює ключову роль певних навичок та компетенцій для здобувачів освіти в умовах складності сучасного суспільства. Ці навички та компетенції є необхідними для успішної участі:

- у трудовому житті;
- у соціальному житті;
- у громадянському житті.

Вони є фундаментом згуртованого демократичного суспільства, що базується на взаєморозумінні, повазі до різноманітності та активній громадянській позиції. Крім того, креативність, відкритість та розвинені комунікативні міжособистісні компетенції є важливими для особистісної самореалізації та благополуччя.

Водночас, автори дослідження «Культурно-гуманітарні стратегії розвитку університетської освіти в умовах динамічних суспільних трансформацій» справедливо зазначають, що посилення на глобальні та соціальні зміни як важливі чинники розвитку трансверсальних компетенцій також розглядаються як невід'ємна частина зміцнення особистісних якостей та міжособистісних навичок, необхідних для ефективної адаптації до невизначеності та змін [74].

Отже, сучасні освітні системи більше не обмежуються набуттям лише знань та когнітивних навичок. Як цілком слушно стверджує Джеймс Вілсон, «індивіду притаманне трансцендентне моральне сприйняття, яке полягає в універсальній потребі в належності до суспільства» [216].

Тому, перш ніж приступити до розгляду ціннісних контекстів розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти, доречно, на наш погляд, з'ясувати більш широко соціальні аспекти змістового наповнення категорії громадянська компетентність на матеріалах міждисциплінарних досліджень і з'ясувати детальніше межі використовуваної термінології.

Проведений попередній аналіз підходів до вивчення проблеми розвитку соціальної компетентності у сучасних суспільствах, орієнтованих використання соціального потенціалу людини, дав змогу встановити, що сучасні концепції компетентності освіти спираються на положення теорії «еволюціонізму», згідно якої суспільство розглядається як цілісна система взаємопов'язаних і взаємозалежних компонент спільного походження, які через успадкування рис, набутих у процесі адаптації індивідів до довкілля, диференціюються. Поняття «соціальне» (за М. Вебером – орієнтація на іншого, на відповідну реакцію) характеризує сукупність тих чи інших ознак і особливостей соціальних відносин, інтегрованих індивідом чи спільнотами в процесі спільної діяльності (взаємодії) в конкретних умовах, яка є результатом інтеграції груп індивідів, соціальних верств, спільнот із певними суспільними відносинами й виявляється в їхньому ставленні один до одного, до свого місця в суспільстві, до явищ і процесів суспільного життя.

Поняття «компетентність», згідно з визначенням соціологічного словника, характеризує фундаментальні здатності (знання та інші ознаки, притаманні соціальним акторам, які є «кваліфікованими» учасниками («членами») соціальних контекстів (Collins)) [17].

У лексиці освітніх установ і наукових співтовариств Євросоюзу згідно бази знань використовується переважно терміни «competence» та (мн.) «competences», в американських наукових текстах наявні й «competencies», і

«competences». За потреби всередині категорії «competence» підкатегорії визначаються ключові, базові, загальні, крос-культурні тощо «competences», іноді вживається термін «competencies» (множина від «competency»). Окремою позицією серед восьми ключових компетенцій в Базі знань виділено «соціальні та громадянські компетентності» [209].

Зазначене дає змогу констатувати, що терміни «компетенція» і «компетентність» сьогодні поширились у масовому вжитку всіх сфер діяльності людини (і соціальної, й технічної). Оскільки ці терміни не мають фіксованого обсягу понять, найуживанішими вважаємо такі визначення:

– компетентність (competency) – це фактично оцінка/самооцінка актуальних/потенційних відповідностей різноманітних індивідуально-психологічних ознак/властивостей особистості вимогам/очікуванням певної конкретної сфери людської діяльності;

– компетенції – це компоненти компетентності, які значно різняться в багатьох галузях формами прояву й методами оцінки.

Як ми вже вказували вище, до числа прийнятих Радою Європи п'яти ключових компетенцій відноситься і соціальна компетенція разом з міжкультурною, мультимедійною, комунікативною та компетенцією саморозвитку [176, 179].

Прихильники значно розвинутішої, порівняно з громадянською, теорії соціальної компетентності, зазначаючи, що вона досі розвивається переважно в межах окремих наукових напрямів гуманітарних дисциплін у концептуальному руслі, розробленому К. Рампусом на соціально-психологічних засадах [198]. Всі дослідники соціальної компетентності підкреслюють, що саме компетенції/компетентність визначають (або спричиняють) якість соціальної поведінки особистості та якість виконання ними громадянських обов'язків. Нині більшість дослідників схиляється до думки, що проблематика компетентнісного підходу якнайтісніше пов'язана з проблематикою соціалізації здобувачів вищої освіти і орієнтується на широке поле дослідження, оскільки належність до цієї соціальної групи передбачає

освіту головним засобом соціальної ідентифікації. Як бачимо, оскільки компетентність розглядається як сукупність компетенцій, наявність знань і досвіду, необхідного для ефективної діяльності. [113], існують різні психологічні, і відповідно, педагогічні підходи до сутнісного наповнення поняття компетентності.

Коллективна монографія «Компетентнісний підхід у професійній підготовці майбутніх психологів» розкриває багатогранність поняття «компетентність» через низку визначень, що підкреслюють різні її виміри:

- Операційний вимір: Компетентність розглядається як специфічна здатність, що забезпечує ефективне виконання конкретних дій у певній предметній області, інтегруючи знання, навички, мислення та відповідальність.
- Управлінський вимір: Компетентність визначається як здатність приймати обґрунтовані рішення та відповідати за їхню реалізацію в межах професійних обов'язків.
- Особистісний вимір: компетентність постає як інтегральна якість особистості, що відображає її готовність та здатність до діяльності, спираючись на набуті знання та досвід для самостійної й успішної участі.
- Когнітивний вимір: компетентність трактується як особлива організація предметних знань, що оптимізує процес прийняття ефективних рішень у професійній діяльності [67].

Відтак важливими в контексті нашої роботи є і соціологічний підхід М. Вебера, що ґрунтується на потребі раціоналізації людських взаємин і пов'язується з передбачуваністю людської поведінки [25], та праці Т. Парсонса, що є спробою розглянути систему особистості й соціальну систему як взаємодоповнювані щодо обґрунтування чинників соціальної спільності суб'єктів соціального розвитку й соціального порядку [193].

До актуальних в контексті нашої роботи концепцій відносимо обґрунтування соціологічної традиції в розрізі вивчення соціальних аспектів компетентісної освіти а також також феноменологічну соціологію, в якій ідеї

життєвого світу були перенесені австрійським філософом і соціологом Альфредом Шюцом — одним із засновників «розуміючої соціології» у соціальних науках.

Для розуміння чинників інтенцій й зумовлення характеру наповнення змістів громадянської компетентності як мотиватора соціальних взаємодій здобувачів освіти важливою є заувага А. Шюца про те, що смисл міститься в соціальних типізаціях, які за своїм походженням не є індивідуальними: «Лише дуже мала частина знання про світ народжується в особистому досвіді. Велика частина має соціальне походження... До них належать способи життя, способи взаємодії з довкіллям, практичні рекомендації з використання типових засобів для досягнення типових цілей в типових ситуаціях» [161].

З цих же підстав феномен громадянської компетентності також об'єктом уваги в розлоговому спектрі підходів до аналізу соціальних компетенцій людини в руслі теорії комунікативної компетентності в соціальних взаємодіях у концепції Ю. Габермаса [33, 35], щодо комунікативно-компетентнісних аспектів розв'язання проблем соціальної дії через пізнання сенсів дії (тобто в пізнанні індивідом соціального світу й ухваленні рішень на основі цього знання).

В більшості сучасних досліджень увага також акцентується не лише на питаннях освіченості і комунікативної компетентності як знання, але і на методиках вироблення навичок активного оволодіння здобувачами цими компетентностями. Соціально-економічні та соціально-культурні складники змістового наповнення категорії «соціальної/громадянської компетентності» висвітлюються в соціалізаційній концепції Н. Еліаса щодо «взаємних соціально генерованих потреб» індивіда та громадських утворень. Еліас вважав, що вони реалізуються через освіту й соціалізацію, а відтак «потребують розгляду різноманітних зв'язків індивідів і зумовлюють формування тих особливих соціальних конфігурацій, що генерують загальні правила поведінки, які, зі свого боку, актуалізуються в суто специфічних

видах соціальних дій», а «метод нової (глобальної історії) науки повинен синтезувати можливості різних дисциплін, які вивчають різноманітні аспекти соціального життя людини і саму людину як соціальної істоти» [53].

Особивого значення набуває інтерпретація поведінкових реакцій особистості в сучасних українських умовах, коли соціальна реальність, як те зазначають А. Ручка і Л. Сокурянська, значною мірою змінює ціннісні пріоритети [121, 130] і стилі життя молодого покоління багатьох соціальних груп ще на етапі навчання. Новітніші дослідження, що інтерпретують стиль життя кожної людини як результат складних особистісних (психологічних) і соціальних та культурних детермінацій поведінки людини [121, 130, 133] дозволяють повною мірою використати теоретичні напрацювання соціологічної та соціально-психологічної науки останніх десятиліть у вивченні соціального, емоційного і духовного благополуччя (як ресурсу і стану) в нинішніх складних умовах, коли під впливом неконтрольованих зовнішніх сил і обставин ситуація може «примусово переводити індивідуальне, сімейне і групове повсякденне життя у незвичні режими функціонування» [152].

У вказаному аспекті розвитку громадянської компетентності концептуальним для нашого дослідження вбачається розгляд стратегій подолання особистістю здобувача виокремлених у соціально-психологічному монографічному дослідженні (за редакцією В. Васютинського) таких поширених суспільних явищ, як:

- конформізм на колективно-ментальному рівні;
- непродуктивний колективізм, парадоксальна ціннісна маргіналізація;
- некритична орієнтація на традиційні цінності;
- конфронтаційне знецінення відмінних світоглядів, життєвих цінностей і прагнень на рівні особистісних інтенцій;
- ігнорування конструктивного досвіду і нездатність розв’язувати проблеми спільно з іншими [132].

Не менш важливим аспектом визначення аксіологічних детермінант категорії громадянської компетентності є концентрація сучасних соціально-психологічних підходів на таких проблемах як:

- осмислення доцільності наявних соціальних зв'язків особистості;
- розширення мережі соціальних зв'язків;
- вироблення нових стратегій ефективної міжособової взаємодії;
- прийняття правил і норм, на основі яких вибудовуються конструктивні стосунки з іншими [24].
- розвитку здатності особистості до віднаходження себе в групі, спільноті, соціумі, або здатності продуктивної роботи в умовах стресу і продуктивної реабілітації [138].

На основі аналізу вітчизняних та зарубіжних психолого-педагогічних праць щодо проблеми компетентності, було встановлено, що це поняття трактується як якісна характеристика індивіда, його спроможність успішно та ефективно діяти у специфічних життєвих ситуаціях. Таким чином, громадянська компетентність є багатогранним утворенням, що охоплює не лише набуті вміння, знання та досвід, але й особистісні риси (самостійність, відповідальність), ціннісні орієнтири, рівень освіченості та здатність до результативного вирішення нестандартних проблем [87, с.62-69].

Знання, що є складовою громадянської компетентності, характеризуються: різноманітністю, чіткою структурою, гнучкістю, швидкістю актуалізації та доступністю для використання в нових умовах. Окрім того, вони мають бути категоріальними, включати як теоретичні, так і практичні аспекти, а також супроводжуватися усвідомленням меж та глибини власної компетентності (рефлексією) [67, с. 206].

Аналіз психологічних джерел засвідчує також, що представлені психологами моделі громадянської компетентності загалом відтворюють логіку науковців-педагогів, а їхні автори зосереджують свою увагу на окремих психологічних аспектах розвитку чи функціонування громадянської компетентності: функціях компонентів компетентності, умовах і чинниках

становлення, ціннісних складниках компетентності [19, с. 24-28]. Таким чином, до структури громадянської компетентності як інтегрованої здатності особистості до усвідомленої просоціальної поведінки, що ґрунтується на принципах громадянства, вітчизняні дослідники освітньої сфери зараховують, насамперед, такі ключові компетентності, як громадянська, духовна та професійна зрілість; комунікативна, мовна, побутова, екстремальна компетентність тощо, вказуючи, що громадянська компетентність інтегрує інші види компетентностей.

Значні зміни в соціальних освітніх стандартах антропологічного, психологічного, соціокультурного й політичного походження (етнокультурного, ментального, конфесійного, ідеологічного тощо характеру), а також у морально-етичних аспектах розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти значною мірою активізували наукові дослідження соціально-психологічних аспектів компетентності як чинників:

- прогнозування видозмін громадянської освіти, як системи знань про соціальну дійсність та індивіда, як систему складних соціальних умінь і навичок взаємодії (за Д. Хаймс) [180];

- сценаріїв поведінки в типових соціальних ситуаціях (за М. Аргайл), [164], що набувають розвитку в сучасних міждисциплінарних підходах до проблеми громадянської компетентності.

Засадничими орієнтирами вивчення розвитку громадянської компетентності, що розглядається дослідниками здебільшого як складова загальної компетентності особистості, що зумовлює ефективну поведінку особистості як громадянина у в контексті нашої роботи актуальними є наступні положення:

- про провідну роль орієнтацій здобувачів на суспільне благо; адекватне сприйняття власної ролі і ролі інших у функціонуванні спільнот та суспільства в цілому [57];

- про громадянську компетентність як «інтегрований конструкт, який включає громадянську поведінку, навички, зв'язки та залученість молоді, зокрема здобувачів освіти» [167];
- про «двосторонній зв'язок спільноти та особистості, згідно з яким громадянська діяльність повинна приносити користь і особистості, і громаді» [127];
- про «суб'єктивне відчуття тотожності і цілісності особистості, яке уособлює роль, що відповідає як особистим, так і суспільним потребам» [128];
- про «взаємозв'язок між когнітивними та поведінковими процесами, зокрема явною та імпліцитною поведінкою, які розглядаються як частини інтраіндивідуальної системи розвитку» [185, 186];
- про розуміння громадянської компетентності як здатності особистості ефективно впливати на владу задля реалізації своїх прав і свобод, що дає змогу громадянам ефективно діяти як на місцевому, національному, так і на глобальному рівнях [103];
- про позитивну роль громадянської компетентності як чинника успішного становлення здобувача вищої освіти як громадянина [168, 213].

Аналіз зарубіжних досліджень, дає змогу констатувати низку умов, потрібну для забезпечення розвитку громадянських якостей:

- 1) соціальна згуртованість;
- 2) громадянські вміння;
- 3) громадянське залучення або громадянська відповідальність;
- 4) громадянські дії [187, 188, 207].

Розглядом структури розвитку громадянської компетентності молоді, зарубіжними дослідниками виокремлено такі фактори:

- «громадянський обов'язок»;
- «громадянські навички»;
- «соціальні зв'язки та громадянська участь» [167].

Отже, громадянська компетентність здобувачів вищої освіти є ціннісно співмірною органічною складовою соціальної компетентності, оскільки має соціально-культурну природу й усталюється на основі взаємних соціально-генерованих потреб індивіда та громадянського суспільства, що реалізуються через освіту й соціалізацію, потребує розгляду різноманітних зв'язків індивідів і зумовлює формування тих особливих соціальних конфігурацій, що генерують загальні правила поведінки громадянина [88, с.62-69].

Аналіз низки дослідницьких праць засвідчує, що у цьому зв'язку переважна більшість сучасних міждисциплінарних досліджень соціальної компетентності здобувачів (О. Варецька [22], І. Зарубінська [59], Т. Куртц [183]) до сутнісних у її визначенні цілком обгрунтовано зараховують знання, цінності, вміння, діяльність та поведінку особистості, яких потребують від неї держава, соціум, родина, фах тощо. Вказане означає не лише способи реалізації знань, а й спроможність особистості не лише щодо вільного й свідомого самовизначення у внутрішньому духовному досвіді, а й у зовнішній соціальній дійсності. Зазначимо також, що соціальна компетентність як складна особистісна системна характеристика апріорно має соціальний характер та формується під впливом соціуму. Цей аспект дозволив вітчизняним соціологам вказати на важливість функції громадянської компетентності, пов'язаної з адресуванням вимог до соціальної системи комунікації, що є надзвичайно актуальним і для сучасного українського суспільства [98].

Щодо становлення компетентного громадянства, відзначимо безумовну актуальність проблематики, зважаючи на багатоаспектність соціальних взаємодій, умов і впливів соціального середовища та неоднозначність очікувань щодо їхніх засобів та спрямування. До того ж, як справедливо зазначає дослідниця М. Сидоркіна, у процесі культурноісторичного розвитку змінюються уявлення про функції громадянина, про те, які компетентності є необхідними і достатніми для ефективного громадянства, а отже, і про

чинники та засоби їх розвитку [125].

Отже, подібно до соціологічних та соціально-психологічних інтерпретацій, громадянська компетентність у дослідженнях часто розглядається на основі ширшого поняття – соціальної компетентності. Остання визначається наступним чином:

1. Сукупність знань про соціальну реальність та вмінь ефективно взаємодіяти в діловій та особистій сферах, враховуючи досвід, цінності та соціальні умови.
2. Найвищий рівень соціальної активності, що є результатом гармонійного поєднання соціальних проблем та особистісних ціннісних орієнтацій.
3. Наявність здатності застосовувати набутий досвід відповідно до культурних норм та правил.

Тому, на нашу думку, сьогодні в громадянському становленні здобувачів освіти велику роль відіграють духовна і громадянська зрілість особистості, стаючи спонукальним чинником активної позиції і безпосередньої громадянської участі у суспільному житті країни. Ефективність та якість громадянської активності прямо залежать від наявності як фундаментальних знань, необхідних для продуктивної участі в суспільному житті, так і розвинених навичок їх практичного застосування. Отже, для активної суспільної взаємодії студентів протягом професійного становлення та всього життя важливий цілісний комплекс компетентностей. У контексті успішного особистісного розвитку здобувача освіти особливе значення має його свідома, цілеспрямована та орієнтована на досягнення діяльність, що є результатом особистої активності. Саме особистісна активність є запорукою досягнення цілей, формування цілісності особистості, розкриття творчого потенціалу та самореалізації.

В українській педагогіці сьогодення громадянська освіта постає як інноваційна педагогічна практика, що має на меті навчити здобувачів освіти принципів співжиття в правовій демократичній системі. Це досягається

шляхом цілеспрямованого розвитку у підростаючого покоління громадянських якостей, комплексу громадянських компетентностей та високої громадянської культури, що реалізується як у навчальному процесі, так і в позаурочній діяльності [22;23; 27].

Більшість українських дослідників підкреслюють, що громадянська освіта в сучасних реаліях спрямована на підготовку молодого покоління до активної участі в житті демократичного суспільства та формування демократичної культури. Ключовим результатом цієї освіти є сформована громадянська компетентність, яка розглядається як складна особистісна якість, що передбачає комплекс здатностей, зокрема:

- здатність орієнтуватися в актуальних суспільно-політичних процесах в Україні та розуміти механізми функціонування демократичних інститутів влади та місцевого самоврядування;
- уміння застосовувати інструменти захисту власних та чужих прав і свобод, а також виконувати громадянські обов'язки на рівні громади та держави;
- здатність ефективно взаємодіяти з органами державної влади для досягнення особистих цілей та сприяння розвитку громадянського суспільства;
- уміння діяти відповідно до законодавства України, задовольняти власні потреби та захищати права людини й громадянина;
- здатність здійснювати усвідомлений вибір та використовувати демократичні підходи до прийняття індивідуальних і колективних рішень, враховуючи інтереси різних соціальних груп та держави.

Таким чином, сучасне вітчизняне наукове розуміння громадянської компетентності полягає у принциповій здатності здобувачів освіти активно, відповідально й результативно реалізовувати свої громадянські права та обов'язки, сприяючи прогресу демократичного суспільства.

Отже, проведений вище аналіз системного, особистісного, діяльнісного та компетентісного підходів дозволяє виокремити наступні сутнісні характеристики громадянської компетентності здобувача вищої освіти:

- соціальна природа: громадянська компетентність є соціальним явищем, що формується через усвідомлення особистістю процесів інтеріоризації, соціалізації та неперервної освіти.

- рівневість прояву: громадянська компетентність може проявлятися як індивідуальна якість особистості (суб'єктивно-особистісне утворення) або як сукупність таких якостей соціальної групи (надіндивідуальне утворення), відображаючи якість функціонування в громадянській сфері.

- комплексність змісту: громадянська компетентність є сукупністю набутих знань, умінь, навичок, цінностей та особистісних якостей, якими людина володіє на високому рівні та які піддаються виявленню й оцінюванню.

- динамічний характер: громадянська компетентність є інтегративною характеристикою особистості здобувачів освіти, що відображає процес становлення громадянських якостей, навичок і умінь особистості у суспільному житті, яка набувається у процесі освіти та засвідчує здатність до розвитку і вдосконалення.

Отже, громадянська компетентність здобувача вищої освіти є складним, багатогранним і динамічним соціально-особистісним утворенням, що інтегрує знання, вміння, цінності та особистісні якості, необхідні для якісного функціонування та активної участі в громадянській сфері, і формується в процесі соціалізації та навчання [87, с.62-69], а її розвиток є метою системного і цілеспрямованого супроводу філософською думкою у закладах вищої освіти [143 с. 17].

Наведений вище міждисциплінарний аналіз засвідчує також назвичайно важливу роль розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти у структурі компетентісно орієнтованого соціально-

гуманітарного знання здобувачів, що дає підстави вважати актуальним перегляд засад розвитку чинників ціннісно-мотиваційної сфери цього утворення, яка, згідно аксіологічного підходу виступає як з'єднувальний елемент між особистістю та суспільством і детермінантним чинником інтеграції здобувачів вищої освіти у громадянське життя країни.

1.3. Аксіологічний вимір розвитку громадянської компетентності здобувача вищої освіти у контексті цивілізаційних викликів сучасності

У суспільно-філософських, соціально-психологічних, психолого-педагогічних, соціологічних підходах акумульовано багато смислів, які набувають загально-освітніх значень та проєктуються у площину розвитку як громадянського суспільства загалом, так і в площину розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти:

- громадянська відповідальність та громадянська активність особистості;
- суб'єктивно значущі громадянсько-орієнтовані знання, уміння та навички;
- особистісні властивості здобувачів освіти та їх ставлення до дійсності;
- духовний саморозвиток, самовдосконалення та саморегуляція громадянської поведінки [94].

Оскільки у межах однієї роботи неможливо розглянути весь комплекс пов'язаних зі вказаними векторами розвитку соціальних і громадських навичок здобувачів освіти, зупинимось на декількох, важливих, на нашу думку, спрямуваннях зусиль науковців і освітян.

Розгляд основних визначень громадянської компетентності в роботах різних авторів дав змогу констатувати, що громадянська компетентність – складна і багатопланова характеристика розвитку особистості здобувача, що своїм результатом передбачає:

- усвідомлення потреби суспільної активності та діяльнісних проявів особистості – як видів діяльності, у соціальному, громадському спрямуванні;
- активне вивчення особистістю ціннісних засад суспільного розвитку і відповідальності за дотримання їх основних принципів в повсякденному житті і діяльності через толерування плюралізму етнічних меншин і громадських організацій, визнання за індивідом вільної участі в них тощо.
- потребу у громадських діях і вчинках з ознаками патріотизму, етнічної толерантності, людської честі й гідності, політичної культури на засадах громадянських цінностей;
- досвід соціально-значимих справ, спрямованих на захист прав громадян, внутрішнє прагнення до діяльності, спрямоване на суспільну мету і вияв громадянської спрямованості як стійких мотиваційних утворень в руслі суспільно-значущої діяльності [20, с. 5-7];
- відданість суспільним справам і громадянській солідарності якості особистості у діяльнісному вияві громадянина – патріота, професіонала, демократа; внутрішня спрямованість особистості на побудову й розвиток гуманного суспільства, пов'язаного з реалізацією національних інтересів [191].

Оскільки на специфіку національних цінностей значний вплив мають цінності цивілізації, до якої вона належить, чи на яку певні сили орієнтують націю всупереч усталеним традиціям, побудова системи базових цінностей аксіологічної детермінанти розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти потребує виявлення основного, засадничого принципу. Орієнтуючись на виявлені у попередніх підрозділах засадничі умови аксіологічного детермінування розвитку соціальних об'єктів і маючи на увазі український соціум як єдність національної культури і соціальності, можна стверджувати, що нація – це єдність національної соціальності та національної культури, а політична система української нації – єдність політичної соціальності (неінституційних та інституційних суб'єктів

політики) та національної політичної культури. Тому наразі вбачаємо, що таким засадничим принципом щодо громадянськості у нашому випадку стає властива всім базовим цінностям ознака, «що розкривається через їхню сукупність, завдяки чому пов'язує культуру в єдине ціле. Такою ознакою є орієнтація людини щодо її місця і ролі в суспільстві» [81, с. 17–18].

Національний принцип, зокрема, звертає увагу на те, що ціннісна система національної політичної культури включає як політичні ідеали, так і політизовані складові етнічної ідентичності. До таких складових дослідники відносять мову, історичні надбання, міфи, символіку, історичну пам'ять народу, що завжди мають вагоме значення для самоорганізації нації [119, с. 79–120].

Але, оскільки ціннісні орієнтації є тією ланкою, що поєднують людину з предметами її потреб та інтересів і спрямовують мотиваційну структуру індивідуальної свідомості, слід зважати на ту обставину, що соціальне середовище існування людини являє собою різноманітність цінностей і вимагає від неї вибору між певними цінностями. Разом з тим, перебіг суспільного життя, його потічні протиріччя та виклики породжують і актуалізують нові суспільні запити. Цей аспект проблеми буде детальніше розкрито у розділах 2 і 3 нашої роботи, а наразі зауважимо кілька позицій, які, з огляду на проблему розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти, на думку вітчизняних дослідників, сьогодні потребують аксіологічної конкретизації:

- розвиток цінностей соціокультурної комунікації здобувачів освіти, яка є механізмом розвитку ціннісної свідомості громадян, відбувається в культурному діалозі певної епохи, у взаємодії національних культур і субкультур, у відкритій дискусії ідеологій, у зіставленні, протиставленні та взаєморозумінні різних ціннісних ставлень до світу [13];

- розвиток цінностей безпеки здобувачів освіти, оскільки сьогодні загострилося усвідомлення цінностей безпеки, набуваючи значення

екзистенційних цінностей виживання, а за умов недостатнього забезпечення їх реалізації спрацьовує механізм компенсації і заміщення [121];

- розвиток цінностей ноосферного ставлення здобувачів освіти до природи та соціуму відповідно до засад гармонійного облаштування середовища, що є основою створення нової цивілізаційної моделі стійкого розвитку й мінімізує механічно-силове втручання в нього [71];

- розвиток цінностей інтеркультурного синтезу національного і глобального в умовах інтеграції України в європейський і світовий соціокультурний простір, що уможливлюються за умови дотримання в суспільстві базових цінностей людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права, прав людини [12].

Разом з тим, відповідно до попереднього аналізу, ґрунтуючись на працях дослідників суб'єктного розвитку особистості (А. Бандури [165], В. Мішеля [189]), можемо констатувати, що принцип суб'єктної ефективності та переконання особистості у своїй здатності діяти ефективно є визначальними в соціально-когнітивній перспективі розвитку громадянських якостей. У контексті ж аксіологічного підходу це передбачає тісний взаємозв'язок між освітнім змістом та процесом розвитку ціннісних орієнтацій особистості.

Дослідження соціальної компетентності [40, 181, 183] виявили, що освітні елементи, які соціально-психологічними засобами підвищують соціальну активність і компетентність студентів, безпосередньо корелюють зі зростанням їхньої моральної свідомості, набуваючи етичного значення [88, с.62-69, 95].

Це дає змогу розглянути функцію цінностей у соціальній системі освітньої комунікації в процесі розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти через наступні можливості:

- стимулювання цілеспрямованості: підвищення мотивації студентів щодо їхніх особистих цілей у відповідь на конкретні вимоги соціального контексту.

- формування адаптивності: надання навичок індивіду у виборі та застосуванні різних варіантів поведінки в специфічних ситуаціях, враховуючи власні цілі та соціальні очікування.
- забезпечення ефективної дії: досягнення належного рівня реалізації конструктивної поведінки шляхом використання засвоєних навичок.
- розвиток рефлексії: зміцнення здатності до самооцінки власних дій при вирішенні проблемних ситуацій у контексті особистих цілей та соціальних вимог.
- заохочення до нової діяльності: стимулювання здатності до започаткування нових моделей поведінки [21; 40; 89, с.133-137; 90, с. С.225-235].

При цьому дослідники та освітяни наголошують на активному впливі сучасних інформаційних технологій та комунікаційних інструментів на комунікативну сферу освіти, її ціннісні та змістові пріоритети, а також на культурну динаміку спільнот [1, с. 6, с. 23; 6].

Аналіз досліджень І. Антонової [9], І. Зарубінської [59], В. Москаленко [84], С. Рашидова [118], Л. Сокур'янської [130] та інших науковців свідчить про активну увагу соціальних психологів і педагогів до психологічних та ментальних змін у студентському середовищі. А. Кавалеров визначає цінності як «місткі, емоційно-образні узагальнення провідних соціокультурних орієнтацій, що визначають усі сфери життя людини. До них відносяться цінності суспільного устрою, спілкування, діяльність, самозбереження, цінності особистісних якостей» [62, с. 52].

Як ми можемо констатувати з матеріалів попереднього підрозділу нашої роботи, чи не найбільш глибоко чинники і взаємозалежності процесів взаємопроникнення суспільного і особистісного в житті людини сьогодні опрацьовані психологічною наукою.

Цей значний інтерес зумовлений високою соціальною активністю студентів, їхнім прагненням до самоствердження, а також інтенсивним

формуванням ціннісних орієнтацій та усвідомленням шляхів досягнення особистих цілей на цьому етапі розвитку.

Оскільки результати соціально-психологічних та соціологічних досліджень мають визначальне значення для розвитку освітньої теорії та практики, розуміння природи взаємозв'язку цінностей і ціннісних орієнтацій здобувачів, потребує окремого розгляду аксіологічне обґрунтування голістичної методології в застосуванні ключових соціально-психологічних підходів до вивчення динаміки та трансформації громадянських цінностей в умовах суспільних змін, що пов'язуються насамперед з найбільш характерними видозмінами цих цінностей та їх трансформацією в умовах суспільного розвитку.

Так, М. Рокич обґрунтував концепцію ціннісної системи як системи взаємозалежних цінностей. Його метод (the Rokeach Value Survey) передбачає аналіз двох наборів цінностей (термінальних та інструментальних). Розгляд цієї системи як відносно стабільної психічної структури дає змогу досліджувати суттєвість змін у ціннісній сфері особистості.

М. Рокич [199] визначає цінності як:

1. Усталені переконання: стійкі вірування щодо бажаних способів поведінки або кінцевих цілей існування.
2. Абстрактні та значущі: цінності є більш абстрактними, ніж установки, володіють певним змістом (характеристиками) та інтенсивністю. Їх прояв відображає соціальний запит або нормативність.
3. Центральні елементи ідентичності: цінності тісно пов'язані з самооцінкою та почуттям

Обґрунтування застосування методу М. Рокича (the Rokeach Value Survey) до дослідження громадянських цінностей базується на кількох ключових аспектах, що роблять його особливо цінним інструментом у цій сфері:

1. Системний підхід до цінностей: метод Рокича розглядає цінності не як ізольовані утворення, а як взаємопов'язану систему. Це особливо важливо для дослідження громадянських цінностей, оскільки вони рідко існують окремо, а формують складний ієрархічний комплекс, що визначає ставлення особистості до суспільства, держави, інших громадян та своїх громадянських обов'язків. Розуміння цієї системи допомагає виявити пріоритети та конфлікти між різними громадянськими цінностями.

2. Розділення на термінальні та інструментальні цінності: розрізнення між термінальними (цілями) та інструментальними (засобами) цінностями є ключовим для розуміння мотивації громадянської поведінки. Термінальні громадянські цінності відображають бажані кінцеві стани суспільства та особистості в контексті громадянства (наприклад, демократія, соціальна справедливість, верховенство права, національна безпека, громадянська злагода). Інструментальні громадянські цінності відображають бажані способи поведінки та якості особистості, що сприяють досягненню цих термінальних цінностей (наприклад, відповідальність, толерантність, законослухняність, активність, патріотизм, критичне мислення). Таким чином, дослідження за допомогою методу Рокича дозволяє виявити не лише які громадянські цінності є важливими для респондентів, але й чому вони є важливими – як засоби досягнення певних цілей.

3. Виявлення ієрархії цінностей: метод Рокича передбачає ранжування респондентами списку термінальних та інструментальних цінностей. Це дає змогу досліднику виявити індивідуальну та групову ієрархію громадянських цінностей. Розуміння того, які громадянські цінності є більш пріоритетними для різних соціальних груп (наприклад, студентів, політиків, державних службовців), є критично важливим для прогнозування їхньої громадянської поведінки, політичних уподобань та ставлення до соціальних ініціатив.

4. Можливість порівняльного аналізу: стандартизований характер опитувальника Рокича (фіксований перелік цінностей) забезпечує можливість порівняльного аналізу громадянських цінностей між різними

соціальними групами, віковими категоріями, регіонами, країнами, а також у динаміці (наприклад, порівняння цінностей студентів різних років навчання або порівняння цінностей до та після певних соціально-політичних подій).

5. Зв'язок з поведінкою та установками: хоча Рокич застерігав від ототожнення цінностей та установок, його метод дає змогу досліджувати зв'язок між громадянськими цінностями та громадянською поведінкою, політичними установками та соціальною активністю. Виявлення того, як певні громадянські цінності корелюють з конкретними формами громадянської участі (наприклад, голосування, волонтерство, участь у протестах), є важливим для розробки ефективних стратегій громадянської освіти та формування активної громадянської позиції здобувачів освіти).

6. Вивчення змін у ціннісній системі: оскільки ціннісна система за Рокичем вважається відносно стабільною психічною структурою, повторне застосування його методу дозволяє відстежувати зміни у громадянських цінностях під впливом соціальних, політичних, економічних або культурних факторів. Це особливо актуально в умовах динамічних суспільних трансформацій.

Отже, застосування методу М. Рокича до дослідження громадянських цінностей є обґрунтованим завдяки його системності, здатності розрізняти цілі та засоби, виявляти ієрархії, забезпечувати порівняльний аналіз та досліджувати зв'язок з поведінкою, а також відстежувати динаміку ціннісних змін. Це робить його цінним інструментом для отримання глибокого розуміння структури, змісту та функціонування громадянських цінностей в індивідуальному та суспільному контекстах.

Не менш важливим у контексті нашого дослідження є підхід запропонований Ш. Шварцом для трактування проблеми організації цінностей у певну систему що укладають структурно-змістові компоненти та їх трансформації, який засвідчує ідею інтегрального характеру будь-якої ціннісної системи [204;205;206].

Теорія Шварца, хоч і визнає культурну специфіку, переважно наголошує на існуванні універсальних цінностей, які є спільними для різних культур і суспільств. Серед цих цінностей є такі, що безпосередньо пов'язані з громадянською компетентністю, наприклад, універсалізм (розуміння, толерантність, захист добробуту всіх людей і природи), доброзичливість (турбота про добробут близьких), справедливість (рівність, соціальна справедливість), безпека (гармонія, стабільність суспільства). Аналізом даних багаторічних досліджень Ш. Шварцом встановлено, що розвиток розуміння та прийняття цих універсальних цінностей здобувачами є фундаментом для формування відповідального громадянина, здатного до співпраці, поваги до прав людини та активної участі в суспільному житті. Підхід, запропонований Ш. Шварцом дозволяє брати до уваги як індивідуальні ціннісні пріоритети здобувачів освіти, так і домінуючі ціннісні орієнтації суспільства, в якому вони живуть. Розуміння цієї взаємодії є важливим для розвитку громадянської компетентності, оскільки освітні програми можуть бути спрямовані на усвідомлення студентами власних цінностей у контексті суспільних цінностей, сприяючи їхній гармонізації та формуванню громадянської позиції, що відповідає загальнолюдським і національним інтересам. Підхід уможливорює якісний та кількісний аналіз розв'язання суспільних проблем через ціннісні виміри, а три універсальні проблеми, які виділяє Шварц (відносини індивіда та групи, забезпечення соціально відповідальної поведінки, адаптація до світу), ми вважаємо ключовими для формування громадянської компетентності. Аксіологічний супровід освітнього процесу може застосовувати ці виміри для:

- розвитку автономії та відповідальності (для допомоги здобувачам знаходити баланс між особистою свободою та відповідальністю перед суспільством, розуміння важливості інтеграції в громаду при збереженні власної ідентичності).

- стимулювання соціально відповідальної поведінки(мотивації до співпраці, поваги до закону та прав інших, розуміння необхідності координувати свої дії для спільного блага).

- виховання адаптивності та здатності до змін (розвивати критичне мислення щодо існуючого світу, готовність до конструктивних змін та відповідальне використання ресурсів.

Підхід Шварца є корисним для критичного переосмислення розробок культурно чутливих освітніх програм, які водночас спираються на універсальні цінності. Це дозволяє враховувати національні та регіональні особливості формування громадянської компетентності, не вдаючись до крайнього релятивізму, який може нівелювати загальнолюдські принципи демократії та прав людини. Зокрема, розуміння універсальних цінностей, на яких наголошує Шварц, сприяє розвитку міжкультурної компетентності здобувачів, їх здатності до діалогу та співпраці з представниками різних культур. Це є важливим аспектом розвитку громадянської компетентності в умовах глобалізації. Не менш важливою функціональною характеристикою методики Ш. Шварца у контексті вивчення розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти нам вбачається змога вимірювання змін у ціннісних орієнтаціях здобувачів упродовж навчання, що може слугувати теоретичною основою для розробки інструментів оцінки рівня сформованості громадянських компетентностей і надає можливість коригування освітніх впливів, спрямованих на розвиток громадянськості .

Отже, застосування підходу Ш. Шварца до розвитку громадянських компетентностей здобувачів вищої освіти надає цілісну теоретичну рамку, що поєднує універсальні цінності з культурною специфікою, дозволяє аналізувати мотиваційні аспекти громадянської поведінки, сприяє формуванню соціально відповідальної особистості та може слугувати основою для розробки ефективних освітніх програм та інструментів оцінки розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти в ЗВО України.

Беручи до розгляду дані багатьох досліджень, проведених за пропонованими М. Рокичем, Ш. Шварцом та іншими методологами вимірювання як індивідуальних, так і культурних цінностей, на даному етапі аналізу можемо констатувати, що: ціннісні пріоритети соціальних інститутів необхідно враховувати у природній психологічній динаміці громадянських компетентностей на індивідуальному рівні, яка відображає основні потреби сучасної молоді [21; 40; 89, с.133-137; 90, с. С.225-235], оскільки в іншому випадку, як зазначають дослідники – індивіди не можуть функціонувати в рамках соціальних інституцій, оскільки соціалізація призводить до інтерналізації цінностей суспільства, а існуючі пріоритети-цінності на культурному рівні підтримуються соціально, що формує індивідуальний досвід сумісності або конфлікту між певними особистісними цінностями [172].

Важливими надбаннями аксіологічної науки в царині освіти стали теоретичні розробки супроводу процесів формування соціальної та громадянської ідентичності особистості, як неодмінної компоненти розвитку громадянської компетентності. Так, розробник теорії соціальної ідентичності Д. Г. Таджфела, зазначає, що я-концепція особистості утворена певними когнітивними структурами, які пов'язані з самовизначенням, як от: особиста ідентичність і групова ідентичність [210]. На переконання дослідника при сприйнятті іншої людини, з усіма її особистісними характеристиками, її оцінюють певним чином, що ідентифікує її як члена соціальної групи. Ця оцінка залежить від статусу тієї чи іншої спільноти. Разом з цим формування ідентичності передбачає знання людини про себе як про члена певної спільноти [211].

Інший англійський психолог Дж. Тернер виокремлює особисту ідентичність, соціальну ідентичність та загальнолюдську ідентичність, висуваючи ідею опозиційності індивідуальної та соціальної ідентичностей [210]. Щодо формування ідентичності у цьому аспекті, то психолог А. Ватерман виокремлює чотири основні сфери цього процесу, як-от: 1)

професійно орієнтована діяльність; 2) осмислення й оцінка моральних переконань; 3) формування політичних поглядів; 4) виконання різних ролей у соціумі [215].

На переконання міжнародної команди дослідників під керівництвом австралійського вченого В. Шульца (W. Schulz), громадянська ідентичність особистості включає громадянські ролі індивіда та його уявлення про ці ролі [203, с.20]. Оскільки люди впливають і зазнають впливу від стосунків, які вони мають із сім'єю, однолітками та громадами.

Таким чином, громадянська ідентичність особистості пов'язана з низкою особистих і громадянських взаємозв'язків, а значить і відповідних компетентностей. Громади, як зазначають дослідники під керівництвом Шульца, передбачають різні рівні – від сім'ї та місцевої громади до географічних регіонів і світової спільноти. Громадянська ідентичність складається з двох основних площин [203, с.21]: – громадянський Я-образ (civic self-image); – почуття громадянської приналежності (civic connectedness). Площина «Громадянський Я-образ» стосується досвіду індивіда щодо свого місця в кожній зі своїх громад. Цілісна громадянська Я-концепція людини зосереджується на громадянських цінностях та різних ролях людини, її розумінні й ставленні до цих цінностей і ролей, а також на тому, як керувати цими цінностями і ролями незалежно від того, чи вони є гармонійними чи суперечливими на думку самої людини [203, с.21]. Ця площина базується на концепції множинності (multiplicity), відповідно до якої окремі люди мають певний діапазон ролей та особистісного потенціалу у різних групах і громадах. Отже, концепція базується і на розумінні того, що ролі та потенціал особистості постійно змінюються і залежать від контексту кожного окремого зв'язку у тій чи іншій групі та громаді [203]. Площина «Почуття громадянської належності» стосується відчуття зв'язку людини з різними громадянськими спільнотами та різними громадянськими ролями, які вона виконує в кожній спільноті. Почуття громадянської належності також включає розуміння людиною рівнів розмаїття (громадянських ідей і

дій) і толерантність до них усередині та між різними спільнотами [203, с.21]. Дослідник А. Блазі, аналізуючи процес ідентифікації особистості членом певної спільноти, виокремлює три типи громадянської ідентичності: 1) ідентичність, яка дотримується норм (*identity observed*); 2) ідентичність, яка діє на основі встановлених норм (*identity managed*); 3) ідентичність, яка активно вибудовує норми певної спільноти (*identity constructed*) [166].

Перший із зазначених типів ідентичності передбачає, що людина просто визнає, що є членом групи і тим самим вона приймає норми та ідеали цієї групи та відповідно дотримується їх. Другий тип ідентичності передбачає, що людина активно захищає норми певної спільноти, власними діями спрямовуючи інших членів цієї спільноти виконувати свої зобов'язання. Нарешті третій тип ідентичності базується на здатності людини брати на себе «законодавчу відповідальність за вибудову норм громади» [166]. Загалом індивіди зі сформованим третім типом громадянської ідентичності здатні виявляти більшу відповідальність, самостійність і моральну стійкість [166]. Щодо формування морального Я-ідеалу, то на думку більшості сучасних учених [192, 195, 196, 197], цей процес забезпечується значною мірою шляхом виконання суспільно значущої діяльності. Дослідження зарубіжних фахівців засвідчують, що залучення до громадської діяльності призводить до подальшого схвалення морального Я-ідеалу, а не навпаки, відтак найкращим способом виховання у студентів громадянських цінностей є залучення їх до розв'язання проблем тієї чи іншої громади, що загалом сприяє розвитку їх громадянської ідентичності [192].

Британський педагог Ф. Павер також стверджує, що вимір спільноти є важливим для розуміння морального Я-ідеалу особистості. На його думку, молода людина «відчуває почуття обов'язку чи відповідальності під час діяльності з іншими в соціокультурному середовищі» [196, с.52]. Моральне «я» ідентифікує себе з громадою, виступаючи від імені її спільних норм і беручи на себе її зобов'язання як обов'язкові для себе [196]. К. Аквіно та А. Рід стверджують, що моральна ідентичність особистості забезпечує успішне

втілення в діяльності моральних суджень та ідеалів. При цьому особистість набуває моральної ідентичності тією мірою, в якій моральні поняття добра, співчутливості, справедливості тощо є ключовими для її власного саморозуміння [166]. Таким чином, моральна ідентичність особистості як складник її громадянської ідентичності є питанням особистої ідентифікації з певною групою та прихильності до її ціннісних норм.

Разом з тим, зазначимо, що дослідниця С.Федоренко в дисертаційному дослідженні теорії і методики розвитку громадянської культури здобувачів освіти в США констатує, що основу емоційно-ціннісного компонента громадянськості американських студентів становлять емоційний інтелект і громадянські цінності. Цей компонент слугує тим ядром громадянськості особистості, що забезпечує її внутрішньо організовану, осмислену суспільно значущу діяльність. За таких умов емоційно-ціннісний компонент впливає на здатність організовувати власне життя у якості громадянина відповідно до нормативних вимог соціуму. Цей компонент сприяє системотвірній функції, визначаючи зміст і реалізацію інших компонентів громадянськості особистості. Праксеологічний компонент розвитку громадянської культури здобувачів у роботі С. Федоренко представлений критичним мисленням, креативністю, громадянською залученістю та громадянською компетентністю. Слугуючи дієвим засобом самовиховання й самореалізації особистості, праксеологічний компонент забезпечує процесуальне посилення результатів когнітивного й емоційно-ціннісного компонентів та сприяє їх подальшій практичній реалізації у суспільнополітичному житті особистості [145].

Як зазначає Ю.Шаранова, громадянські цінності (загальнолюдські та демократичні – змушують людей зосереджуватися на корисних і важливих соціокультурних об'єктах; здійснюють керівну роль у прийнятті та реалізації соціальних ролей; забезпечують соціальний контроль та стримування, а також солідарність у соціумі; ці цінності включають: повагу та толерантність до інших людей та різних способів і стилів життя, шанування громадянських

свобод та інших ключових елементів демократії а також зацікавленість у політиці на регіональному і державному рівнях та сприянні позитивним соціальним змінам) [157, с. 219-221].

Отже, як у вітчизняному, так і у зарубіжному науково-педагогічному дискурсі сьогодення громадянську ідентичність у її розвитку розглядають як усвідомлення та емоційно ціннісне переживання людиною своєї приналежності до спільноти громадян певної держави шляхом реалізації на практиці патернів морально-правової поведінки й активної участі у суспільно значущій діяльності та різних сферах суспільного життя.

Таке широке розуміння ідентичності як результату самоствердження й усвідомлення індивідом своєї самості, унікальності, а також осмислення розглянутого вище ключового аспекту громадянськості особистості, що передбачає правовий статус індивіда та визнання його як члена громади, громадянина держави з конкретно визначеними правами й обов'язками, дозволяє нарешті цілісно осягнути сутність проблеми розвитку значного числа соціальних якостей, зокрема громадянської компетентності, що, як те буде розкрито в наступних розділах роботи, стають персоніфікованою основою розвитку громадянської компетентності здобувачів.

Отже, на даному етапі дослідження можемо констатувати, що аксіологічний підхід до розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти упродовж навчання в ЗВО України ґрунтується на:

1. Розвитку ціннісних громадянських орієнтирах здобувачів, що досягається опануванням здобувачами освіти системи загальнолюдських, національних та особистісних цінностей; розвитку здатності здобувачів до усвідомлення, аналізу та оцінки цінностей, їхнього значення для особистого та суспільного життя; вихованні поваги до прав і свобод людини, демократичних принципів, культурного різноманіття.

2. Розвитку громадянської культури здобувачів, що конкретизується розвитком громадянської свідомості, відповідальності та активної участі в житті суспільства; розвиненим почуттям патріотизму,

поваги до історії та традицій своєї країни; розвинутою здатністю до толерантності, здатності до діалогу та співпраці з людьми різних поглядів.

3. Розвитку соціальної компетентності, як здатності до ефективної взаємодії з іншими людьми, розв'язання конфліктів, роботи в команді; навичок критичного мислення, аналізу соціальних проблем та прийняття зважених рішень; здатності до самореалізації та активної участі в громадському житті.

4. Педагогіці партнерства, як процесу створення позитивного середовища для розвитку демократичних цінностей та правової культури серед здобувачів, активної участі здобувачів вищої освіти учнів у навчальному процесі, розвитку їхньої готовності до співпраці та взаємодії з соціальним середовищем, що передбачає не лише засвоєння знань і навичок, але і їх реалізацію здобувачами, як активними та відповідальними громадянами України в суспільній практиці сьогодення.

Висновки до розділу 1

Згідно завдань нашого дослідження, у даному розділі розглянута проблематика і предметне поле філософського дискурсу розвитку громадянської компетентності здобувачів засобами вищої освіти, стан і рівень сучасних підходів до вивчення феномену громадянської компетентності у структурі компетентнісно орієнтованого соціально-гуманітарного знання та педагогічного супроводу розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти у закладах вищої освіти. На основі аналізу законодавчих і нормативних документів, наукових досліджень та актуальних соціальних практик визначено поточний стан і наявні проблеми у впровадженні концепції розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти.

Встановлено, що громадянська компетентність здобувачів вищої освіти розглядається сучасною філософською як системний освітній актив і ресурс, що за своєю суттю є формою забезпечення ефективної соціальної активності здобувачів - членів суспільства, і є однією з рушійних сил еволюційних змін у суспільстві. Соціально-філософська рефлексія історії та теорії розвитку

громадянської компетентності вказує на освітні впливи та системні ціннісні трансформації, які сприяють переходу соціальної системи на новий якісний рівень та активізують взаємодію між різними соціальними групами.

Обґрунтована стратегічна важливість соціальних та громадянських компетенцій в освіті. На сучасному етапі важливим стратегічним напрямом освіти є набуття здобувачами вищої освіти соціальних та громадянських компетенцій, як умови створення можливостей для успішного функціонування молоді в плюралістичному суспільстві, де ключовими є співпраця та взаємодія.

Встановлено ключові елементи набуття цих компетенцій (інноваційне освітнє середовище, що стимулює креативність та суб'єктність, освітні засоби і педагогічні технології навчання, що сприяють розвитку критичної грамотності. Розглянуті актуальні методологічні підходи до розвитку громадянської компетентності здобувачів, як засобу протидії загрозам та викликам сучасності, визначено актуальні методологічні підходи до опрацювання проблеми розвитку громадянської компетентності в процесі навчання у закладах вищої освіти України, як важлива умова для успішної демократизації та згуртування українського суспільства, особливо в контексті російської агресії та триваючої війни.

Виявлено значення ціннісних орієнтацій у громадянській освіті, акцентовано увагу на важливості соціально-філософського дослідження змін ціннісних орієнтацій як фактора, що впливає на якість громадянської освіти студентської молоді. Цей вплив розглядається на індивідуально-суб'єктивному, національно-культурному та громадсько-політичному рівнях становлення особистості здобувача. Обґрунтовано потребу в комплексній соціально-філософській рефлексії аксіологічних аспектів проблеми розвитку громадянської компетентності студентської молоді. Ця рефлексія є необхідною у контексті викликів воєнного часу та в довгостроковій перспективі розвитку українського суспільства.

Встановлено, що експлікація аксіологічної детермінанти розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти передбачає:– трансдисциплінарність досліджень, універсально-етичне обґрунтування кожної запропонованої позиції, на вихід за межі «лабораторних розвідок», контекстуальне аксіологічне наповнення методологем дослідження і супроводу розвитку громадянської компетентності за рахунок досвіду життєвого світу і діалогічних практичних інтеракцій; розкриття ціннісного потенціалу культурно-освітнього простору ЗВО як субстанційного і реляційного феномена, аподиктична значущість якого розгортається для його суб'єктів як континуум єднання, самореалізації, саморозвитку в комунікативно-діалогічній взаємодії оскільки громадянська культура і компетентність майбутніх фахівців безпосередньо детермінована якістю формування всього комплексу загальних, фахових компетентностей і соціальних компетентностей.

Обґрунтовано, що імплементація аксіологічного виміру у громадянській освіті здобувачів вищої освіти українських ЗВО в умовах війни має поєднувати програми: розвитку критичного мислення і включати курси з етики, філософії та історії, які сприяють розвитку критичного мислення, що створить знанняву базу усвідомлення складності війни та її ціннісних впливів на суспільство; імплементації в навчальні процеси новітніх розробок, що ґрунтуватимуться на холістичній парадигмі пізнання, органічно поєднуючи підходи філософії, соціології, історії, політології, психології, права, педагогіки, та інших галузей суспільних і гуманітарних наук, що забезпечить всебічне осягнення і успішне застосування набутих компетентностей в громадянському житті й суспільній практиці здобувачів вищої освіти.

В розділі використано матеріали авт. публікацій [85;86;87; 89; 90; 191].

РОЗДІЛ 2. АКСІОЛОГІЧНА ДЕТЕРМІНАНТА У ФІЛОСОФСЬКИХ ВИМІРАХ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

2.1. Соціально-філософська рефлексія ціннісного наповнення категорії громадянська компетентність

Питання громадянської освіти та становлення громадянськості здобувачів освіти є важливим предметом наукових досліджень за кордоном і відображені в міжнародних освітніх документах, а значимість громадянської компетентності як соціально-психологічної характеристики сучасної людини є беззаперечною. Однак, сучасні виклики, впливаючи на особливості її розвитку, спонукають до посилення науково-методологічного обґрунтування аксіологічних детермінант і аксіологічно орієнтованого філософсько-освітнього супроводу засобами вищої школи.

На нашу думку, філософський аналіз принципів і засад розвитку громадянської компетентності надає можливість відстежувати тенденції та динаміку розвитку громадянської освіти в українському суспільстві, а також ефективно структурувати освітні підходи у тісній взаємодії з актуальними суспільними тенденціями та запитамі країни.

У ході дослідження у попередньому розділі встановлено, що розвиток громадянської компетентності здобувачів освіти у нинішніх умовах в Україні здійснюється в системі вищої освіти згідно переліку основних громадянських компетентностей [137, с.261].

На основі дослідження А. Б. Рацула можна стверджувати, що серед важливих для нашого дослідження категорій найбільш детально розробленими (з категоріальної точки зору) є «громадянське виховання» та «громадянська освіта». Зокрема, громадянська освіта розглядається як науково-педагогічна категорія в наступних аспектах:

- політичний: визначає рівень залучення особистості до прийняття політичних рішень.

- правовий: відображає категорії «громадянське право» та «громадянський обов'язок».
- культурний: відображає зв'язок з поняттями громадянської культури, міжетнічної та міжконфесійної толерантності.
- соціально-економічний: розглядається як реалізація пошуку нових форм соціальної взаємодії та зміцнення громади [117, с. 154-159].

Нижче наведемо загальноприйняті в суспільних і гуманітарних науках міждисциплінарні характеристики низки інших дотичних до категорії громадянської компетентності понять:

1. Громадянськість – духовно-моральна цінність, світоглядна та психологічна характеристика особистості, що визначає її права, обов'язки та відповідальність перед співвітчизниками й Батьківщиною [66]; Виражає ступінь особистого внеску в загальну структуру громадянської компетентності та рівень поєднання індивідуальних громадянських якостей і суспільних цінностей зі знаннями, вміннями та навичками [66], має своїм ядром поняття громадянина як складового елемента державної єдності чи соціальної інтеграції громадянської спільноти [64, с. 34].

2. Громадянське суспільство – спільнота громадян з певним рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних і моральних властивостей, що утворює розвинені правові відносини з державою(або спільнота рівноправних громадян, яка не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага [134, с. 320-341]); забезпечує розвиток особистості кожного громадянина та всіляко сприяє розвитку його громадянської компетентності [134, с. 320-341];

3. Громадянська культура – сукупність духовних, моральних якостей, ціннісних орієнтацій та світоглядно-психологічних характеристик особистості, що має своїми складовими громадянську освіченість, компетентність, активність, зрілість, досвід громадської діяльності і вступає суспільним тлом, на якому розвивається громадянська компетентність та забезпечує наступність у її формуванні [4; 29].

4. Громадянська освіта – послідовний, цілеспрямований і системний процес, спрямований на формування особистості, якій властиві демократична громадянська культура, усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її громадянською відповідальністю, готовністю до компетентної участі в житті суспільства [99], належний рівень і організація якого забезпечує когнітивний компонент розвитку громадянської компетентності [99].

5. Громадянське виховання – процес формування громадянськості як інтегрованої якості особистості, що дає людині можливість відчувати себе морально, соціально, політично і юридично дієздатною та захищеною; належний рівень забезпечує розвиток громадянських умінь і навичок як структурного компонента громадянської компетентності [15, с. 7-18].

6. Громадянські цінності - явища, процеси, норми життя, утвердження і розвиток яких мають найбільше значення для громадянського суспільства(зокрема -державність, добробут населення, національна безпека, відданість загальнолюдським цінностям, ідеалам свободи, відповідальність перед собою, своєю сім'єю та суспільством, послідовне утвердження демократичних засад розвитку суспільства, побудови правової держави, становлення громадянського суспільства); належний рівень розвитку забезпечує аксіологічну складову громадянської компетентності [99].

Як нами було з'ясовано у підрозділі 1.2 нашої роботи, розгляд розвитку громадянської компетентності як особистісної характеристики розвитку здобувача освіти може бути розглянуте в сукупності кількох теоретичних підходів та освітніх парадигм, за якими визначаються відмінності у тлумаченні цього поняття в різних науках [158, с. 123-134], а саме:

1. Соціологічний підхід (розглядає розвиток громадянської компетентності як соціальну ситуацію розвитку; суб'єктами формування виступають агенти та провідники соціалізації; акцентуються впливи

зовнішніх і внутрішніх чинників розвитку громадянських якостей особистості).

2. Психологічний підхід(досліджує психологічний вплив соціально-культурних та політичних чинників на особистість у процесі формування громадянської компетентності; аналізує зв'язок формування громадянської компетентності з базовими психічними процесами: соціалізацією, розвитком когнітивних здібностей; розвитком критичного мислення).

3. Педагогічний підхід (наголошує на змісті, формах і методах громадянської освіти та виховання молоді; розглядає їхню сукупну роль у забезпеченні певного рівня громадянської компетентності особистості на різних вікових етапах).

4. Соціально-педагогічний підхід(висвітлює соціальні характеристики педагогічного процесу щодо розвитку: громадянських знань, громадянських умінь, особистісних якостей, цінностей); дає змогу окреслити коло проблем, що виникають у процесі розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти в соціальному середовищі особистості.

Заважимо, також, що гуманітарні та соціальні науки традиційно виділяють студентську молодь як особливу соціальну групу, об'єднану навчанням у вищій школі. Цей період є особливо важливим для становлення молоді і як життєвий етап оволодіння фахом і професією, і як етап становлення громадянина, етап активізації ціннісно-орієнтаційної діяльності особистості. Це цілком закономірно, оскільки студенти прагнуть свідомо обирати та засвоювати критерії та норми громадянської поведінки, які ґрунтуються на суспільних цінностях, що формуються саме в роки навчання у виші. У даному контексті доречно надати короткий огляд філософсько-освітніх і соціально-педагогічних підходів до проблеми.

У педагогічному вимірі категорія цінності вказує на належність до області «смишложиттєвих орієнтирів, які визначають життя особистості і спільноти в цілому» [26, 90], яка отримує свою зовнішню певну «символічну форму в діях, вчинках, предметах, речах», при цьому вибір сенсів життя

залежить від рівня суб'єктності особистості. На мові педагогіки це означає, що якщо цінність прийнята індивідом, то вона часто надає смисл всьому життю, всім потребам, думкам, прагненням, бажанням.

Згідно соціально-філософської дослідницької точки зору «Цінності в житті суспільства виступають соціально-значимими факторами розгортання політичної історії, становлять фундамент культури, а культура є предметним полем формування цінностей і визначається через систему цінностей та ідей, що слугують для регулювання поведінки членів даного соціуму» [148, с. 551], а у історичному бутті «соціальні норми невід'ємні від існуючих у даній культурі цінностей, а зі зміною ціннісної шкали, висуванням нових ідеалів соціокультурного плану змінюються і норми» [194, с. 3].

Отже, як те характерно для матеріалів більшості праць дослідників прикладних аспектів розвитку і формування цінностей, в залежності від обраної для класифікації основи, цінності поділяються на «предметні та суб'єктні, життя і культури, цінності-засоби і цінності-цілі, відносні та абсолютні, виходячи з того, що ціннісна свідомість визначає норми стереотипи думки та дії, які є прийнятними в межах тієї чи іншої соціокультурної спільноти» а «норми регламентують діяльність людей у всіх сферах культури – від елементарних актів матеріально-практичного характеру до моралі, мистецтва, науки, освіти і релігії», змінюючись «за ступенем загальності від субкультурних до таких, що діють у межах національних культур та загальногуманістичних, універсальних», стаючи базою для укладання «різних соціальних технологій, способів раціоналізації життєвого світу» [26, с. 89].

П'ятикомпонентна система цінностей здобувачів освіти (за Н. Ткачовою) містить наступні складові:

1. Фундаментальні (базові, загальнолюдські) цінності, що відображають сталі ціннісні орієнтири людства(життя, людина, добро, природа, суспільство, щастя, справедливість, свобода, рівність, гуманізм, праця, знання (істина), краса (гармонія) тощо).

2. Національні цінності (цінності національної культури), що відображають ціннісні орієнтири, пов'язані з національною ідентичністю та культурною спадщиною (національна ідея, рідна мова, народні свята, традиції й звичаї, фольклор, національні символи та інше).

3. Громадянські цінності (цінності демократичного суспільства), що відображають ціннісні орієнтири, необхідні для функціонування в демократичному суспільстві (демократичні права й обов'язки, толерантність до інакомислячих, релігійна терпимість, повага до культурних і національних традицій інших народів, безперервна освіта, інформаційна культура тощо).

4. Сімейні цінності (цінності родинного життя), що відображають ціннісні орієнтири, що регулюють взаємини в родині (любов, повага, вірність, взаємодопомога, взаємопідтримка, взаємопіклування, гармонія взаємостосунків, довіра, взаємовідповідальність, шанування предків та інші).

5. Особисті (персональні) цінності, що відображають ціннісні орієнтири, пов'язані з самореалізацією та особистісними якостями індивіда (повноцінна життєва самореалізація себе як особистості (здатність до продуктивної діяльності, творча активність, життєвий оптимізм, успішність, конкурентоспроможність, всебічна досконалість тощо), освіченість.; морально-вольові якості: чесність, доброта, милосердя, принциповість, відповідальність, ощадливість, помірність, дисциплінованість, ініціативність, наполегливість, заповзятливість, працелюбність тощо; здоров'я: здоровий спосіб життя, відсутність шкідливих звичок, особиста гігієна тощо; етикет: дотримання правил етикету (шляхетність, акуратність, зовнішня привабливість, добрий смак тощо) [139,с.80-82].

Настільки широкий ціннісний зріз вказує на зумовленість контекстами функціонування інформаційного суспільства, оскільки глибина і широта соціальних трансформацій визначає спрямування і динаміку індивідуальних систем [139,с.80-82].

Зауважимо, що характер, змістовність і інтенсивність комунікації відіграє значну роль у об'єктивній самооцінці, розвитку критичного

мислення, усвідомленні студентською молоддю суспільних цінностей та характеру особистісних особливостей. В контексті характеристик досліджуваної нами групи – студентської молоді, «усвідомлення соціальних критеріїв успішної діяльності у майбутньому стає умовою єдності особистісного розвитку і професіоналізму» здобувачів у процесі розвитку особистісних цінностей [84].

Наведене вище засвідчує, як багато питань актуалізувалось у сфері вищої освіти України щодо характеру і масштабів видозмін ціннісного світу українців з огляду на довготривалу російську агресію, зокрема щодо форм і методів розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти українських ЗВО, адже сьогодні ставить перед кожним українцем багато питань, відповіді на які потребують не лише обізнаності, а й спроможності орієнтуватись в інформаційних джерелах, особистого ставлення до і загроз, міри участі в спротиві, до характеру змін у суспільному, політичному і культурному житті країни та за її межами, зважувати свою громадянську поведінку і відповідальність.

У попередньому розділі також встановлено, що структура громадянської компетентності здобувачів освіти, визначається сутністю цієї категорії та включає такі взаємопов'язані компоненти:

- професійні знання про державу (історія, традиції, засади громадянського суспільства) – громадянські знання;
- здатність реалізовувати права та обов'язки громадянина і майбутнього фахівця – уміння та навички громадянської діяльності;
- цінності, що характеризують здобувача як громадянина України – громадянські цінності;
- загальний рівень громадянської культури – особистісні якості здобувача освіти [29; 57].

Встановлено, що у більшості розглянутих нами праць дослідники проблеми розвитку громадянської компетентності в своїх підходах опираються на дослідження, які оперують інтегральними показниками

рівня згуртованості суспільства, розглядаючи громадянське єднання українців в умовах війни, як аксіологічну категорію, що у вказаному соціальному контексті покладає на освітню і громадянську спільноту моральну відповідальність у використанні своїх громадянських свобод: адже лише практика справедливості та взаємності породжує соціальний порядок і стабільність [37].

Як можемо виснувати з виокремлення ціннісно-сміслових детермінант розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти, здійсненого в попередньому розділі, на нинішньому етапі розвитку українського суспільства до найважливіших спрямувань зусиль філософії освіти слід віднести:

- рефлексію і філософську інтерпретацію освітніх чинників громадянської самореалізації здобувачів вищої освіти в контексті складних умов інтеграції України у європейське і світове співтовариство демократичних держав;

- рефлексію освітніх чинників консолідації і згуртування української нації навколо ключових соціокультурних і громадянських цінностей, що є визначальними для розвитку українського громадянського суспільства в умовах збройного протистояння агресії РФ.

На нашу думку, згуртування означає, насамперед, комунікацію, зокрема, громадянську культуру суспільного діалогу з метою досягнення громадянського консенсусу щодо найважливіших питань розвитку. Один з фундаторів комунікативної парадигми пізнання в філософії К.О. Апел трактуює суб'єкт-суб'єктні стосунки як інтерсуб'єктивну комунікацію, котра принципово «не може бути зведена до мовленнєвої передачі інформації, а є одночасно і процесом досягнення злагоди». У такому форматі комунікація «...базується й на передрозумінні, котре функціонує тільки в межах «мовного консенсусу» – узгодженого розуміння смислу в необмеженому комунікативному співтоваристві» [182, с. 415].

Дослідник А. Фурман досить слушно вказує, що наукові побудови в сфері мислєдїяльних суб'єкт-суб'єктних відносин виникають не як пряме абстрагування від емпіричних фактів та їх узагальнення. Натомість, вони організуються як розуміння смислово-значеннєвого поля цих відносин, тобто є похідними насамперед від усталеної системи знань про реальність [150, с.114]. У свою чергу, осмислення складної та динамічної організації соціальних відносин у суспільному бутті формує складну структуру соціального пізнання та знання. Однак умовою розуміння є ще одна компетентність, що набувається здобувачами упродовж навчання в ЗВО – здатність системно осмислювати складні явища соціального світу.

Саме про брак світоглядно-ціннісного спрямування педагогіки та необхідність її орієнтації в дослідженнях Номо educandus на філософську методологію, без якої якісні перетворення в педагогіці не можливі, пише український дослідник З. Самчук: «Можна як завгодно довго, наполегливо та натхненно за допомогою аптекарських терезів вираховувати буквально по мікрону чи міліграму доцільність тих чи інших методичних (курс. – авт.) кроків оптимізації стану справ в освітній галузі загалом і у сфері вищої освіти зокрема. Однак визнаємо: якщо ці філігранні й титанічні зусилля здійснюватимуться за умов нехтування й ігнорування вимог ширшого – методологічного – ґатунку, то, очевидно, нагадуватимуть етюди на теми сізифової праці, коли ніби й факт праці беззаперечний, однак користі ніякої – лише розчарування... Отже, на ключове запитання «НАВІЩО?» збалансовану – концептуально, аксіологічно, ідейно-теоретично, деонтологічно – відповідь може дати лише філософія, оскільки відповідь педагогіки чи будь-якої наукової дисципліни в кращому разі буде позначена тавром, даруйте, «фахового провінціалізму» [123, с. 98–99].

М. Гайдеггер стверджував, що «людина навчається, коли вона приводить свій образ дій у відповідності з тим, що звернено до її сутності у цей момент. Мислити же ми навчаємося, коли підпорядковуємо увагу тому, що нам дається для осмислення» [34, с. 34].

Отже, зорієнтувати здобувача у складному і мінливому світі своїх особистісних цінностей, висвітлити їх глибинні взаємозв'язки з широким спектром функціонування громадянського суспільства є одним з найголовніших завдань філософії у освітньому процесі вищої школи.

Смисли, на відміну від значень, зазначає А. Фурман, завжди ситуативні, бо «пов'язані із феноменологічним перебігом розуміння та спричинені низкою чинників (актуальною ситуацією, установками, цілями і самовизначенням людини, її дієвими знаннями та конструктами самоусвідомлення тощо). І якщо значення імітує фрагменти і зв'язки структур смислу, підлягає розуміннєвому проникненню, породжуючи тим самим «вторинні» та «оштучнені» смисли, це вказує на наявність ще одного надпроцесу, коли розумінню (рефлексивному і діяльному) підлягають не лише значення, а й смисли, точніше – коли уможлиблюється хід-перебіг смислопродукування і смислотворення» [150, с.111].

На нашу думку А. Фурман цілком обгрунтовано зазначає очевидність того, що «що проблема розуміння вийшла за межі буденних уявлень про сутність соціальних змін. Питання в тому, як усе це розуміти? Воно є одним із найсуттєвіших в сучасних українських реаліях» [150, с.111].

Отже, ключовим напрямом аксіологічного супроводу розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти в Україні на сучасному етапі є розробка освітніх стратегій, що інтегрують філософське та етичне осмислення війни, а також впровадження інноваційних методів навчання, спрямованих на формування миротворчих навичок і стратегій для зміцнення єдності української спільноти.

Аналіз концептуальних засад застосування ціннісних підходів до розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти в Україні в рамках еволюції компетентнісної парадигми навчання показав, що загальний аксіологічний контекст філософії освіти України спрямований на розробку та теоретичне обґрунтування цілісної системи педагогічного процесу, основними завданнями якого є:

1. Удосконалення ціннісної свідомості здобувачів освіти через розвиток цілісності і системності мислення у формуванні громадянсько-ціннісних знань, ідеалів, цілей, мотивів та спонукань.
2. Розвиток емоційної сфери здобувачів освіти, зокрема поваги до людей, почуття справедливості, толерантності та гідності.
3. Гуманізація міжособистісних стосунків здобувачів освіти в соціальному середовищі.
4. Оволодіння здобувачами освіти цінностями ключових компетентностей, необхідних для успішної життєдіяльності в динамічному суспільстві.

Досягнення цієї мети забезпечується шляхом формування ключових компетентностей, серед яких особливе значення мають громадянські та соціальні, що базуються на ідеях демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, а також на усвідомленні рівних прав і можливостей [109].

Оскільки засади розвитку громадянської компетентності здобувачів є складовою цілісної системи громадянської освіти та культури студентської молоді, дослідники переважно розглядають проблематику її розвитку як частину соціалізації особистості засобами громадянського виховання, освіти та формування громадянської культури члена суспільства. Відтак, у контексті нашої роботи особливого значення набувають положення про провідну роль орієнтації здобувачів на суспільне благо та адекватне сприйняття власної ролі і ролі інших у функціонуванні спільнот та суспільства в цілому [57, с. 67-82]; про «розуміння громадянської компетентності як здатності особистості ефективно впливати на владу задля реалізації своїх прав і свобод, що дає змогу громадянам ефективно діяти як на місцевому, національному, так і на глобальному рівнях» [103]; про громадянську компетентність як інтегрований конструкт, який включає громадянську поведінку, навички, зв'язки та залученість у суспільне життя молоді, зокрема здобувачів освіти [167, с. 617];

В.І. Бобрицька [15, с. 8-10] розглядає питання якісно нового підходу до державної освітньої політики в Україні, спираючись на положення Хартії Ради Європи про виховання демократичної громадянськості та освіти в галузі прав людини – формування активного громадянина, відповідального за суспільні рішення. Дослідниця наголошує, що в умовах сучасної України, поряд з важливістю традиційних цінностей (совість, гідність, взаємоповага, працелюбність), особливої значущості набувають цінності громадянського суспільства, серед яких першочерговими є формування громадянської (державної), національної та культурної ідентичності, розвиток української мови, підвищення духовного рівня народу та усвідомлення його моральних засад, а також формування поваги до честі й гідності людини, її прав і свобод та здатності їх обстоювати.

Тому, констатуючи, що спонукальним фактором активної громадянської позиції та безпосередньої участі здобувача вищої освіти в суспільному житті є його духовна та громадянська зрілість, що якість та ефективність громадянської активності залежать від рівня знань та розвиненості навичок їх застосування протягом усього життя, ми цілком поділяємо погляди С. Кримського, про те, що у системі суб'єкт-суб'єктних пізнавальних відношень в процесі освіти мисленнєвий процес здійснюється не за правилом «від живого споглядання до абстрактного мислення», а у форматі розуміння смислу знання і діяльності, їх соціокультурних вимірів і ціннісних орієнтацій. Важливо відмітити, що цей процес є усвідомленим переведенням знань про об'єкт у статус об'єктивної реальності, де мисленнєва діяльність з ним здійснюється як з реально існуючим об'єктом. «Розуміння, – наголошує С. Кримський, – це ренесанс глибинних смислів подій, співпричетних людській діяльності, і розгортання їх у проблемному полі культурно-історичних систем за їх специфічними параметрами» [73, с. 40]. Розуміння за С.Кримським – це ще й розкриття «смыслового потенціалу речей у системі суспільно-історичної практики; воно співвідносне не просто з пізнанням явищ, а з більш широким відношенням до

об'єктів – із духовним і духовно-практичним освоєнням дійсності» [73, с. 38]. Тому, як цілком слушно зазначає Л.В. Губерський, «Навчальний процес має розгортатися на основі найновіших надбань сучасної науки, культури і соціальної практики, мати випереджальний характер, формувати самостійне творче мислення, вольові здібності особистості. Відповідаючи на виклики глобалізації, маємо сформувати професіонала, який би одночасно був патріотом своєї Батьківщини, висококультурною людиною, освоїв увесь спектр гуманітарної культури. Гуманітарні цінності є сутнісною ознакою соціальності, людяності, цивілізованості» [49, с.4].

Зазначимо також, що громадянська компетентність особистості, як категорія, детермінована низкою змістових значень громадянського суспільства, що означає і практики участі особистості в мереж незалежних від держави інституцій, об'єднань та організацій, створених самими громадянами для виявлення й здійснення різних громадських ініціатив, задоволення своїх суспільних потреб та обстоювання колективних інтересів [48], а саме:

- громадянська компетентність особистості як категорія визначається низкою змістових значень громадянського суспільства;
- громадянська компетентність включає практики участі особистості в мережі незалежних від держави інституцій, об'єднань та організацій, створених громадянами для реалізації громадських ініціатив, задоволення суспільних потреб та відстоювання колективних інтересів [48];
- громадянська компетентність реалізується в сфері спілкування й солідарності, спонтанної самоорганізації та самоврядування вільних індивідів на основі добровільних асоціацій, захищеною законом від прямого державного втручання [104, с. 13].

Ми поділяємо думку А. Карася про те, що розвиток правових аспектів громадянської компетентності здобувача освіти залежить від стану розвитку громадянського суспільства та характеризується наступними чинниками:

– процесуальність: розвиток відбувається в стані процесуальності, підлягає змінам і пов'язаний з дискурсивними, інтелектуальними та культурними фільтрами і практиками громадянського суспільства [64, с. 481].

– соціалізація та громадянська культура: у сучасному громадянському суспільстві здійснення свободи потребує відповідних форм соціалізації особистості в контексті загальної громадянської культури.

– самовизначення та автентичність: актуальними є потреби громадянського самовизначення людини (персоналізації) щодо свободи й автентичності в контексті конкретних дискурсивно-етичних практик.

– формування правової держави: оскільки громадянське суспільство еволюційно спрямоване на формування соціально орієнтованої правової держави, важливе значення має встановлення локальних форм життя спільноти, де громадянство поєднується з відповідними інтелектуально-дискурсивними інтенціями [64, с. 485-486].

Ми також поділяємо думку А. В. Фурмана, що принципи, ідеї, категорії та поняття структури соціальних знань в основному співпадають з динамікою соціальної структури сучасного суспільного буття, а наукові побудови в сфері мислєдїяльних суб'єкт-суб'єктних відносин є результатом розуміння смислово-значеннєвого поля цих відносин, а не прямим абстрагуванням від емпіричних фактів [150, с. 114], і вважаємо, що розвиток громадянської компетентності здобувачів вищої освіти потребує осмислення складної і динамічної організації суб'єктних аспектів соціальних відносин у сучасному суспільстві засобами філософської рефлексії та інтерперетацій.

«Рух вперед спричиняє не навчання, а розсудливість, працьовитість, завзяття, системне мислення й системна діяльність людей» – вважає дослідник Ю. Вооглайд [30, с. 14], системно розглядаючи у праці «Мислити як громадянин. Посібник для тих, хто хоче мислити самотїйно» в широкому контексті сучасних актуальних проблем естонського соціокультурного простору принципові особливості застосування філософськи озброєного

мислення, які є засадничими для ефективного формування громадянськості в умовах викликів і загроз, спричинених сусідством з тоталітарною росією. Наведемо низку теоретичних зауваг дослідника щодо розуміння природи соціально орієнтованого мислення, основні положення і позиції цього погляду.

I. Суспільство та людина – складні взаємопов’язані системи, свого роду мікро- та макросвіти, що мають унікальну природу, характеризуючись:

- саморегуляцією: здатністю до внутрішнього управління та підтримки власної організації.
- орієнтацією на внутрішні зміни: основні імпульси розвитку та трансформації виходять з внутрішніх процесів;
- відсутністю зовнішнього організатора (як правило): функціонування систем не визначається зовнішнім централізованим управлінням.

II. Дослідження проблеми становлення громадянськості особистості, як саморганізованої системи передбачає розуміння проблеми в її контексті та динаміці, на відміну від статичного сприйняття, тому логічне мислення є недостатнім інструментом для аналізу складних систем, оскільки поведінка людей та соціальних інституцій часто не є строго логічною;

III. Розуміння таких складних самоорганізованих систем вимагає:

- врахування множинності альтернативних точок розгляду для всебічного аналізу;
- застосування особливих способів пізнання, що враховують нелінійну процесуальну природу їх функціонування та змін.

IV. Цілісне осмислення процесу становлення громадянськості особистості більш ефективно з застосуванням тріалектичного виміру аналізу самоорганізованих систем, що дає змогу всебічно дослідити предмет або явище, враховуючи різні погляди та прогножуючи перспективи розвитку й наслідки через призму різних аспектів єдності трьох взаємопов’язаних категорій:

- аналіз ситуації: Обставини - Становище - Ситуація
- загальне та одиничне: Загальне - Особливе - Одиничне
- освітній процес: Навчання - Виховання - Досвід
- сфери розвитку: Культура - Освіта - Наука
- громадянська готовність: Ідентичність - Орієнтація - Мотивація
- внутрішні рушійні сили: Інтерес - Воля - Віра
- міжособистісні відносини: Довіра - Повага - Любов
- чинники розвитку: Освіченість - Поінформованість - Досвід
- громадянська компетентність: Знання - Уміння - Розуміння [30, с. 118].

Як було встановлено в розділі I, на сьогодні відсутнє цілеспрямоване теоретичне та методологічне дослідження філософського супроводу розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти на аксіологічних засадах в українському освітньому просторі. Проте, саме студентський вік є ключовим для розвитку громадянської компетентності, адже характеризується:

- зростанням значущих для громадянського зростання світоглядних знань;
- еволюцією комунікативно-діалогічних навичок .
- становленням сталих ціннісних громадянських орієнтацій.

Ці зміни є підґрунтям для переходу від пасивного засвоєння знань і вмінь до активної та компетентної участі в суспільному житті, що є ознакою громадянської зрілості, інтегрується в особистісну компетентність та має значний вплив на життєдіяльність здобувача освіти [130].

Отже, теоретичні розробки засвідчують, що аксіологічна детермінанта може стати вагомим чинником розвитку громадянської компетентності здобувачів, та потужним інструментом соціалізації, що залучає молодь до активної участі в суспільстві та протидіє політичній апатії, за умови дотримання ключової ідеї – цей супровід має стати зміцненням освітнього процесу, як середовища і засобу особистісного зростання здобувачів, що

ґрунтується на внутрішніх потребах, інтересах та цінностях людини, оскільки цінність особистості визначається її самореалізацією, а не лише знаннями.

Тому необхідна персоніфікація у підході засобами аксіологічної освіти, яка розкриває природний потенціал людини, а не нав'язує суспільні стереотипи, орієнтація на розвиток індивідуальності формує активних агентів соціальних змін, а не пасивних виконавців. Вважаємо, що тільки за умови філософського осмислення індивідуальних ціннісних орієнтацій здобувачів з урахуванням низки суспільних змін в українському соціальному просторі, а також розуміння перспектив розвитку суспільства можливе набуття здобувачами компетентності у формуванні активної громадянської позиції, здатності до конструктивного громадянського діалогу та відповідальності за долю країни.

Доцільність застосування наведеного концепту щодо розвитку громадянської компетентності здобувачів підтверджує і сьогоденна політична реальність (наприклад, гасла ревізії моралі та міжнародного права). Цілком очевидно, що сучасний соціальний світ є глибоким і багатовимірним, а не площиною лінійних об'єктивацій соціальних наук [150, с. 116], що потребує активного розвитку критичного і водночас цілісного мислення здобувачів щодо сприйняття складних соціальних конструктів.

Отже, ґрунтуючись на розгляді теоретичних засад аксіологічної детермінованості громадянської освіти та практичних напрацювань фахівців різних галузей соціальних і гуманітарних наук в широкому контексті завдання розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти, на даному етапі нашої роботи констатуємо наступне:

Вищими цінностями відкритого демократичного суспільства є життя, свобода, толерантність і громадянська відповідальність кожної особистості.

Виходячи з цього, аксіологічна наука з опорою на широкий спектр галузевих напрацювань вітчизняної та зарубіжної філософії освіти, соціальної психології, соціології, педагогіки вбачає провідною ідеєю

аксіологічного супроводу процесу розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти в ЗВО України освітньо-педагогічне насичення змісту дисциплін соціо-гуманітарного циклу контентом сприяння згуртованості українського суспільства, зокрема, підтримки та взаємодопомоги; довіри до соціальних інститутів; спільності цінностей; громадянської ідентифікації здобувачів.

2.2. Аксіологічна детермінанта як провідний чинник розвитку громадянської компетентності *Homo educandus*

З часів Аристотеля, який вважав, що громадянське життя має бути підпорядковане ідеї справедливості та стосуватися як окремого громадянина, так і суспільства загалом, а тому надавав цій ідеї статусу державної цінності, наукова проблема значення ціннісних вимірів в ставленні індивіда до громадянського життя перебуває в полі уваги філософів.

Треба мати на увазі, що на складних і переломних етапах людство завжди шукало нові підходи для розв'язання своїх проблем, і філософська думка весь час, починаючи з античності, рухалася від синкретичного нерозчленованого світорозуміння до усвідомлення основних аспектів ціннісних орієнтацій людей і до формування загальних понять.

Міркування Сократа і Платона, моральний ідеал людини І. Канта привели до розрізнення існуючого і належного і стали передумовою виникнення аксіології. Філософські напрями XIX–XX ст., які визнали волю як найвищу здатність людини, заклали теоретичні основи нового історичного типу європейської культури, яка мислиться як провідна закономірна зміна одного типу культури із притаманною лише їй системою цінностей, що завдяки було введено у спеціальну філософську лексику і теоретично відокремило ціннісну сферу від явищ дійсності.

Певні корективи у філософію цінностей додає культура постмодерну, що пропонує людству визнання ціннісного різноманіття, дискурсивних

практик і, відповідно, збільшення ролі особистості, зокрема її екзистенційних складових частин життя, що потребує від молодого покоління здатності оцінювати результати діяльності за гуманістичними критеріями.

У цьому підрозділі ми зосередимося на визначенні та обґрунтуванні аксіологічної детермінанти в процесі розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти.

Даний етап дослідження представлено комплексом аналітично-теоретичного і феноменологічного рівнів, зокрема аналітико-синтетичним, рефлексивно-оцінним, методами теоретизації, універсалізації, реконструкції, аналогії, інтерпретації та іншими. Доповнюють ці методи систематизація методологічних підходів для виокремлення авторських ідей та позицій, філософської, соціологічної, культурологічної, природознавчої, психолого-педагогічної, мистецтвознавчої літератури, а також методи індукції, дедукції, порівняння та моделювання тезаурусу базових дефініцій, а результати пов'язані із спробою окреслити аксіологічні засади розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти на основі філософської рефлексії.

Згідно з завданням нашого дослідження, завдання, цього підрозділу наступні:

- розкрити сутність і конструктивний потенціал застосування аксіологічних функцій філософії в реалізації аксіологічного підходу до розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти.

- обґрунтувати можливість експлікації аксіологічного підходу до розвитку громадянської компетентності як конструкта трансформування знань, умінь та навичок у світоглядні пріоритети особистості й інтеріоризації громадянських цінностей;

- доповнити аксіологічну парадигму розвитку громадянської культури здобувачів вищої освіти філософським супроводом перетворювальних дій, зокрема критично-рефлексивними процедурами громадянського навчання.

Результатом цього етапу дослідження стане також обґрунтування ролі філософії як методологічної основи для трансформації педагогіки в

педагогічну філософію. Такий перехід відображає філософсько-гуманістичну парадигму сучасної освіти, що знаходить своє вираження у наступних положеннях:

1. На основі виявлення суперечностей та чинників ціннісного смислотворення громадянської культури, нами були визначені ключові суперечності в процесі розвитку громадянської культури *Homo educandus*, виявлено впливові чинники її ціннісного смислотворення, а також розглянуто особливості сучасного світорозуміння та ставлення до громадянського зростання. Обґрунтовано спрямовуючу роль філософії в педагогічних дослідженнях, орієнтованих на створення цілісної «картини» громадянської єдності, що формується навколо значущості норм, правил, ідеалів та цінностей.

2. Розглянутий процес громадянського становлення особистості через аксіологічний вимір дає змогу визначити межі цілісної експлікації ціннісної детермінанти розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти в єдності трьох ключових вимірів: соціального, громадянського та індивідуально-особистісного, через призму аксіологічного підходу.

3. Констатація значущості філософської аксіології в розширенні освітніх траєкторій зумовлює включення в дослідницьке поле педагогіки ціннісно-смыслових екзистенціальних феноменів, а також для розкриття потенціалу культурно-освітнього простору та його ролі у розширенні можливостей вибору особистістю індивідуальної культурно-освітньої траєкторії громадянського зростання.

Довгі роки панування офіційної ідеології «морально-політичної єдності» суспільства, як основи консенсуального буття більшості членів суспільства, призвело до певного розуміння такої «єдності» як природного стану людських спільнот [142].

Становлення «відкритого суспільства, відкритої освіти» з усією очевидністю висвітлює розмаїття цінностей, що, у свою чергу, висунуло комплекс проблем і питань до науки про цінності. У світлі того, що

аксіологічна детермінованість молоді значною мірою зумовлюється освітою, проблема аксіологічного підходу стала актуальним предметом наукових досліджень у вітчизняної філософії освіти та педагогіці (В.Андрущенко, Т.Андрущенко.І.Бех, О.Вишневський, І.Зязюн, В.Кремень, В.Лутай, О.Сухомлинська та інші) [5]. Ці праці підтверджують нерозривність освітньої трансформації соціального середовища та уявлень людини про світ, про соціум і себе, доводять думку про природу цінності, яка являє не тільки різноманітні, але й амбівалентні, часто протилежні оціночні підстави, широку інтерпретаційну «палітру» явищ і процесів.

Останнім часом успішність освіти і розвитку суспільства пов'язуються з вдалим використанням традиційних цінностей і новітніх ціннісних концептів модернізації (Ш. Айзенштадт, Р. Дарендорф, Н. Дж. Смелзер [208], С. Гантінгтон, П. Штомпка [160] та інші). Аксіологічні виміри імплементуються в стратегії глобально-орієнтованої освіти і, частково у виховні системи громадянського виховання, насамперед у європейських країнах [212].

У вітчизняних наукових дослідженнях і практиці соціалізації молоді зосереджений певний досвід громадянської освіти, яка почала розповсюджуватися у кінці 90-х років 20 століття і яка в концептуальних державних документах України представлена як спеціалізована специфічна підготовка людей до життя в умовах демократії [68].

В монографії «Філософська методологія як чинник модернізації професійної підготовки педагога» колектив авторів здійснює аналіз українського історичного та сучасного досвіду розвитку громадянського суспільства, ролі освіти в цьому розвитку (С. Золотухіна, О. Рацул та інші) і висвітлює різні аспекти громадянської освіти студентів, що потребують методологічного і теоретичного розв'язання [149].

Цей аналіз дозволяє нам визначити у предметній площині філософії освіти наступні суперечності:

- у сучасній педагогіці аксіологічні проблеми розглядаються або в

аспекті аксіологічного підходу, або у межах спеціальної науки – педагогічної аксіології, але часто педагогічна предметність у моделюванні умов розвитку громадянської культури залишає за межами дослідницького пошуку філософський зміст аксіології не тільки як системи норм, правил, ідеалів, ціннісних регуляторів взаємодії людини зі світом, але й як методології ціннісно-сміслової діяльності;

- демократизація освіти, що потребує «олюднення» громадянської освіти, не надає можливості суб'єктам вищої освіти у повному обсязі реалізувати особистісні траєкторії навчання без філософської аналітики світоглядних змін сучасного суспільства і *Homo educandus* [93];

- наступна суперечність висвітлює певну некогерентність культурно-освітньої трансформації громадянського суспільства, культурного простору та уявлень людини про свій філо-онто-професіогенез;

- суттєво заважає розвитку громадянської компетентності і те, що цей процес не розгортається у навчанні цілісно, як складова соціокультурного знання, досвіду народів, цивілізацій, що презентує безліч інваріантів аксіології.

Таким чином, для визначення та обґрунтування аксіологічного потенціалу філософії у розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти, завданнями, що її реалізують, мають стати:

- обґрунтування необхідності філософського ціннісно-світоглядного смислотворення стратегій і моделей громадянської вищої освіти;

- проектування методології аксіологічного посилення громадянського навчання здобувачів вищої освіти та доповнення методологічної бази предметно-культурного розширення векторів вибору особистістю індивідуальної траєкторії громадянського навчання;

- експлікація аксіологічного потенціалу культурно-освітнього простору як філософського феномена, аподиктична значущість якого розгортається як континуум єднання, самореалізації, саморозвитку особистостей – свідомих громадян.

Перше:

- філософія через аксіологічний вимір може сприяти створенню нового знання і використання його у практиці громадянської освіти через імплементацію його у педагогіку, що спрямовує педагогічні дослідження на гуманістичні орієнтації і надає активності усім ланкам системи цінностей;

- функціональне поле філософії передбачає формування методологічного інструментарію, який може виступати в якості системостворювального фактору в організації діяльності суб'єктів педагогічного процесу та в їх ставленні до предметів осмислення, яке розгортається навколо змісту і значущості норм, правил, ідеалів, цінностей громадянського єднання;

- філософська настанова є значущою складовою громадянської освіти і громадянської культури щодо регулювання ціннісно-сислового ставлення людини до громадянських чеснот як до духовно-морального обов'язку, як цілісного сприйняття себе в єдності соціального, громадянського та індивідуально-особистісного;

- філософія включає в дослідницьке поле педагогіки такі екзистенціальні феномени, як смисл життя, переживання, ідеал, духовність, віра, громадянська єдність, патріотизм тощо, орієнтує дослідження на вивчення не «абстрактної, а конкретної людини» у реальних культурних умовах життя, в щоденних формах існування, в тому числі в освіті, науці, громадянському просторі з усіма невід'ємними атрибутами людського буття;

- філософія орієнтує на проведення міждисциплінарних досліджень, що змінюють вузькопредметний та «інтервальний» пошук нового знання про цілісний і ціннісно-сисловий, і громадянський простір особистості, в яких складається концептуальна модель бачення світу у загальнолюдському сенсі.

Друге. Аксіологічний підхід у педагогіці уможливлює розгляд кожного представника групи «Homo educandus» як значимої суспільної цінності, націлюючи моделювання громадянської освіти на гармонійний, цілісний, вільний розвиток громадянської свідомості і громадянської культури

особистості. Це означає, що формування громадянської компетентності здобувачів реалізується не за рахунок довільного вибору компетентностей, освітніх компонентів і програмних результатів, а за «культурним кодом» всебічно розвиненої, гармонійної особистості, яка орієнтується у професіоналізмі на інтелект, етику і духовність.

Саме тому на загальнонауковому рівні методології однією з проблем сучасної філософії і практики освіти сьогодні стає пошук засадничих принципів, методів, засобів осмислення тих вимірів буття *Homo educandus*, які виходять за межі суто організаційно-управлінських умов професійної підготовки майбутніх фахівців, а іманентно включають в себе специфічне світовідчуття та ціннісно-сміслову ставлення особистості до світу, зокрема її громадянську самоідентифікацію, громадянську компетентність і громадянську культуру загалом, та усі ті світоглядно-ціннісні рухи, зміни, що пов'язані із загальнокультурними процесами світу.

Якщо в аксіологічному вимірі проаналізувати ті зміни, що відбулися у суспільній свідомості і світогляді людини, які суттєво впливають на ціннісне світосприйняття, світорозуміння, критичне осмислення будь-якої діяльності, то варто говорити про чотири методологічні рухи, які здійснили світоглядні зрушення: постметафізичне мислення, лінгвістичний поворот, відмова від визнання переваги теорії над практикою, конкретизація розуму [175].

Як слушно вказує В. Андрущенко, ці зміни у свідомості особистості «...характеризується перебільшенням новизни власної життєдіяльності людини, занадто «критичним» ставленням до досвіду попередніх поколінь, перебільшенням значущості своєї «правди», свого мікрокосму, недостатнім рівнем обізнаності, волі тощо. У таких умовах методологію вибудовування особистісних траєкторій громадянського зростання треба розуміти у площині не тільки організаційно-практичної, а й світоглядно-смісловій [5].

Кожен з параметрів цих світоглядних змін потребує певної уваги педагогів, адже «вільна траєкторія навчання» в умовах а) відмови від метафізичного мислення і прагнення сингулярності спровокує відмову від

одвічних істин, найвищих цінностей, матрічних постулатів справжнього буття; б) лінгвістичний поворот з його життєвим досвідом, наративами, перформансами тощо за певні обставини сформує «мовне і поведінкове свавілля»; в) відмова від логоцентризму і орієнтація переважно у навчанні на практику може стати пріоритетом формування «інструментального розуму». Отже, важко, на нашу думку, переоцінити роль аксіологічного підходу до мінімізації можливих негативних наслідків некритичного слідування певним нетрадиційним векторам розвитку свідомості особистості.

Третє. У інноваційних освітніх, національно-патріотичних практиках накопичено значний досвід нововведень в цілях і змісті, у методах, прийомах і засобах розвитку громадянської культури. Аналіз цих інновацій свідчить про підвищення значущості громадянської компетентності в усіх елементах суспільного життя людини. Процес громадянського зростання особистості як навчання мистецтву життєтворчості і співіснування постає принципово важливою умовою, способом і смыслом реалізації її сутнісних, зокрема соціальних властивостей. Саме у цьому поступі молодь набуває норм, цінностей, смислів, а освіта перестає бути «трансляційним механізмом» знань, умінь, навичок, відтворенням лише адаптивних рис особистості, а стає способом набуття особистістю культурності. Але такий рух є можливим тільки в умовах, якщо громадянська освіта за цілями, змістом навчання і виховання та результативністю трансформування знань, умінь та навичок когерентна світоглядним пріоритетам та ціннісним настановам особистості. Проте, вільний саморозвиток, творча самореалізація, інтеріоризація громадянських цінностей та норм, як було зазначено вище, не завжди знаходяться у межах наукового інтересу педагогів.

Отже, філософська аксіологія передбачає поєднання формальної громадянської освіти з широким громадянським простором, в якому функціонує як формальна, так і неформальна та інформальна громадянська освіта. Саме цей простір стає місцем реалізації суб'єктами життєвих планів, засвоєння його норм і принципів співжиття, формування успішної кар'єри,

моральних відносин з іншими людьми тощо.

Зазначене вище, на нашу думку, переконливо засвідчує, що філософське обґрунтування розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти розгортається через визначення методологічних орієнтирів аксіологізації найважливіших напрямів громадянської освіти. У концептуальній площині філософії розгляд аксіології як «продукту» інтеграції загальної аксіології, філософії освіти, загальної педагогіки, психології, культурології, етики, дозволяє говорити не тільки про аксіологічні засади педагогічної науки, а й про зміну її статусу на педагогічну філософію, що якраз відображає філософсько – гуманістичну парадигму сучасної освіти.

На даному етапі роботи доречно буде зазначити, що збільшення нового знання полягає не лише у визначенні суперечностей процесу розвитку Homo educandus, а й у виявленні впливових чинників ціннісного смислотворення та особливостей сучасного світорозуміння і ставлення молоді до громадянського зростання, у спрямуванні досліджень на загальнонаукові гуманістичні орієнтації, на формування філософського ціннісно-смислового методологічного інструментарію, на проведення міждисциплінарних досліджень.

Саме таким чином, на нашу думку, філософія уможливорює включення в дослідницьке поле педагогіки екзистенціальних феноменів ціннісно-смиислової значущості, осмислення ролі входження особистості у системні параметри культурно-освітнього простору, а також перетворення його в громадянський континуум розширення векторів вибору особистістю індивідуальної культурно-освітньої траєкторії громадянського зростання.

Хоча актуальність і пізнавальна ситуація зумовлені проблемою модернізації сучасної вищої освіти, у якій недостатньо актуалізовано і використано методологічний потенціал аксіологічної, критичної та рефлексивної складових частин філософії, аналіз багатьох досліджень і публікацій [85; 130, 133, 190] свідчить і про нерозривність трансформацій

культурноосвітнього простору із ціннісно-світоглядними змінами, що відбуваються у свідомості здобувачів освіти. Аксіологічна детермінованість освіти, зокрема й формування громадянської компетентності, стала предметом філософських досліджень багатьох учених, які фундаментально розкривають процес модернізації освіти в концептуалізації аксіологічного підходу [61; 82; 118; 190].

Наведені вище та багато інших праць свідчать про необхідність залучення до дослідження і формування громадянської компетентності здобувачів вищої освіти в сучасних умовах трансдисциплінарного, ціннісно-смыслового, універсально-етичного обґрунтування кожної запропонованої позиції, виходу за межі «лабораторних розвідок», пріоритету таких форм науково-освітнього процесу, як проектування, прогнозування, конструювання, моделювання, програмування, контекстуальне доповнення контенту розвитку громадянської компетентності досвідом життєвого світу і діалогічних практичних інтеракцій тощо. Найбільш конструктивно, на нашу думку, у цьому сенсі буде «спрацьовувати» критичне мислення, яке видатні філософи минулого (І. Кант, К. Поппер, П. Фрейд й інші) вважали не лише мистецтвом продуктивного міркування, а засобом запобігання хибному мисленню. Нині вчені характеризують його як процес аналізу, синтезування й обґрунтування оцінки достовірності/цінності інформації; властивість сприймати ситуацію глобально, знаходити причини й альтернативи; як здатність генерувати чи змінювати свою позицію на основі фактів, аргументів, коректно застосовувати отримані результати до проблем і ухвалювати рішення тощо. Проте пізнавальна ситуація досі залишається досить суперечливою: у розуміння аксіологічного підходу і критичного мислення часто закладаються категорії, що не властиві суто аксіологічній і критичній функції філософії, а також не використовується в повному обсязі їхній потенціал. Технології і засоби формування здатності здобувачів вищої освіти критично мислити у площині аксіології громадянської компетентності без концептуалізації проблеми і філософського супроводу, без глибинної

філософської рефлексії призводять до фрагментарності і спрощеного тлумачення процесів, феноменів, подій і явищ. До того ж за межами критичного мислення в такий спосіб залишається ціннісно-смысловий вимір множини теорій, позицій, досвіду соціальних і особистісних практик розвитку громадянської компетентності здобувачів як компоненту їх загальної громадянської культури, що вказує на доцільність більш глибокого змістового аналізу поняття громадянськості.

Огляд українських науково-педагогічних джерел надає підстави стверджувати, що в рамках антропологічного підходу феномен громадянськості, як певної системи цінностей особистісних цінностей і усвідомлення суспільних потреб у контексті розвитку індивідуальних громадянських якостей особистості, є досить ґрунтовно розробленим на теоретичному рівні [16; 115, с. 23-27]. Проблема розвитку громадянськості упродовж останнього десятиліття отримала належне висвітлення і розробку в працях вітчизняних науковців у багатьох спрямуваннях. За визначенням Н.М. Чернухи, громадянськість є інтеграційною системною властивістю особистості, що характеризується сформованими суспільно значущими громадянськими якостями, які набуваються в процесі взаємодії внутрішньої ціннісно-нормативної регуляції поведінки та зовнішніх стосунків особистості впродовж її життєдіяльності та самореалізації [155, с. 21]. На переконання Вербицької, громадянськість передбачає усвідомлення належності до суспільства та прагнення служити цьому суспільству [с. 368-371].

Великого значення набувають аксіологічні виміри розвитку громадянських якостей особистості, які об'єднують українське суспільство в державотворчих і націєтворчих процесах в Україні від кінця ХХ століття. В роботі «Громадянське суспільство і громадянська позиція» В. Шинкарук означив контури філософського бачення проблемного поля дослідницького інтересу наступними тезами:

– актуалізація проблеми громадянської позиції особистості пов'язана з зародженням правової держави та її базису – громадянського суспільства»,

оскільки «громадянське суспільство» тому і є базисом держави, що ініціює необхідні зміни в останній;

- громадянськість позиції особистості полягає в захисті конституції і додержанні прийнятих законів – з одночасною постановкою нагальних проблем суспільства і практичною участю в їх розв’язанні [159];

- соціальна стабільність в демократичному суспільстві досягається ідеологічним плюралізмом, свободою переконань громадян, за виключенням людиноненависництва і насильства;

- ідеал Вітчизни тим відрізняється від ідеї знання Вітчизни тим, що він животвориться почуттями, любов’ю до Вітчизни, вірою і надією на краще її майбуття. Без ідеалів, без віри і надії на їх здійснення ідеологія є бездуховною риторикою, «фразеологічним», прикриттям соціально-егоїстичних інтересів, бездуховності [159, с. 51-54].

Подібну думку висловлював і С. Гончаренко, визначивши основною специфікою громадянського виховання «формування громадянськості як інтегративної якості особистості, яка надає можливість людині відчувати себе юридично, соціально, морально і політично дієздатною» [43, с. 75]. Саме тому актуальними в умовах сьогодення залишаються ідеї виховання громадянськості, що розглядалися видатними вітчизняними діячами і вченими, і набули вагомого культурологічного й філософського обґрунтування в концептах становлення громадянства і національних громадянських цінностей в Україні в працях Г. Сковороди, П.Юркевича, М. Грушевського, В. Вернадського, С.Кримського, В. Гаврилишина.

Різноаспектні підходи до проблем і перспектив розвитку громадянської освіти, громадянського виховання, громадянської свідомості та громадянських цінностей української молоді здійснили упродовж останніх десятиліть дослідники І. Бех, А. Бичко, С. Дембіцький, С. Бойко, М. Боришевський, К. Журба, В. Євтушок, І. П. Ігнатенко, І. Кучинська, Д. Усов, К. Чорна, Т. Яблонська та багато інших [20, 27, 75, 115, 142, 143].

Дослідники І. Бех, М. Боришевський, О. Сухомлинська, М. Евтух та ін., продовжили традиції вітчизняної педагогіки, які акцентувались у педагогічних поглядах попередників, що засвідчували визначальну роль світогляду особистості, на основі якого формується система її ціннісних орієнтацій, поглядів, переконань, усвідомлюється місце в суспільстві, визначаються обов'язок і відповідальність перед співвітчизниками, Батьківщиною. розглядають громадянськість як реальну можливість втілення в життя сукупності соціальних, політичних і громадянських прав особистості, її інтеграцію в культурні й соціальні структури суспільства. Так, науковці О. Сухомлинська, М. Боришевський, К. Чорна, що розробили концепцію громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності акцентували увагу педагогічної громадськості на тому, що громадянськість є багатоаспектним поняттям. Це фундаментальна духовно-моральна якість, світоглядна і психологічна характеристика особистості, що має культурологічні [68, с.7-10]. Педагогічний феномен громадянськості усебічно трактується українськими вченими (Боришевський, Ігнатенко, Завалевський та ін.) [58; 114] як результат навчання і виховання, що виявляється на трьох рівнях: 1) національному рівні; 2) рівні соціокультурної групи; 3) особистісному рівні.

Крім того, громадянськість формується не тільки під впливом громадянського навчання і виховання, а є результатом складного соціально-психологічного процесу. Так, на думку Федоренко, активна громадянська участь у житті громади безпосередньо пов'язана з формуванням у студентів патріотичних почуттів та переконань, що виявляються у: повазі до своєї громади та держави в цілому; гордості за культурні, економічні, науково-технічні досягнення рідної країни; благодійності; турботі про майбутнє своєї країни, її процвітання та добробут; громадянській відповідальності. Ці патріотичні почуття та переконання «знаходять прояв в активних діях, спрямованих на виконання своїх громадських обов'язків» [145, с. 339].

Зазначимо, що напрями розвитку ідей громадянського виховання, які домінували у теорії виховання в минулому, і сьогодні, актуалізуються збагатившись інноваційними підходами у працях багатьох дослідників цієї проблематики. До основних напрямів розвитку ідей громадянського виховання відносимо:

- патріотичний (формування громадського обов'язку перед суспільством; створення високого ідеалу служіння рідному народові; виховання шанобливого ставлення до рідної мови, культури, традицій; любов і відданість батьківщині, прагнення захищати її інтереси);
- національний (формування національної свідомості й самосвідомості; усвідомлення етнічної спільності та національних цінностей і потреб);
- правовий (усвідомлення прав, обов'язків, ставлення до закону, інститутів влади; формування правової свідомості та навичок і звичок правомірної поведінки);
- соціальний (визначення й усвідомлення ієрархії соціальних цінностей; формування соціальної поведінки) [143].

Безперечно, що сьогодні у вітчизняній педагогіці важливе значення має особистісноорієнтована освіта. Однак мова йде здебільшого про певні методологічні новації, що підвищують ефективність освіти. На нашу думку, філософська стратегія результатом освітньої діяльності передбачає власне опанування здобувачем того «мікрокосму», котрий відповідає буттю людини, є унікальним і цілісним, в кожному елементі якого в тій чи іншій мірі повноти фіксується жива форма кожної особистості і її ціннісний світ.

Надзвичайно важливим для розуміння значення аксіологічної детермінанти розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти засобами філософського супроводу компонентом вбачаємо концептуальний підхід В. Франкла, заснований на переконанні, що «важливим є не сенс життя загалом, а передусім специфічний сенс життя окремої особистості в певний момент». З огляду на це він виокремлює три групи цінностей (сміслових універсалій), що викристалізувалися внаслідок

узагальнення типових ситуацій, з якими суспільству або людству довелося мати справу в історії. Першу групу укладають цінності творчості – найбільш природні й важливі, але не необхідні. Друга група – цінності переживання. Найбільш значимими, на думку В. Франкла, є цінності ставлень. Аналіз праць В. Франкла вказує на актуалізацію ціннісних вимірів в суспільній практиці особистості в умовах сьогодення:

- цінності – це транситуативні надособистісні абстрактні універсальні сенси. Втілити цінність означає перейти до ситуативності, особистісності, конкретності та унікальності і, тим самим, до власне сенсу, до бажання надати якомога більше сенсу своєму життю, втілити якомога більше цінностей;

- розуміння цінностей – це «розуміння через втілення», під час якого об'єктивні цінності стають конкретними обов'язками, щоденно змінними вимогами та особистими завданнями. Людина випробовує цінності «на практиці», як правило, не маючи їх повного осягнення, не досягаючи очевидності в розумінні змісту цінності;

- цінності виявляють себе через специфічно людський феномен совісті (моральної, естетичної, тощо), через аксіологічне самоусвідомлення, яке є іманентним аспектом трансцендентного цілого (ієрархічного «світу цінностей»);

- у людини є здатність до ціннісного вибору, вона вільна відмовлятися від реалізації тієї чи іншої цінності на користь іншої та повинна культивувати аксіологічну гнучкість; - людина може реалізовувати цінності щось даючи світу, або беручи щось від нього, може бути у відносно активній, діяльній позиції (*Vita activa*), або відносно пасивній, споглядальній (*Vita contemplativa*), може діяти самостійно, або взаємодіяти із іншими, бути у стосунках;

- у разі, коли об'єктивно відсутні умови реалізації цінностей, людина може звернутися до цінностей ставлення, які за змістом є, переважно, моральними, наприклад, альтруїзм, гідність, мужність, стійкість - ціннісний

потенціал, використаний уповні, дає змогу людині змінити себе на краще, знайти у минулості людського життя стимул до відповідальних вчинків і забезпечити можливість оптимістичного світогляду [173].

Отже, згідно з розглянутим концептом, сенс життя особистості можна визначити, лише реалізуючи себе в ціннісному світі: «Як тільки список категорій цінностей наповнюється цінностями ставлень, стає очевидним, що людське існування ніколи не може бути безглуздом» [173]. Оскільки одним з головних завдань розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти є їх активна участь у процесах досягнення суспільної солідарності і злагоди, зазначимо, що відчуття солідарності – походить не від зовнішньої соціальності, а від розуміння людиною своєї причетності до соціальності.

Очевидно, що така освіта вимагає не стільки трансляції знань засобами освіти і їх формального сприйняття здобувачем, а відтворення здобувачами власних знань, відкриття у собі нових можливостей у широкому спектрі суспільних явищ, які детермінують становлення цінностей особистості в рамках суспільних норм і вимог [190; 216].

Отже, ціннісна детермінованість розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти виявляє притаманний філософії потенціал, рефлексивне і толерантне відношення до інструментів пізнання, послідовності залучених в ній когнітивних, етичних, естетичних здібностей свідомості, а філософське знання – надавати можливість шукати «сенсожиттєві» орієнтири в здобутті громадянської компетентності на універсальному рівні.

На думку дослідниці С. Ганаби саме таке, системне та продуктивне мислення забезпечує глибоке розуміння смислів подій і складних процесів, що, своєю чергою, суттєво прискорює громадянське зростання особистості здобувача. Такий підхід дає змогу:

- охопити всі важливі аспекти ситуацій, включаючи їх соціально-ціннісне підґрунтя.

- розпізнавати алгоритми взаємозв'язків і структур, що лежать в основі цих ситуацій.
 - розуміти істинну природу ситуацій.
- визначати шляхи їх вирішення з урахуванням перспектив розвитку [36, с. 72].

Характерною ознакою такого мислення є його нелінійність: воно не обмежується чітко визначеним напрямом, а розвивається в різних площинах, долаючи існуючі уявлення та відкриваючи нові перспективи розуміння суспільства і ролі людини в ньому. Це мислення постає як цілісна єдність взаємопов'язаних і взаємозалежних факторів та принципів, що знаходять свою реалізацію в розглянутих нами вище міждисциплінарних дослідженнях. Тому громадянськи-компетентним щодо суспільних складних явищ на та процесів нам вбачається те мислення, якому притаманна самостійність та проблемність, закладена вже у підході, «як усвідомлене і згодом осмислене протиріччя між дійсним і бажаним станом речей» [30, с. 20], оскільки спрямовується, окрім вирішення нагальних проблем, на розвиток здатності особистого продукування нових або неочікуваних властивостей і неявних характеристик у начебто добре відомому і звичному.

Аксіологічний підхід неодмінно торкається і системних зовнішніх чинників, що укладають специфіку культурологічного інтегративного аналізу України як «геополітичної реальності» у локальному та глобальному вимірах її природно-просторового комплексу із врахуванням аспектів буття людини, суспільства, держави, чинників індивідуальної і колективної безпеки [37, с. 230] оскільки усвідомлення українцями прав на життя, безпечне існування, суверенітет, а також існування глобальних загроз геноциду та екоциду можуть свідчити про появу нових екзистенційних вимірів їх громадянської свідомості у зв'язку з реаліями сьогодення.

Отже, цінності – це загальноприйняті уявлення людей про цілі й норми поведінки, які втілюють історичний досвід і концентровано виражають смисл культури певного етносу і навіть людства загалом (В. Бакіров) [13].

Ю. Шайгородський підкреслює, що цінність – це поняття, яке вказує на суспільне або особистісне значення (значимість) явищ чи подій [156].

В. Крисаченко наголошує на цілісному баченні проблеми цінностей в їх національному вимірі [72].

Отже, «експлікація основоположних цінностей українського народу, які сформувалися культурно-історично, у тому числі й на основі архетипів української культури та ментальності, демонструє ціннісний потенціал внутрішньої геополітичної суб'єктності України», як те справедливо зазначає Н. Турпак: «Основоположні цінності українського народу мають стати важливими елементами геополітичної свідомості українців, яка в умовах повномасштабної війни Росії проти України має звільнитися від російських наративів, стати відкритою до змін у зв'язку з глобальними тенденціями розвитку світу і глобальними викликами сучасності» [141], наголошуючи у зв'язку з цим, услід за М. Грушевським, про «приоритет прав», як запоруку високого рівня демократії і розвитку громадянської свідомості [38, с. 7-15].

Про діалектику взаємовідносин прав і обов'язків, як суть виховання правосвідомості нагадує І. Кучинська [75]. Р. Марутюнян [80], обґрунтовуючи Українську модель соціальної згуртованості, відносить до критеріїв соціальної стійкості такі ознаки: відчуття належності до своєї країни; плюралістичну українська ідентичність; відчуття громадянського обов'язку; соціальну толерантність; довіру до місцевих органів влади; співпрацю в громаді; громадянську активність.

Дослідники також наголошують, що на часі актуалізується проблема розвитку громадянських компетентностей, що ґрунтуються на цінностях майбутнього(трансжиттєвих цінностях):

- трансжиттєві цінності (цінності майбутнього) – це ті цінності і ціннісні орієнтації, які є ідеалами, до яких варто прагнути.
- трансжиттєві цінності (цінності майбутнього) ініціюють ціннісну свідомість і надсвідомість. Це ціннісна перспектива бажаного майбутнього,

до якого прагне людський рід. Можна виділити такі аспекти цінностей майбутнього:

1. Аспект соціокультурної комунікації.

На думку В. Бакірова, соціокультурна комунікація є визначальним механізмом формування ціннісної свідомості нового типу і відбувається в культурному діалозі епохи, у взаємодії національних культур і субкультур, у відкритій дискусії ідеологій, у зіставленні, протиставленні та взаєморозумінні різних ціннісних ставлень до світу [13].

2. Аспект безпеки набуває особливої актуальності під час війни, коли ще більше загострилося усвідомлення цінностей безпеки, стаючи екзистенційними цінностями виживання (за умов недостатнього забезпечення реалізації цінностей спрацьовує, як відомо, механізм компенсації [121]).

3. Аспект ноосферності, як цінності розвитку суспільної свідомості, що є основою створення нової цивілізаційної моделі стійкого розвитку (ноосферність, як мудрість майбутнього, спрямована на ставлення до природи та соціуму відповідно до засад його гармонійного облаштування, що мінімізує механічно-силове втручання в нього» [71].

4. Аспект синтезу національного і глобального в умовах інтеграції України в європейський і світовий соціокультурний простір, що уможливлюються за умови дотримання в суспільстві базових цінностей людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права, прав людини.

На основі аналізу матеріалів праць зазначених вище авторів, можемо констатувати, що «духовність суспільства» може впливати на ідеологічні явища, а інструментом такого впливу можна вважати «соціальний характер» громадянського суспільства, який є результатом пристосування до соціальних умов. Отже, ціннісне наповнення громадянської свідомості здобувача, як мотиватор набуття громадянської компетентності можемо розглядати як результат його динамічної адаптації на основі невід'ємних

екзистенціальних, психологічних або духовних властивостей людської природи, що в ході історії набувають «соціального характеру» [143].

З огляду на проблему «духовного суспільства» неможливо оминати поняття «духовної особистості», яке не можна вважати простим відображенням соціального або релігійного оточення. Активний взаємовплив «духовної особистості» на «соціальний характер» вказує і на можливість індивіда впливати на характер суспільства в якому живе чи навпаки. Тому вважаємо слушною думку І. Беґа, що при визначенні «духовності» окремої людини важливо звертати увагу як на її біологічну природу, так і на її соціальну сутність[16; 143].

Отже, вивчення духовних цінностей як чинника розвитку громадянської компетентності показує, що вони є важливими компонентами внутрішнього світу людини та роблять різноманітний вплив на різні сторони життєдіяльності людини. Наявність внутрішніх цінностей є важливою характеристикою психіки людини, що впливає на формування її самосвідомості, особистості та поведінки. Вони дають людині внутрішні сили долати життєві труднощі в досягненні поставлених цілей, стають внутрішньою опорою при вирішенні складних життєвих питань, а також лежать в основі формування ціннісних орієнтацій і моделей ставлення до світу. Духовні цінності орієнтують людину на позитивний результат подій та тим самим допомагають чинити опір несприятливим життєвим ситуаціям. Ці цінності несуть в собі потужний духовний заряд, життєву силу, яка дозволяє людині подолати почуття самотності, залишатися самою собою, зберігши свою цілісність, душевну гармонію та мир, реалізувати себе у відносинах з іншими [143].

Таким чином, духовні цінності значною мірою змінюють життя та свідомість людини, дають їй відчуття онтологічної впевненості та задають сенс її існування, забезпечуючи їй внутрішній світ миром, радістю, душевною гармонією. Розвиток духовності окремої особистості є тим «ресурсом», який допомагає людині долати життєві труднощі, вирішувати внутрішні та

зовнішні конфлікти, зберігати людську гідність, милосердя, співчуття та доброту по відношенню до інших людей. Набуття сенсу життя, безсумнівно, пробуджує душевні сили, необхідні для того, щоб протистояти конфліктам, хаосу, стресу або ламанню сформованих традицій.

Спрямованість людини до духовного розвитку та формування духовного і творчого потенціалу майже завжди несе у собі потужний психологічний заряд та резерв життєстійкості. В переломні кризові моменти можна спостерігати у багатьох людей пошук духовних цінностей, які дають сенс та опору в житті [16; 137; 141; 142; 143].

Сьогодні в Україні, яка зазнала викликів і загроз війни, вибухово актуалізувалися цінності свободи, захисту Вітчизни, консолідації і солідарності та інші. Під час війни Росії проти України у боротьбі за незалежність та територіальну цілісність нашої держави цінності свободи і захисту Вітчизни виявили себе в незламності, стійкості, мужності, зв'язі захисників нашої Батьківщини. Як бачимо, таким чином сьогодні проявляються цінності суспільного розвитку, такі як прагнення до Ладу, злагоди, соціальної справедливості, консолідації і солідарності, що актуалізувалися завдяки феноменам Майдану і Революції Гідності.

Ці суспільні цінності є зафіксованими в Конституції України, яка проголошує Україну суверенною і незалежною, демократичною, соціальною і правовою державою. Можна погодитися з А. Ручкою, який вказує, що надзвичайні суспільні обставини в Україні послуговували чинником зміцнення значущості демократичних політико-громадянських цінностей в українському суспільстві, зокрема солідаризму. На його думку, це свідчить про створення єдиного демократичного ціннісно-сміслового фундаменту суспільного життя країни, на якому в подальшому розвиватимуться консолідований демократизм, креативний індивідуалізм, інтелектуальний потенціал, культурна компетентність населення, а також ревіталізація важливих національних, традиційних, релігійних цінностей і практик [121].

Слід зазначити, що культурно-освітній простір, де відбувається

розвиток громадянської компетентності здобувачів освіти екзистенційно постає дуже різноманітним: як простір, на якому зберігається загальнодержавна єдність та як сума феноменів (політичний, інституційний, правовий, технологічний, економічний, екологічний, інформаційний, культурний, психологічний, освітній, громадянський та ін.) [190]. Це, звичайно, ускладнює його дослідження і призводить до фрагментарних висновків, але цьому запобігає розкриття потенціалу культурно-освітнього простору як субстанційного і реляційного феномена, аксіологічна значущість якого розгортається для його суб'єктів як континуум єднання, самореалізації, саморозвитку громадянських здатностей в комунікативно-діалогічній взаємодії [107]. Але тільки у такий спосіб цей простір стає когерентним викликам часу і завданням розвитку особистості та її громадянської компетентності.

Очевидно, що філософський міждисциплінарний синтез та обґрунтування системостворювальних компонентів розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти, як контекстуального доповнення методологем розвитку їх загально-громадянської культури досвідом життєвого світу, потребує достатньо глибокого рівня опанування здобувачами навичок діалогічних практичних інтеракцій. Це, в свою чергу, вимагає філософської рефлексії для осмислення часто суперечливої та амбівалентної інтерпретаційної «палітри» ціннісно-світоглядних орієнтацій у контексті розвитку громадянської компетентності здобувачів як суб'єктів культурно-освітнього простору ЗВО.

2.3. Філософія критично-рефлексивного мислення в системі розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти

У гуманітарних науках та інноваційних освітніх, національно-патріотичних практиках накопичено значний досвід нововведень у цілях і змісті, у методах, методиках і технологіях формування навичок soft-skills, які, з одного боку, закономірно спираються на аксіологічний вимір освіти і на

критичне мислення як головний конструкт формування культурної і творчої людини, з іншого боку. Водночас, як ми те зазначали у розділі I, аналіз освітньо-професійних інновацій у сфері освіти виявляє низку суперечностей процесу використання і формування критичного мислення саме в розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти, зокрема її аксіологічного компонента. Цей стан, на нашу думку, пов'язаний із недостатньою актуалізацією в освітньо-науковому процесі методологічного потенціалу аксіологічної, критичної та рефлексивної складових частин філософії. Тому актуальною заувагою аксіологічної науки є потреба активізувати використання освітніх можливостей для розвитку критичного і системного мислення, як необхідної компоненти розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти в ЗВО України.

Аналіз теоретичного і практичного досвіду громадянської освіти і освіти в цілому, свідчить про значну залежність її успішності і успішності суспільного руху від вдалого використання традиційних цінностей і новітніх ціннісних концептів модернізаційних змін [95]. Але педагогіка сучасної вищої освіти у розвитку громадянської компетентності та формуванні громадянської культури майбутніх фахівців недостатньо використовує методологію та філософсько-аксіологічне осмислення суперечливої і часто амбівалентної інтерпретаційної «палітри» ціннісно-світоглядних орієнтацій здобувачів як суб'єкту культурно-освітнього простору [96].

Очевидно, що оскільки цінність – це значущість для суб'єкта явищ дійсності, ціннісні орієнтації є ланкою, що поєднують людину з предметами її потреб та інтересів. З опорою на психологічні дослідження зазначимо, що містячи певні суб'єктивні переваги, вони спрямовують мотиваційну структуру індивідуальної свідомості. А оскільки середовище існування людини являє собою різноманітність цінностей, це неодмінно вимагає від неї вибору між певними цінностями.

Разом з тим, дослідники вказують, що громадяни та суспільні групи різного характеру лише тоді ідентифікують себе з нацією, коли вважають її

вищою політичною і соціальною цінністю, виявляють національну гордість і щирий патріотизм [120, с. 67], коли свобода і справедливість є мотивом для вчинків громадян вільних та незалежних, яких обурює несправедливість, відсутність основних свобод (думки, переконань, власності) та права людини на гідне, а не просто сите існування. Тобто, мова йде про справжні людські взаємини, вкорінені в нашій спроможності визнавати інших, не завдавати їм болю та принижень. Що й можливо в межах справедливих законів, спільно визнаних універсальних норм та цінностей [142].

Важливо зазначити, що саме універсальні норми й цінності на кожному етапі суспільного розвитку формують громадянську свідомість здобувачів, яка виступає активним фактором суспільних перетворень, стають прискорювачем всього суспільного розвитку, системою самосвідомості і життєзабезпечення суспільства, оскільки пов'язані із уявленнями людей, що спонукають їх до активної громадянської дії:

- громадянська свідомість особистості задає певну духовно-ціннісну основу суспільного розвитку і сприяє зміцненню співтовариства. У громадянському суспільстві громадянські цінності вплетені в механізм управління суспільством і регулюють його функціонування. усвідомленням існуючих відносин між суспільством, людиною і державою з точки зору демократичних цінностей, ідеалів, прав і свобод, що регламентуються прийнятими в суспільстві, державі принципами і нормами;

- громадянська свідомість особистості виражає певний духовний стан суспільства на такому етапі його розвитку, коли демократичні норми і цінності стають фундаментальними основами його життєдіяльності;

- громадянська свідомість особистості носить відкритий характер і відрізняється постійною готовністю до сприйняття нових ідей. Однак нові елементи включаються в його зміст досить повільно, поступово, лише довівши свою органічність і життєздатність для конкретної соціально-політичної системи. Для зміни громадянської свідомості необхідне накопичення культурних «мутацій», що створюють безперервний тиск на

свідомість в цілому і сприяють виробленню нових форм сприйняття дійсності;

– громадянська свідомість особистості розвивається, змінюючи свій зміст, спираючись на універсальні зразки і традиції (найважливішу роль в цьому процесі відіграють стійкі елементи, які присутні в різних моделях суспільного і політичного життя; історичний досвід, традиції, підвалини суспільства є тим стримуючим чинником, який не допускає різких змін в громадянській свідомості, а саме на цій основі відбувається поступове накопичення особистістю нового досвіду, який з плином часу міцно входить в громадянську свідомість [60, с. 35-41].

У низці праць вітчизняних дослідників знаходимо розуміння того, що аксіологічний підхід неодмінно торкається і системних зовнішніх чинників, що укладають специфіку культурологічного інтегративного аналізу України як «геополітичної реальності» у локальному та глобальному вимірах її природно-просторового комплексу із врахуванням аспектів буття людини, суспільства, держави, чинників індивідуальної і колективної безпеки [37, с. 230]. Зазначимо, що цей підхід, враховуючи зміни і трансформації освітніх процесів під впливом процесів глобалізації та технологічного прогресу по сьогодні вбачає актуальними і ті дослідження, які тією чи іншою мірою торкаються ціннісно-сміслових аспектів. Відтак безперечно варта уваги у контексті вивчення аксіологічних засад розвитку думка дослідниць О. Новакової і М. Остапенко про доцільність, особливо під час війни врахування великої кількості чинників ідентифікації українців, яка складається «з комплексу взаємопов'язаних і взаємозалежних політичних, соціально-економічних, духовно-культурних, територіально-регіональних елементів громадської свідомості, структура яких склалася в процесі та внаслідок тривалого історичного розвитку українського суспільства» [97].

В сьогоденних умовах існування українського соціокультурного світу накопичення особистістю нового досвіду має особливий сенс, що на думку Л.Л. Кияниці не лише зменшує потреби не лише «заглядати» в майбутнє, а

й вимагає його творити вже тепер наявними на сьогодні засобами [184, с. 41–50].

Отже, на підставі проведеного аналізу констатуємо наступне:

1. Критично-рефлексивне творення аксіології громадянських знань має спиратися на реалізацію аксіологічної функції філософії, яка є:

а) способом конституювання (надання надзвичайної сили, значущості) соціальної форми взаємодії людей у спільному житті;

б) налагодженням систем і механізмів залучення індивідуальних суб'єктів до участі у спільній діяльності;

в) спрямуванням спільної суспільної діяльності до ціннісно-гуманістичних регулятивних норм тощо [89, с. 87-94].

Процес творення й імплементації нового аксіологічного знання у процес розвитку громадянської культури майбутніх фахівців пов'язаний зі зміною характеру процесу навчання – нині в науковоосвітньому процесі когнітивний компонент органічно поєднується комунікативною взаємодією учасників науково-освітнього процесу [107]. У цих умовах аксіологічне знання не тільки засвоюється, а й створюється у процесі діалогу й інтеракції [149].

Отже, оскільки аксіологічний вимір, зокрема громадянської компетентності, відображається в основних його ідеях, принципах, нормах загальнонаукових і загальнолюдських принципів, то критичне мислення має центруватися навколо універсальності та фундаментальності гуманістичних цінностей, єдності цілей і засобів, пріоритету ідеї свободи тощо [89, с. 87-94].

Аналізуючи системні переваги розуміння проблеми в її контексті та динаміці, дослідниця С. Ганаба констатує, що «здатність мислити в альтернативах, враховувати складність й багатоаспектність об'єкта пізнання, це процес постійного перегрупування й переосмислення уже наявних суджень й створення між ними нових зв'язків та відносин, це вміння бачити глибинні зв'язки між окремими й ззовні незалежними ситуаціями, здатність бачити ситуацію та досвід як єдине ціле» [35, с. 66]. «Лише людина, яка вміє

широко мислити, здатна діяти достатньо чітко й продуктивно», – зазначає дослідник Ю. Вооглайд [30, с. 15].

З огляду на вищевикладене, вбачаємо доцільною розгортку аксіологічної детермінанти розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти в ЗВО України з наступних позицій:

1. Критичне мислення в забезпеченні фундаментальних ціннісних констант:

Сприймаючи беззаперечно той факт, що аксіологічний вимір, як фундаментальна категорія філософії, як її методологічний інструментарій, дієвий чинник організації діяльності суб'єктів педагогічного процесу та їхнього ставлення до предметів осмислення, варто, за допомогою використання в діалозі, комунікації й інтеракції критичного мислення, припускаючи обмін думок, стежити за тим, щоб воно залишалось інтелектуально коректною формою відображення дійсності за законами логіки й аксіологічним імперативом:

– філософський вимір цінностей дозволяє висунути дослідницький регулятив як ціннісносміслові відношення людини в її зв'язках зі світом, як духовно-моральне ставлення до нього, як цілісний погляд на становлення особистості в єдності соціального та індивідуального;

– аксіологічний вимір через критичне мислення дозволяє включати в дослідницьке поле такі екзистенціальні феномени, як смисл життя, переживання, ідеал, духовність, віра тощо, а також зорієнтувати дослідження на вивчення не абстрактної, а конкретної людини в конкретних культурних умовах життя, у щоденних формах існування;

– у всіх варіантах критичного міркування щодо індивідуального ствердження особистості соціум існує як аксіологічний «фільтр», як множина передбачень, презумпцій, що забезпечують сталість ціннісної свідомості до посягань на конститування її ціннісних орієнтацій;

– критичне мислення припускає тлумачення антропологічного різноманіття як безумовно реального і раціонального, що відтворює їх у

теорії як іманентні якості людини, що включаються в теорію цінностей як контекст балансу цінностей життя і культури;

– виконання основних завдань потребує «вибудуви» чіткої системи різноманітних методів і процедур: ретроспективний аналіз; систематизація філософської, соціологічної, культурологічної, природознавчої, психолого-педагогічної, мистецтвознавчої літератури із проблем розвитку людини у громадянському просторі; систематизація методологічних підходів для виокремлення авторських теорій; узагальнення наукової літератури із проблеми розвитку громадянської культури студентської молоді; індукція, дедукція, синтез, порівняння та зіставлення ідей, концепцій, гуманітарних теорій; диференціації аналогом; моделювання тезауруса базових дефініцій; визначення методологічних детермінант даного процесу тощо.

2. Філософська рефлексія як комплементарне підсилення критичного мислення:

Критичне мислення щодо проблем набуття громадянської компетентності найбільш суперечливо проявляється в комунікації здобувачів вищої освіти за межами навчального процесу та в неформальній освіті, спрямоване воно зазвичай на розгляд негативного досвіду, на розкриття різних помилок, стереотипів, тобто тих чинників, що стримують пошукову думку і призводять до хибних дій, припускають певні нестандартні тлумачення.

Критична ж функція філософії задля того, щоб змінювати умови розуміння, бути ціннісним «модератором» адекватних програм побудови гармонійного життя, не має лишатись самодостатнім виявленням *fakta concludentia*, але має обслуговувати позитивну діяльність. Особливо важливу роль у цьому контексті має відіграти аксіо-педагогічний супровід опанування навичок громадянської культури здобувачами освіти та ціннісно-сміслового її наповнення засобами філософської рефлексії [85; 89, с. 87-94], оскільки зазвичай саме діалог у освітній комунікації постає як конструкт ціннісного смислотворення, як спосіб знаходження консенсусу в

суперечливих питаннях спільного громадського життя, як модель зміни концептуальної бази навчання в інтеракції і комунікативна технологія культурно-освітніх стратегій і практик.

Оскільки у більшості методик і технологій формування критичного мислення у здобувачів вищої освіти зазвичай визначаються 5-6-позиціями основних здатностей, на нашу думку, ці показники потребують розширення за рахунок глибинного осмислення неявних аспектів явищ, прихованих смислів, ціннісних пріоритетів та неочікуваних наслідків подій. Таке поглиблення функціонально пов'язане з філософською рефлексією і включає наступні аспекти:

1. Здатність до критичної оцінки навчального матеріалу передбачає розвиток навичок:

- а) не лише орієнтуватися в навчальному матеріалі.
- б) оцінювати його істинність і достовірність через рефлексію.
- в) виявляти приховані припущення, непередбачені наслідки, колізії та казуси, що можуть виникати в комунікації.

2. Відкритість до нової інформації та нестандартних рішень з урахуванням минулого досвіду:

- а) не лише сприймати нову інформацію та нестандартні підходи.
- б) враховувати експлікацію загальних ідей, позицій та ініціатив минулого.
- в) зокрема, тих, що лежать в основі універсальних (цивілізаційних) принципів.

3. Спрямованість на конструктивний діалог передбачає здатність:

- а) обстоювати власну позицію та переглядати її під впливом аргументів опонентів.
- б) розрізняти мету діалогу (розуміння) від:
 - спілкування (без обговорення суперечностей).
 - дискусії (з жорстким спростуванням думок).

– комунікації (спрямованої на порозуміння через компроміс або консенсус, іноді через інтеракцію).

4. Прагнення до всебічного аналізу з урахуванням глибинних смислів передбачає:

а) аналіз інформації для виявлення особливостей і характеру досліджуваних явищ.

б) постійний паралельний аналіз глибинних смислів, поряд з аналізом значення предмета, процесу, явища чи події;

в) урахування різноманіття смислів, що відображають унікальні форми організації та реалізації суспільно-історичної діяльності, зумовлені науковими презентантами культур і дискурсів.

5. Здатність до самодіагностики передбачає вміння оцінювати рівень сформованості певних компетенцій.

Отже, рефлексивне підсилення освітньо-наукового процесу розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти є важливим аспектом і розвитку мислення здобувачів освіти, що відображено в низці досліджень вітчизняної та закордонної педагогічної науки [127, 128; 157, с. 219-221; 203, с.20;210].

Як було зазначено вище, натеper філософський потенціал недостатньо використовується в освітньо-педагогічних технологіях як розвитку критичного мислення й аксіології громадянської культури, так і використання філософської рефлексії у компетентісно орієнтованому навчанні здобувачів вищої освіти, слід визнати, що рефлексивне підсилення освітньо-наукового процесу знаходить відображення в різних аспектах досліджень, в основному педагогічної вітчизняної та закордонної науки [163, 174, 201], та підтверджено, як те буде висвітлено в наступному розділі, результатами авторського експрес-опитування.

Отже, ми можемо стверджувати, що вдосконалення розвитку громадянських знань і компетентностей у вітчизняних ЗВО потребує підсилення системного характеру й структурування аксіологічної освітньої

парадигми впливу на організацію навчального процесу, його змістовий контент та цільові пріоритети.

Очевидно, що в аксіологічному вимірі розуміння освіти, де головним є не обсяг знань, а поєднання останніх з особистісними якостями, вміння самостійно розпоряджатися своїми знаннями, підходи до розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти повинні супроводжуватися серйозною науковою рефлексією щодо кореляції традицій, моделей і конвенцій з тими соціокультурними й геополітичними викликами, що постали сьогодні перед українською студентською молоддю в культурно-освітньому просторі воєнного часу.

Однак саме тут і тепер, базуючись на певній освітній і ціннісній платформі, здобувачі сьогодні реалізують ті чи інші проекти. Отже, по статусу освітня аксіологія сьогодні дійсно стає віссю соціального розвитку індивіда, формування його компетентісної культури і культури в цілому [1, с. 39]. Саме аксіологічний характер філософських знань може надати людині допомогу у виборі громадянської позиції, визначенні в цінності і самоцінності життя, обрати моральні принципи, гуманістичні ідеали тощо. Це особливо важливо в умовах загострення глобальних проблем сучасності, коли актуальними стають світоглядні аспекти різних видів діяльності, оскільки якісна філософська рефлексія допомагає усувати помилки, звільнитися від застою, віджитих догм [89, с. 87-94].

Так реалізується критична функція філософії у системі розвитку освіти і культури особистості. Тому сьогодні дослідники вказують на доцільність розглядати аксіологічну детермінанту в підходах до процесу освіти як вияв сукупності гуманістичних пріоритетів суспільства, що виступають орієнтирами розвитку освітньої системи в цілому, і як системотвірний чинник розвитку соціальних і громадянських цінностей кожного здобувача в сучасній системі вищої освіти України [54, с. 12-15].

Зазначене вище вказує на доцільність супроводу розвитку громадянської компетентності здобувачів в площині аксіології освіти –

прикладної філософської дисципліни, що досліджує пізнавальні, індивідуальні, соціальні цінності як підстави, що обумовлюють сенси навчання і громадянської діяльності особистості, мотивуючи і спрямовуючи її [116]. Відтак актуалізація належних цінностей та життєвих пріоритетів у розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти сприятиме розвитку моральних устоїв і принципів поведінки особистості, виконучи функцію формування перспективних стратегічних життєвих цілей і ключових мотивів життєдіяльності особистості. Аналізуючи пріоритети та інституційні засади громадянської освіти в умовах війни, ще раз зауважимо потребу в актуалізації освітньої концепції розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти, яка б визначала стратегію цілеспрямованого і ефективного процесу становлення активного суб'єкта громадянського суспільства, громадянина – патріота України.

Отже, на даному етапі дослідження можемо констатувати, що ідентифіковані в Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки, ключові проблеми ціннісного детермінування процесу розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти, покликані протидіяти деструктивним наслідкам повномасштабного вторгнення російської федерації на територію незалежної України та розвивати у них громадянсько-активні, соціально значущі якості, які він зможе проявити в усіх видах діяльності. Констатуємо, що громадянська компетентність вітчизняної студентської молоді є одним з визначальних чинників збереження держави і нації та їх розвитку в довгостроковій перспективі, а роль громадянської освіти є вирішальною у формуванні поглядів, відповідальної громадянської поведінки і цінностей молоді.

На даному етапі дослідження наголосимо також, що філософський вимір та детермінанти розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти у якомога повній і цілісній експлікації цього процесу містить наступні моменти:

1. Визначення ключових цінностей громадянськості(Філософський аналіз надає змогу визначити, які саме цінності є основоположними для формування громадянської компетентності: свобода, рівність, справедливість, відповідальність, повага до людської гідності, верховенство права, демократія, толерантність, патріотизм тощо. Філософія може дослідити природу цих цінностей, їхню ієрархію та можливі конфлікти між ними).

2. Обґрунтування важливості цінностей для розвитку громадянської компетентності (Філософський підхід обґрунтовує, чому саме ці цінності є необхідними для активної та відповідальної участі громадян у житті суспільства та держави).

3. Дослідження процесу засвоєння громадянських цінностей здобувачами (досліджується, як саме відбувається процес засвоєння цінностей здобувачами у вищій освіті, яку роль у цьому відіграють навчальні дисципліни (особливо гуманітарні та соціальні), викладачі, студентське середовище, особистий досвід, які філософські концепції (наприклад, етика чеснот, теорії морального розвитку) можуть бути застосовані для розуміння цього процесу).

4. Критика існуючих ціннісних орієнтацій (забезпечується виявлення й критична оцінка існуючих ціннісних орієнтацій в суспільстві та серед студентської молоді, які можуть перешкоджати розвитку громадянської компетентності).

5. Розробка філософських засад для формування громадянської компетентності здобувачів вищої освіти в ЗВО(на основі філософського аналізу можуть бути розроблені рекомендації щодо формування громадянської компетентності у вищій освіті, визначення цілей навчання, розробку змісту навчальних програм, вибір методів навчання та виховання, спрямованих на усвідомлення та прийняття важливих громадянських цінностей).

6. Зв'язок між ціннісними орієнтаціями та громадянською поведінкою (встановлюється зв'язок рівня розвиненості громадянських ціннісних орієнтацій здобувачів на конкретну громадянську поведінку – їхню участь у виборах, громадських ініціативах, волонтерській діяльності, їхню здатність до критичного мислення та прийняття відповідальних рішень).

Разом з тим, головною особливістю реалізації аксіологічного підходу до розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти мають стати такі виміри педагогіки, які будуть сприяти:

- створенню нового знання і використання його на практиці на засадах не стільки ціннісного підходу в педагогіці, скільки спрямування педагогічних досліджень і діяльності на гуманістичні ціннісні орієнтації, що надають активності усім ланкам системи цінностей;

- розумінню аксіологічного виміру, як фундаментальної категорії педагогічної філософії, як її методологічного інструментарію, що виступає в якості системостворювального фактору в організації діяльності суб'єктів педагогічного процесу розвитку громадянської компетентності та їх ставлення до предметів осмислення (саме у такий спосіб у аксіології розкривається зміст і значущість норм, правил, ідеалів, цінностей, які регулюють взаємодію суб'єктів педагогічної сфери);

- введенню дослідницького регулятиву – ціннісно-сміслове ставлення людини в її зв'язках зі світом, як духовно – моральне ставлення до нього, як цілісний погляд на становлення особистості як громадянина в єдності соціального та індивідуального;

- включенню в дослідницьке поле таких екзистенціальних феноменів, як смисл життя, переживання, ідеал, духовність, віра тощо, а також орієнтації на вивчення не абстрактної, а конкретної людини у конкретних культурних умовах життя, в щоденних формах існування, в тому числі в освіті, як невід'ємному атрибуті людського буття.

Висновки до розділу 2

У даному розділі розкривається ціннісний потенціал аксіологічної філософської рефлексії.

Встановлено, що аксіологічний вимір філософського підходу може сприяти створенню нового знання, а використання його у практиці громадянської освіти і розвитку громадянської компетентності через імплементацію у педагогіку, зосереджує педагогічні дослідження на гуманістичні орієнтації і надає активності усім ланкам системи збереження, трансляції та відтворення громадянських цінностей засобами вищої освіти.

Доведено, що функціональне поле філософії передбачає формування методологічного інструментарію, який може виступати в якості системостворювального фактору в організації діяльності суб'єктів педагогічного процесу та в їх ставленні до предметів осмислення, яке розгортається навколо змісту і значущості норм, правил, ідеалів, цінностей громадянського єднання;

Встановлено, що аксіологічне детермінування процесу розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти має метою розвиток повноцінного громадянина, який поєднує збереження національної ідентичності з розвиненою ноосферною свідомістю, високою духовністю та мораллю. Такий громадянин володіє критичним і плюралістичним мисленням, є патріотичним і толерантним, а також має інші особистісні якості, що забезпечують усвідомлену та відповідальну побудову відносин з державою, суспільством та іншими громадянами.

Сутнісними характеристиками становлення такого громадянина в сучасних умовах визначено: функціональну грамотність у соціальній сфері (громадянські компетенції), розвинену комунікативну культуру та ключові особистісні якості, такі як громадянськість, патріотизм, толерантність та інтернаціоналізм.

Обґрунтовано, що сутнісними характеристиками становлення громадянина в сучасних умовах стають:

- функціональна грамотність у сфері соціальних відносин, тобто сформованість громадянських компетенцій;
- розвинена комунікативна культура;
- особистісні якості – громадянськість, патріотизм, толерантність.

Розкрито аксіологічний підхід до навчання як головний конструкт розвитку громадянської компетентності здобувачів, що суттєво доповнює аксіологічну парадигму розуміння і перетворення світу. Встановлено, що філософська настанова є значущою складовою громадянської освіти і громадянської культури щодо регулювання ціннісно-сислового ставлення людини до громадянських чеснот як до духовно-морального обов'язку, як цілісного сприйняття себе в єдності соціального, громадянського та індивідуально-особистісного. Отже, розвиток громадянської компетентності здобувачів вищої освіти потребує осмислення складної і динамічної організації суб'єктних аспектів соціальних відносин у освітньому просторі ЗВО засобами філософської рефлексії та інтерпретацій.

Згідно дослідницьких завдань здійснено розкриття сутності і конструктивного потенціалу застосування критично-рефлексивних функцій філософії в реалізації аксіологічного підходу до розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти. У концептуальній площині філософський розгляд аксіології як «продукту» інтеграції загальної аксіології, філософії освіти, загальної педагогіки, психології, культурології, етики, дозволяє говорити не тільки про аксіологічні засади педагогічної науки, а й про зміну її статусу на педагогічну філософію, що якраз відображає філософсько-гуманістичну парадигму сучасної освіти.

Аксіологічний підхід у педагогіці уможливорює розгляд розвитку громадянської компетентності Homo educandus як суспільної цінності та націлює моделювання громадянської освіти здобувачів на гармонійний, цілісний, вільний розвиток громадянської свідомості і культури особистості.

Це означає, що формування громадянської компетентності здобувачів реалізується не довільним вибором компетентностей, освітніх компонентів і програмних результатів, а за «культурним кодом» всебічно розвиненої, гармонійної особистості, яка орієнтується у професіоналізмі на інтелект, етику і духовність.

Таким чином, з опорою на міждисциплінарний синтез та філософське обґрунтування системостворювальних компонентів розвитку громадянської компетентності здобувачів з контекстуальним доповненням методологією дослідження громадянської компетентності досвідом життєвого світу здобувачів, їх практичної участі у громадянському житті, аксіологічна детермінанта єднає культурно-освітній простір, що екзистенційно постає дуже різноманітним, не як просту суму феноменів (політичний, інституційний, правовий, технологічний, економічний, екологічний, інформаційний, культурний, психологічний, освітній громадянський та ін.), а розкриває його потенціал як субстанційного і реляційного феномена, аксіологічна значущість якого розгортається для його суб'єктів як континуум єднання, самореалізації, саморозвитку громадянських здатностей.

Вищенаведене засвідчує, що аксіологічна детермінанта може стати вагомим чинником розвитку громадянської компетентності здобувачів, та потужним інструментом соціалізації, що залучає молодь до активної участі в суспільстві та протидіє політичній апатії, за умови дотримання ключової ідеї – цей супровід має стати зміцненням освітнього процесу, як середовища і засобу особистісного зростання здобувачів, що ґрунтується на внутрішніх потребах, інтересах та цінностях людини, оскільки цінність особистості визначається її самореалізацією, а не лише знаннями. Тому вважаємо, що імплементація філософського виміру аксіологічної детермінанти розвитку громадянської компетентності в освітній процес з урахуванням низки суспільних змін в українському соціальному просторі значною мірою сприятиме глибшому осмисленню здобувачами освіти індивідуальних громадянських ціннісних орієнтацій та відповідальності за долю країни.

Отже, наше дослідження на даному етапі вказує на необхідність розгляду моделей та практичного досвіду імплементації аксіологічних засад у освітньому процесі розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти.

В розділі використані матеріали авторських публікацій [85;86;89;190].

РОЗДІЛ 3. ФІЛОСОФСЬКИЙ СУПРОВІД ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЦІНІСНО-СМИСЛОВИХ ОРІЄНТИРІВ У ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДО ГРОМАДЯНСЬКОГО ЄДНАННЯ

3.1. Експлікація аксіологічного підходу як головний конструкт розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти

У часи криз та змін людство шукає нові рішення, роблячи якісні стрибки у розвитку, а складні періоди історії спонукають людство до пошуку інноваційних шляхів подолання проблем. Як свідчить історія етики, від античних часів і до сьогодні філософія пройшла шлях від цілісного, недиференційованого розуміння світу до осмислення ключових аспектів ціннісних орієнтацій та формування узагальненого бачення їх впливів на суспільний розвиток. Вже Сократ і Платон у своїх роздумах про моральний ідеал людини заклали підґрунтя для розуміння багатогранності людської природи у її розвитку. Іммануїл Кант вбачав джерела цінностей у ноуменальному світі, підкреслюючи їхню незалежність від чуттєвого досвіду та раціонального пізнання, пов'язуючи їх зі сферою свободи. Розмежування сутності та належного стало важливим кроком до виникнення аксіології. Філософські течії XIX-XX століть, які визнавали свободу найвищою людською цінністю, заклали теоретичний фундамент для нового історичного типу європейської культури, що розглядається як закономірна зміна культурних епох з їхніми унікальними системами цінностей. Завдяки працям Германа Лотце, Вільгельма Віндельбанда та Генріха Ріккерта поняття «цінності» увійшло до спеціального філософського словника, ознаменувавши теоретичне відокремлення ціннісної сфери від емпіричної реальності.

Соціологічні концепції, такі як теорія Макса Вебера та діалектико-матеріалістичний підхід, розглядають цінності з точки зору їхньої соціальної

функції. Вебер підкреслював, що цінності є відносними для різних соціальних груп, які мають рівноправні ціннісні системи, і що ці цінності спрямовують поведінку людей та їхню взаємодію із соціальним середовищем. Діалектико-матеріалістична теорія вбачає в системі цінностей відображення історичного, економічного та соціального розвитку суспільства, яке є їхнім безпосереднім носієм. Новітніші концепти гуманістично орієнтованого пізнання визначають цінності і суспільні ціннісні орієнтири основою і чинником смислотворень [28; 61; 70; 100; 131].

Оскільки аксіологія, як розділ філософії, вивчає світ цінностей – духовних, моральних, естетичних та інших, розглядаючи їхні взаємозв'язки з суспільством, культурою та індивідом, вона є ключовою для розуміння цінностей освіти. Остання являє собою сукупність значень, принципів, норм та ідеалів, що регулюють освітню взаємодію та формують ціннісне сприйняття світу особистістю.

Інтеграція аксіології з іншими гуманітарними науками (філософією освіти, педагогікою, психологією, культурологією, етикою) дає підстави говорити про аксіологічні засади педагогічної філософії. Її мета – спрямувати освіту на створення та впровадження нових ціннісних знань для розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти, трансформуючи педагогічну науку в педагогічну філософію, що відображає гуманістичну парадигму сучасної освіти.

Вважаємо за важливе наголосити, що аксіологічний аспект вимагає розгляду будь-якого процесу, відображеного в його основних ідеях, принципах і нормах, з огляду на низку загальнонаукових і загальнолюдських принципів, серед яких:

- універсальність та фундаментальність гуманістичних цінностей;
- нерозривний зв'язок цілей і засобів;
- першочергове значення ідеї свободи.

Педагогіка звертається до філософії не сьогодні – ця тенденція сягає своїм корінням глибокої давнини. І сьогодні, досліджуючи світоглядні

питання, можемо бачити, що і філософи, і педагоги минулого неминуче замислювались над тим, якою має бути людина і як її виховати відповідно до ідеалу. Оскільки аксіологічне осмислення громадянського буття є одним із таких природних шляхів, не дивно, що цей напрямок спочатку розвинувся у філософії, а потім знайшов своє відображення як галузь педагогічного знання – в педагогічній аксіології.

Оскільки інтеграція філософських знань та методів у навчальні програми є важливою умовою для підготовки здобувачів як свідомих, відповідальних та активних громадян, зазначимо опрацьовані філософсько-педагогічною аксіологією і вказані у низці праць В.Андрущенка [5; 6; 7; 8] наступні орієнтири імплементації основних громадянських цінностей у процес розвитку громадянської компетентності здобувачів:

- цінність людської гідності та прав людини (педагогічна аксіологія наголошує на визнанні кожної особистості як унікальної, незалежно від її походження, соціального статусу, переконань тощо; орієнтує на розвиток почуття у здобувачів глибокої поваги до людської гідності, розуміння та прийняття фундаментальних громадянських прав і свобод людини, а також готовності їх захищати, що передбачає розвиток емпатії, толерантності, здатності до співпереживання та розуміння іншої точки зору).

- цінність свободи та відповідальності (педагогічна аксіологія підкреслює важливість свободи вибору, думки, слова, але водночас акцентує на нерозривному зв'язку громадянської свободи з відповідальністю, орієнтуючи здобувачів на розуміння власної відповідальності за свої дії, рішення та їхні наслідки для себе та суспільства, що передбачає розвиток самостійності, критичного мислення, здатності приймати обґрунтовані рішення та нести за них відповідальність, а також усвідомлення громадянського обов'язку).

- цінність справедливості та рівності (педагогічна аксіологія спрямовує освітній процес на розвиток уявлень здобувачів про справедливе суспільство, де кожна людина має рівні можливості та захищена від

дискримінації, орієнтує на виховання прагнення до справедливості, неприйняття будь-яких форм нерівності, дискримінації та упереджень, що передбачає розвиток здатності до критичного аналізу соціальних проблем громадянського суспільства, розуміння причин нерівності та готовності докладати зусиль для її подолання.

– цінність демократії та громадянської участі (беручи основоположні демократичні принципи як основу організації суспільства та важливу умову реалізації прав і свобод громадян, педагогічна аксіологія орієнтує здобувачів на розуміння сутності демократії, принципів народовладдя, важливості участі громадян у прийнятті суспільно значущих рішень, що передбачає розвиток навичок комунікації, співпраці, ведення діалогу, відстоювання власної думки та поваги до інших, готовності брати участь у громадському житті).

– цінність патріотизму та національної ідентичності(орієнтиром педагогічної аксіології у розвитку громадянської компетентності здобувачів є усвідомлення відповідальності за долю своєї країни, готовності працювати на її благо, захищати її суверенітет та територіальну цілісність; почуття любові до своєї Батьківщини, гордості за її історію та культуру, усвідомлення власної національної ідентичності на засадах поваги до інших народів та культур, без проявів націоналізму та ксенофобії).

– цінність законності та правопорядку(обстоюється педагогічною аксіологією як чинник розуміння здобувачами громадянськї компетентностей важливості дотримання законів, що лежать у основі стабільного та правового суспільства, орієнтує здобувачів на повагу до закону, розуміння необхідності його виконання, а також неприйняття правопорушень, що передбачає розвиток правової свідомості та культури здобувачів).

– цінність толерантності та культурного різноманіття(педагогічна аксіологія підкреслює необхідність дотримання належної поваги до різних культур, традицій, поглядів та переконань у розвиненому громадянському

суспільстві, орієнтуючи здобувачів на розвиток толерантного ставлення до представників інших культур, національностей, релігій, а також здатності до конструктивної взаємодії з ними).

Таким чином, задані педагогічною аксіологією зазначені вище орієнтири сьогодні стають ключовими як для розробки змісту навчальних дисциплін, вибору методів навчання та виховання, формування критеріїв оцінювання рівня розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти, так і для визначення ціннісного фундаменту, на якому будується особистість свідомого та відповідального громадянина, надаючи змогу продуктивно застосувати аксіологічний вимір до процесу супроводу розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти засобами філософії.

Проблема розвитку ціннісних аспектів громадянської компетентності здобувачів освіти як способу набуття і смислу реалізації сутнісних, зокрема громадянських переконань особистості, сьогодні стає одним з провідних напрямів цивілізаційного поступу людини, суспільства, держави. Процес набуття компетентностей громадянського зростання як навчання мистецтву життєтворчості і співіснування людей постає принципово важливою умовою становлення та функціонування культурно-освітнього простору студентської молоді [85], а культурно-освітній простір є тим середовищем, де молодь засвоює ключові норми, цінності, смисли та елементи культури. Саме тут освіта трансформується з механічного передавання знань і навичок у процес становлення цілісної особистості, здатної до саморозвитку.

Хоча наукові дослідження та практика соціалізації накопичили значний досвід у сфері громадянського виховання, зокрема в Україні, такі аспекти, як вільний саморозвиток, творча самореалізація, засвоєння громадянських цінностей та норм, індивідуальне самовизначення в культурі, часто залишаються поза фокусом фундаментальних наукових розвідок. Особливо це стосується обґрунтування принципів, підходів і стратегій формування громадянської компетентності майбутніх фахівців, а також інтеграції

формальної громадянської освіти з ширшим громадянським простором, що охоплює різні її форми. Недостатньо актуалізованою у філософській площині залишається інтеграція міждисциплінарних досліджень громадянської культури (культурологічних, філософсько-аксіологічних, політико-правових, економічних, соціально-психологічних знань) та розробка механізмів і конструктів для ефективної інформативно-екзистенційної взаємодії у громадянському просторі.

Отже, аналіз наукових досліджень [79; 82] засвідчує:

- насамперед, необхідно повноцінно інтегрувати історичні, соціокультурологічні та аксіологічні знання, накопичені в соціоприродному середовищі та відображаючі різноманітний життєвий досвід народів і цивілізацій, у єдину систему нових науково-освітніх парадигм розвитку громадянської культури. Це дозволить отримати цілісне розуміння світу та ставлення людини до нього.

- по-друге, слід враховувати значний вплив багатогранного культурно-освітнього простору, що охоплює різні феномени (політичні, інституційні, правові, технологічні, економічні, екологічні, інформаційні, культурні, психологічні, освітні та ін.), для подолання фрагментарності досліджень та досягнення цілісних висновків.

- по-третє, міждисциплінарні дослідження громадянської культури потребують розбудови загальної концептуальної схеми-моделі або концептуальної план-карти, яка б об'єднала зусилля різних наук для цілісного розуміння та пояснення культури як ціннісного феномена, замість фрагментарного «міжвідомчого» пошуку.

- по-четверте, науковий інструментарій для вирішення конкретних проблем, зокрема розвитку громадянської культури студентської молоді, потребує ціннісно-сміслового наповнення, визначення чітких конструктів та ефективних механізмів для сприяння саморозвитку особистості та реалізації її суб'єктності.

Останнім часом аксіологічний вимір пов'язується з проблемами української моделі модернізації [5], підкреслюється, що успішна модернізація значною мірою залежить від сформованості, змісту та ієрархії базових цінностей, які є її ціннісним фундаментом.

Оскільки сучасний етап розвитку характеризується потужними глобалізаційними змінами та динамічною трансформацією політичної, економічної й соціальної сфер, що впливають на ціннісне сприйняття світу, спостерігається і тенденція до досягнення орієнтирів розвитку шляхом запозичення моделей у високорозвинених країн, які задають певні параметри економічного, фінансового та соціокультурного розвитку.

Проте, часто поза увагою залишається ключовий аспект: модернізацію слід розглядати насамперед як культурний і соціально-політичний процес цілеспрямованого створення нової системи смислів і цінностей, оскільки ігнорування цієї проблеми може знову уповільнити суспільний розвиток через нав'язування «неорганічних» шляхів, що призводять до постійної дезорганізації. Питання смислів і цінностей особливо актуалізуються в епохи кардинальних змін, оскільки система цінностей не лише відображає стан суспільства, але й значною мірою визначає напрями та результати його розвитку [14].

У вітчизняній суспільній науці зростає інтерес до проблем утвердження цінностей громадянського суспільства, правової держави та системи цінностей, що сприяє модернізації. Однак, розглядаючи принцип колишньої офіційної ідеології про «морально-політичну єдність», автори часто оминають питання забезпечення ціннісного консенсусу більшості громадян щодо найважливіших проблем суспільного життя та ролі системності світогляду як фактора стабільності свідомості, наголошуючи натомість на природній різноманітності ціннісних орієнтацій у людських спільнотах [14].

З аналізу низки розглянутих вище досліджень стає очевидним, що зміни в сучасному світі є результатом складної взаємодії численних зовнішніх і внутрішніх факторів. Зовнішні фактори включають тенденції

глобалізації та антиглобалізму, перехід до постіндустріального й інформаційного суспільства, нові соціально-політичні та моральні реалії, зростання ролі високих технологій та інтелектуального ресурсу, зміну наукового світогляду, а також активізацію позанаукових форм знання. Внутрішні трансформації в Україні, такі як зміцнення державності, демократичні та ринкові перетворення, становлення громадянського суспільства, відродження національної культури та євроінтеграція, є не менш значущими [2; 3; 38 та інші].

Однак, ці напрацювання радше створюють загальну наукову базу, важливу для розуміння світогляду сучасної молоді, але для практичного застосування аксіології у формуванні громадянської культури майбутніх фахівців цього замало. Як підкреслювалося раніше, зміни в сучасному суспільстві актуалізували завдання пошуку нових, життєво важливих цінностей для молоді та методів їх реалізації в педагогічному процесі вищої школи. Саме тому поряд з концептуальним виміром проблематики слід звернути увагу на контекст цих змін, який, насамперед, впливають на подолання культурної кризи й на розвиток ціннісної сфери особистості:

Перше. Як впливає з нашого аналізу, сутність громадянської освіти у компетентісній парадигмі полягає в поєднанні навчання та розвитку світоглядних і ціннісних пріоритетів особистості через засвоєння знань, умінь і навичок. Аксіологічний підхід органічно вписується в сучасну гуманістичну педагогіку полікультурної освіти, яка визнає здобувача – майбутнього фахівця головною цінністю суспільства. Відповідно, аксіологія може слугувати методологічною основою як громадянської освіти, так і розвитку громадянської компетентності здобувачів [46].

Актуальність застосування аксіологічного підходу в полікультурній освіті здобувачів освіти – майбутніх фахівців зумовлена новими вимогами, які сучасне українське суспільство, що реформується на засадах демократії та гуманізму, висуває перед випускниками навчальних закладів. Окрім професійної компетентності, від них очікується високий рівень моральності,

здатність до адекватних дій у полікультурному середовищі та вміння вести конструктивний діалог з опонентами, опираючись на національні й загальнолюдські цінності [23, с. 21].

Друге. На відміну від попередньої офіційної ідеології, яка проголошувала «морально-політичну єдність», ігноруючи необхідність ціннісного консенсусу щодо ключових питань суспільного життя та системності світогляду як основи стабільності, сучасне суспільство визнає існування різноманіття цінностей. Саме в цьому контексті слід розглядати зміни у формуванні громадянської культури і розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти.

Отже, розуміючи аксіологію як філософську науку про природу духовних, моральних, естетичних та інших цінностей, їхні взаємозв'язки із соціальними, культурними чинниками та особистістю, аксіологічний підхід до розвитку громадянської культури та громадянської компетентності здобувачів вищої освіти має стати системою значень, принципів, норм, ідеалів, що регулюють освітню взаємодію та формують громадянську позицію особистості [36; 76].

Третє. Зміна ціннісних систем, їх своєрідна «імплементация» у контексті глобалізаційних викликів актуалізує пошук засадничих принципів, методів, засобів осмислення тих вимірів буття *Homo educandus*, які пов'язані як із загальноцивілізаційним рівнем умов формування громадянської компетентності студентської молоді – здобувачів вищої освіти, так і з національно-культурним виміром, а саме з утвердженням громадянської ідеї у свідомості студента; з теоретичною (методологічною) інтерпретацією національних та загальнолюдських цінностей тощо.

У педагогічних дослідженнях часто залишається поза увагою філософська сутність аксіології як системи норм, правил, ідеалів та ціннісних регуляторів взаємодії людини зі світом, що ґрунтується на смислових гуманістичних орієнтаціях. Більш того, на сучасному етапі доцільніше говорити про аксіологію як методологію сучасної педагогіки – «знання про

отримання нового знання» для педагогічної науки про становлення та розвиток суб'єктів педагогічного процесу. Отже, апелюючи до розгляду аксіології як «продукту» інтеграції загальної аксіології, філософії освіти, загальної педагогіки, психології, культурології, етики, ми можемо говорити про аксіологічні засади педагогічної філософії.

Четверте. Освітньо-культурний простір студентства – здобувачів освіти, що формується його власною унікальною культурою, має тенденцію до самозбереження та відтворення своєї цілісності й своєрідності, захищаючи студентів від зовнішніх негативних впливів. Сьогоднішні здобувачі переважно орієнтовані на здобуття якісної та престижної освіти як важливого фактора для успішної конкуренції на ринку праці, підвищення свого соціального статусу та авторитету в студентському середовищі. Паралельно зростає їхня потреба у безперервному оновленні громадянських знань, що вимагає відповідного інформаційного забезпечення.

Культурно-освітній простір ЗВО, незважаючи на свою складну структуру, що включає різноманітні аспекти, виконує функцію гаранта цілісності цих знань. Культурно-освітній простір у такий спосіб екзистенційно постає хоча й дуже різноманітним: як простір, в якому дотримується єдність засад громадянського становлення попри різноманіття освітніх підходів і соціальних феноменів (політичний, інституційний, правовий, технологічний, економічний, екологічний, інформаційний, культурний, психологічний, освітній та ін.), але він гарантує цілісність.

П'яте. Макросоціальні зміни насамперед визначають світогляд особистості здобувачів, нав'язуючи розуміння їхньої неминучості та обов'язковості впливу не лише соціально-культурного середовища й освітнього простору ЗВО. Дух інформаційної епохи, що активно формується, пронизує всі рівні людської свідомості, роблячи вплив громадянського суспільства невідворотним. Особистість опиняється в умовах досить жорсткої детермінованості: ігноруючи загальносвітові тенденції глобалізації та інформаційних потоків, вона ризикує стати маргіналом і виключитися з

соціального прогресу. На мезорівні формування світоглядної культури молодого фахівця та його власної системи громадянських цінностей стає стійким і усвідомленим процесом через вибір професії та закладу вищої освіти, форм навчання й виховання, участь у самоврядуванні та політиці, що ку контексті нашого дослідження експлікується через поняття «громадянсько-світоглядна культура» здобувача.

Шосте. З аналізу наукових праць багатьох дослідників, зокрема О. Отич [100], випливає, що потреба у громадянській світоглядній культурі є фундаментальною духовною потребою студентської молоді, яка корениться у внутрішніх механізмах регуляції та саморегуляції особистості та виникає в процесі її духовно-практичної діяльності. Ця потреба стає внутрішнім, суб'єктивним джерелом активності, що спрямовує засвоєння суспільного світогляду, його трансформацію у власні поняття та образи, а також формування особистих переконань. Важливо відзначити, що ця потреба стимулює не лише засвоєння існуючих знань і цінностей, але й творче ставлення здобувачів освіти до розвитку власної індивідуальності через створення нового та самовдосконалення.

У соціальній філософії світогляд розглядається як спосіб духовно-практичного освоєння світу особистістю, через який вона сприймає, розуміє та оцінює навколишню реальність як сферу свого існування та діяльності, визначаючи своє місце і призначення в ній. До структури світогляду входять узагальнені уявлення про світ і людину, про тенденції світового розвитку, сенс людського існування, історичну перспективу людства, а також сукупність переконань, принципів та ідеалів. Важливо розуміти, що потреби матеріальної діяльності, спрямованої на перетворення, відображаються у світогляді не безпосередньо, а через призму історично зумовлених норм, правил і традицій певного громадянського суспільства, що надають цим потребам конкретного соціально-історичного змісту.

Тому, на нашу думку, громадянська світоглядна культура здобувачів освіти — це більше, ніж просто поєднання понять «громадянскість»,

«світогляд» і «культура». Це нова якість, що відображає світ через призму людського досвіду та спонукає до його активного освоєння, втілюючи цей досвід на всіх рівнях соціальної організації та самовираження. Громадянська світоглядна культура визначає одночасно споглядально-оцінне та діяльне, творче ставлення людини до світу.

Розуміння є відправною точкою цього освоєння, а перетворення світу виступає його технологією, механізмом передачі знань, досвіду та культурної спадщини наступним поколінням. Цей світогляд і творення характеризуються гуманізмом, високою моральністю та людиноцентричною спрямованістю. Людина, як особистість та унікальна індивідуальність у всій повноті своїх відносин зі світом, іншими та собою, є центром світоглядної культури. Культура забезпечує взаємодію, збагачення та розвиток раціональних, емоційних і вольових компонентів особистості у громадянському суспільстві. Тому, наприклад, викладач, що володіє високою світоглядною культурою, є носієм потужного світоглядного та культурного впливу, а також здатності формувати світогляд і особистість здобувачів освіти.

У цьому контексті вважаємо доречним зауважити, що розвинена світоглядна культура особистості, як зрілий і якісно новий рівень світогляду, що виступає внутрішнім регулятором її життя, виконує ряд важливих функцій:

1. Освітньо-пізнавальна – формує в свідомості молодшої людини сучасне розуміння світу, засноване на наукових знаннях, та розвиває культуру мислення.
2. Визначально-детермінуюча функція спрямовує світогляд особистості відповідно до її індивідуальних інтересів та сприяє її життєвому самовизначенню.
3. Регулятивно-корегуюча функція допомагає людині формувати цілісне та стійке ставлення до світу, регулюючи її поведінку та життєву позицію.

4. Діагностично-прогностична функція забезпечує глибоке розуміння сутності явищ, їхніх взаємозв'язків та надає можливість передбачати їхній подальший розвиток.

5. Виховна функція сприяє розвитку гуманістичних цінностей, залучає особистість до світової культурної спадщини, збагачує її духовний світ та формує активну життєву й соціальну позицію, а також соціальну компетентність.

6. Розвиваюча функція підкреслює, що світоглядна культура є важливим фактором особистісного зростання та основою для самореалізації.

7. Соціально-адаптивна функція допомагає особистості гармонійно узгоджувати власні погляди, інтереси та потреби з соціальними й груповими, а також сприяє гуманізації відносин з іншими людьми.

У низці соціально-філософських, соціально-психологічних, соціологічних і педагогічних дисертаційних досліджень [9;14; 21; 40; 46; 56; 70; 106; 118] обґрунтовується думка, що світоглядна культура, як системна організація внутрішнього світу людини та її орієнтації в природному й соціальному середовищі, що змінюються на основі розуміння об'єктивних законів буття, формується протягом усього життя, проте найбільш інтенсивно – в період особистісного становлення. Враховуючи особистісний характер громадянської світоглядної культури та необхідність активної суб'єктної участі здобувачів освіти в її розвитку, особливого значення набуває організація різноманітної діяльності студентів (навчальної, соціальної, самотворчої, комунікативної тощо), яка стимулює як світоглядний пошук загалом, так і виявлення громадянських ціннісних орієнтацій та позицій.

Разом з тим, дослідник В. Барабаш серед низки факторів, що ускладнюють формування світоглядної культури, основними називає:

- першочергове формування системи цінностей особистості;
- нерівномірний розвиток інтелектуальної, мотиваційної та діяльнісної сфер особистості;

- розбіжності між науковими знаннями (як складовою наукового світогляду та світоглядної культури) та факторами суб'єктивного світу людини;
- суперечності світоглядного становлення особистості в системах «особистість-світ», «особистість-внутрішнє «Я» та «особистість-особистість» [14].

Цілком очевидно, що нехтування зазначеними дослідниками особливостями, причинами і факторами призводить до низки негативних наслідків. Зокрема, це:

- формування у студентській свідомості світоглядних стереотипів, що перешкоджають критичному мисленню, і, як наслідок – ефективному зростанню рівня громадянської самосвідомості здобувачів освіти;
- формування і співіснування у світогляді здобувачів освіти суперечливих, а інколи й несумісних поглядів та ідей, що унеможливорює розвиток цілісної громадянської свідомості особистості здобувачів.

Таким чином, можемо виснувати, що процес формування громадянської світоглядної культури має бути систематичним і цілеспрямованим, і першочергову роль тут має відігравати навчальний заклад вищої освіти, здатний забезпечити повноцінну реалізацію науково-методичних засад супроводу процесів світовизначення і розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти.

Водночас, аналіз наукових досліджень надає всі підстави стверджувати, що що в єдиний корпус науково-освітніх парадигм розвитку громадянської культури і компетентісного навчання досі не залучено в повній мірі історичне, соціокультурологічне, аксіологічне знання, вироблене в соціоприродному середовищі і в якому концентрується живий досвід народів, цивілізацій, що презентує безліч інваріантів цілісного осмислення світу, ставлення людини до природи, до людей, до себе [212].

Тому ми приєднуємось до думки дослідників, що процесі формування громадянської самоідентифікації і розвитку громадянської компетентності

здобувачів освіти слід здійснити нововведення в цілях і змісті, у методах, прийомах і засобах, а також у формах навчально-виховної діяльності (методиках, технологіях) з урахуванням зазначеного в актуальності предмету філософського аналізу (аксіологічний вимір розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти) [23; 118].

Враховуючи важливість трансдисциплінарності та необхідність розвитку методології й етики постнекласичної аксіологічної науки, вибір міждисциплінарних підходів в експлікації аксіологічної детермінанти розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти є нашою відповіддю на потребу в проблемно-орієнтованих спрямуваннях філософського супроводу. Це передбачає координацію та інтеграцію різноманітних наукових знань, а також переорієнтацію досліджень на об'єднання фундаментальних і прикладних аспектів широкого кола галузевих дисциплін.

Досягнення цієї мети потребує застосування наукових підходів, які враховують об'єктивні закономірності та взаємодію різнорівневих чинників, що сприяють формуванню цілісної наукової картини світу для розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти. До таких підходів належать:

1. Конкретно-історичний підхід: дозволяє глибоко зрозуміти та сформулювати специфічні й найбільш актуальні на сучасному етапі розвитку українського суспільства завдання громадянського зростання особистості здобувачів освіти.

2. Особистісно-орієнтовний підхід: ставить у центр науково-освітнього дослідження інтереси, потреби, можливості та права особистості, зокрема студента, визнаючи його суверенітет.

3. Феноменологічний підхід: забезпечує можливість сприйняття здобувачами вищої освіти беззаперечних істин, які є важливими в контексті багатьох гуманітарних наук.

4. Системний підхід: передбачає розгляд розвитку громадянської культури і громадянської компетентності студентської молоді в культурно-освітньому просторі як цілісного, багаторівневого, ієрархічного, взаємозалежного, багатофакторного та відкритого процесу, що постійно спонукає здобувачів освіти до громадянського зростання і саморозвитку.

Разом з тим, міждисциплінарні і трансдисциплінарні дослідження в умовах постнекласичної раціональності все частіше спираються на обґрунтований П. Фейерабендом принцип проліферації методологічних підходів, що вимагає вивільнення науково-дослідницької діяльності і педагогічної практики від парадигмального диктату.

Ми, пропонуємо, як нову методологему, покласти пошуково-потужні підходи дослідження багатоаспектного розвитку громадянської культури, як основи для розвитку громадянської компетентності здобувачів у культурно-освітньому континуумі. На нашу думку, до критеріальних поділів процесу громадянського зростання здобувачів вищої освіти, насамперед слід віднести комунікативно-діалогічний, антропологічний, персонологічний, культурологічний підходи, за умови, що інші підходи (праксеологічний, аксіологічний, соціологічний тощо) будуть використовуватися у такий спосіб, що проліферація уможливить вплив метафізичного рівня громадянської культури на громадянську компетентність здобувачів освіти, як вияву інтенцій безпеки і свободи, буття і можливості.

Адже, як те слушно зазначає І. Нечитайло І.С. в роботі «Системно-кодова концепція взаємодії суспільства та освіти», серед численних проблем, які постають перед філософською наукою, особливе значення має виявлення та дослідження неочевидних, прихованих процесів і явищ, які суттєво впливають на суспільний розвиток і громадянську позицію сучасних здобувачів вищої освіти [96]. Не менш важливим чинником для застережень є думка авторки філософського дисертаційного дослідження «Світоглядні орієнтації особи в умовах трансформації суспільства» Л.Кривеги, про те українська модель модернізації кілька останніх десятиліть значною мірою

характеризується «наздоганяючим» розвитком, орієнтованим переважно на економічні, фінансові, технологічні досягнення та технічні інновації [70]. Спостерігається також тенденція до запозичення готових моделей розвитку від високорозвинених країн, що визначає певні параметри економічного, фінансового та соціокультурного розвитку освіти [70].

Проте, як констатує дослідниця О. Надибська, на цьому тлі часто залишається поза увагою ключовий аспект – розуміння аксіологізації компетентісного навчання як першочергово культурного та соціально-політичного процесу, що передбачає цілеспрямовану, скоординовану та наполегливу діяльність зі створення нової системи смислів і цінностей розвитку громадянської культури здобувачів у громадянсько-освітніх і громадянсько-компетентісних вимірах [92, с 18].

Оскільки саме розвиток та збагачення інтелектуальних і творчих можливостей молоді є ключовим технологічним принципом формування та відтворення соціальних зв'язків, що визначає вищу освіту як один із найважливіших інструментів становлення особистості, саме освітній процес у закладах вищої освіти (ЗВО) сприяє набуттю молоддю автономності та унікальності, завдяки яким вона стає здатною до саморозвитку громадянської компетентності, зокрема звільнятися від безумовного впливу зовнішніх соціокультурних факторів і самостійно визначати та планувати свою громадянську поведінку.

Таким чином, зміни, які відбуваються в суспільстві свідчать про підвищення, з одного боку, значущості освіти в усіх елементах суспільного життя і збагачення освіти смислами буття людини, її ціннісними орієнтирами та методологією формування у здобувачів вищої освіти здатності оцінювати результати громадянсько орієнтованої діяльності за гуманістичними критеріями, з другого боку. Цей факт вимагає актуалізації дослідження подібної проблематики, оскільки сьогодні вона значною мірою представлена тільки як методологія дослідження.

Отже, підкреслюємо, що успіх розвитку громадянської компетентності

здобувачів освіти в ЗВО, значною мірою визначається рівнем розвитку, змістом та ієрархією ключових громадянських цінностей у конкретному суспільстві на конкретному історичному етапі розвитку. При цьому зміст і структура фундаментальних соціальних та громадянських цінностей повинні не лише відображати готовність суспільства до модернізаційних процесів, але й містити чітке аксіологічно обґрунтоване розуміння їхньої мети, що сприятиме їх прийняттю здобувачами і підтримуватиметься набутою громадянською компетентністю у пошуках шляхів та засобів її досягнення.

Тому, на нашу думку, і вивчення стану розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти у реальному культурно-освітньому просторі ЗВО з актуалізацією ролі комунікативно-діалогічних чинників в цьому процесі передбачає як визначення контекстуальних особливостей, так і систематизації комплексу методологічних, антропологічних, соціально-праксеологічних та аксіологічних компонентів громадянської культури, в яких наведені вище ідеї, підходи, принципи, методи і конструкти мають стати провідними.

Саме такою нам вбачається експлікація аксіологічної детермінанти розвитку громадянської компетентності здобувачів: як конструкт трансформування знань, умінь та навичок у світоглядні пріоритети особистості й інтеріоризації громадянських цінностей, надає можливість ефективно доповнити аксіологічну парадигму філософським супроводом перетворювальних дій (критично-рефлексивні процедури) громадянського навчання і розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти. Саме такою, на основі ретроспективного аналізу аксіологічної теорії, ролі і сутності аксіологічного підходу до наукових досліджень проблем розвитку громадянської культури молоді, нам вбачається освітня процедура супроводу розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти в ЗВО.

3.2. Аксіологічний супровід розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти у процесі професійної підготовки

Переходячи до практик аксіологічних вимірів процесу розвитку громадянської компетентності, як похідної від розвиненої громадянської культури здобувачів вищої освіти зауважимо, що:

По-перше, головною особливістю педагогічної філософії в аксіологічному вимірі процесу розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти постає творення нового знання і використання його на практиці на засадах не стільки ціннісного підходу в педагогіці, скільки спрямування педагогічних досліджень і діяльності на гуманістичні ціннісні орієнтації здобувачів, що надають активності усім ланкам системи цінностей.

По-друге, фундаментальна категорія педагогічної філософії – аксіологічний вимір, виступаючи її методологічним інструментарієм розвитку громадянської компетентності, є системостворюючим фактором в організації діяльності суб'єктів педагогічного процесу та їхнього компетентісного ставлення до предметів осмислення. У такий спосіб у педагогічному дискурсі розкривається зміст і значущість громадянських компетенцій як сукупності нормативних приписів, правил, ідеалів та ціннісних орієнтацій, що регламентують інтеракцію суб'єктів педагогічної сфери в громадянське суспільство.

По-третє, філософська експлікація ціннісної сфери процесу розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти уможливорює виокремлення дослідницького регулятиву, що репрезентує ціннісно-сміслову ставлення індивіда в контексті його взаємодії зі світом як духовно-моральну позицію та холістичний погляд на особистісне громадянське становлення в діалектичній єдності соціального та індивідуального аспектів.

По-четверте, аксіологічна перспектива уможливорює інкорпорацію до

дослідницького дискурсу розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти екзистенційних феноменів, зокрема сенсу життя, переживань, ідеалів, духовності, віри тощо. Водночас вона фундує орієнтацію досліджень на вивчення здобувача освіти не як абстрактного суб'єкта, а конкретної особистості в її специфічних культурних умовах життєдіяльності, у різноманітних формах буття, включно з освітою і громадянською позицією, як невід'ємними атрибутами людської екзистенції.

У цьому контексті, як поліфункціональний соціальний інститут, вищий навчальний заклад має значний, але недостатньо реалізований потенціал розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти. Можна гіпотетично стверджувати, що розробка та впровадження методологічно обґрунтованої і забезпеченої відповідними ресурсами системи соціально-педагогічного впливу ЗВО і громадських молодіжних організацій відповідно до вимог адекватної реалізації потенціалу особистості здобувачів до розвитку громадянської компетентності на засадах морально-етичних та духовно-творчих цінностей дозволить активізувати діяльність соціальних інститутів виховання. Наше переконання в такій можливості ґрунтується насамперед на педагогічній практиці, яка засвідчує:

- соціальна система, що включає освітні, наукові, творчі, виробничі, громадські та інші колективи, виконуючи навчально-виховні, науково-пошукові та духовно-творчі функції, здатна формувати соціально активну і громадянсько компетентну особистість здобувача освіти на засадах еволюційності та безконфліктності;

- система володіє засобами для створення соціально-педагогічних умов для активізації мотиваційного ядра як для громадянського зростання, так і для збагачення потреб й інтересів особистості, що сприятиме кращій взаємодії та інтеграції її ресурсів із соціокультурним середовищем як основи для самоактуалізації духовно-творчого потенціалу здобувачів у громадянському суспільстві;

- багатоцільовий соціально-педагогічний моніторинг в системі

соціальних інститутів здатний посилити діагностику процесів пізнання, виховання та спілкування студентів у контексті розвитку громадянської компетентності здобувачів;

– значний потенціал цих інститутів вимагає розробки скоординованих технологій впливу і процедур аксіологічного супроводу розвитку громадянської компетентності здобувачів, що стимулюють процеси самовиховання, самоосвіти, самореалізації та самоорганізації для розвитку їхнього інтелектуального, соціального, професійного та духовно-творчого потенціалу в цьому напрямку.

У цьому сенсі можна також використовувати потенціал студентського колективу, що перебуває під впливом інтегрованої системи соціальних виховних інститутів.

Доречі, В. Сухомлинський наголошував, що «об'єкт нашої праці – найтонші сфери духовного життя особистості, яка формується, – розум, почуття, воля, переконаність, самосвідомість. Впливати на ці сфери можна тільки так саморозумом, почуттями, волею, переконаністю, самосвідомістю» [136].

Саме тому необхідно не тільки досліджувати навчально-виховний процес у цілісності й системності, а й організовувати освітній процес як одночасно процес творення і трансферу аксіологічного знання з громадянсько-виховною спрямованістю.

Нижче наводимо певні експериментальні дані щодо результативної роботи у цьому напрямі. Ми проводили аналіз розвитку громадянської культури і компетентності здобувачів соціально-гуманітарних спеціальностей, які відрізнялись лише одним показником порівняння: включення в освітньо-професійну програму освітнього компоненту «Аксіологія». Студентам було запропоновано експрес-опитування і за результатами проведено аналіз двох груп (1 – не вивчали «Аксіологію», 2 - вивчали).

**Експрес-діагностика суб'єктивних орієнтацій особистості щодо
громадянського зростання в освітньо-культурному просторі
університету**

I. Визначте одне твердження, яке більш імпонує вашому розумінню, щодо висловлювання: «Університетська освіта допомагає...»:

а) стати інтелектуалом та навчитися здобувати знання і уміння, необхідні для життя;

б) стати професіоналом і зробити кар'єру;

в) розширити коло знайомих та друзів;

г) вдало вирішити сімейно- подружнє життя;

д) увійти в громадське (соціально-політичне) життя;

є) збільшити доступ до розважальних послуг і покращити матеріальне життя;

ж) увійти в активну національно-культурну, релігійну, спортивну тощо організацію;

з) Ваш варіант.

II. Хто з Вашого оточення (культурно-освітнього середовища) здатний допомогти у розвитку громадянської культури:

а) батьки (родина);

б) сокурсники;

в) куратор;

г) викладачі-предметники;

д) кафедра;

є) деканат (директорат);

ж) Ваш варіант.

III. Щоб стати громадянином високої культури людина безумовно повинна (допишіть 5 позицій):

1. 2. 3. 4. 5.

IV. Мені жаль, якщо у громадському житті ... (допишіть 5 позицій):

1. 2. 3. 4. 5.

V. Оцініть у балах (від 1 до 5) рівень Ваших громадянських якостей:

– автономність у громадській діяльності (певна незалежність від соціуму і держави):

– здатність налагоджувати конструктивні взаємини з іншими задля суспільної злагоди;

– активність у здійсненні суспільних справ;

– усвідомлення ролі особистості і громади у суспільному житті;

– діалогічність, емпатія, довіра, толерантність;

– навички партиципативної діяльності;

– патріотизм;

– відстоювання державних цінностей у складних ситуаціях;

– компетентність впливу на рішення державних установ;

– культура підтримки правлячої еліти.

VI. Я вважаю, що патріот повинен... (вкажіть 5 позицій):

1. 2. 3. 4. 5.

Проаналізовані результати були занесені у таблицю 3.1.

Результати експертного опитування засвідчили також ієрархію ціннісних орієнтирів студентів: здоров'я – 72,2%; чесність, порядність – 56,4%; ерудиція, глибокі знання – 44,4%; можливість працевлаштування – 44,2%; працелюбність – 43,8%; віра в Бога – 39,6%; духовність – 38,6%; високий рівень культури – 38,0%»; добробут – 34,8%; національна гідність, патріотизм – 28,6%. При аналізі визначеної експертами ієрархії цінностей було зафіксовано тенденцію певної зміни від курсу до курсу і залежно від змісту ОНП і ОПП.

Таблиця 3.1

Інтегральна характеристика громадянської культури студентів

[складено автором]

Рівні сформованості громадянської культури особистості	Пізнавальний критерій: світоглядні знання про демократію, громадянське суспільство, громадянськість, патріотизм	Оцінно-ціннісний критерій: особисте ставлення до демократичних проблем, громадянських цінностей, ціннісних орієнтацій	Діяльнісний критерій: соціальна активність, громадянська позиція, компетентність, партиципативність
Високий	Глибокі та системні	Активно-позитивне	Стійка активність, визначення громадянської позиції, участь у суспільному житті, наявність соціальної позиції, громадянська компетентність, життєтворчість
Середній	Недостатньо глибокі і систематизовані	Позитивно-стимульоване	Вибірково-ситуативна активність, часткова визначеність життєвої позиції, часткова сформованість громадянської компетентності, життєтворчості
Низький	Поверхові, фрагментарні	Індиферентне, негативне	Пасивність, відсутність життєвої і громадянської позиції, несформованість громадянської компетентності і життєтворчості

Ці результати свідчать про необхідність підвищення рівня громадянської культури в процесі засвоєння аксіологічного знання і одночасного його творення в діалозі та інтеракції. Для цього потрібне виконувати певні алгоритми методології:

1) Методологічно, зокрема аксіологічно, процес творення і засвоєння нового знання про громадянську культуру майбутніх фахівців слід організувати як когнітивно-комунікативний [106] і забезпечити наступні методологічні процедури:

- необхідності формування методології та етоса постнекласичної науки;
- вибір підходів міждисциплінарного дослідження;
- пріоритет проблемно-орієнтованих досліджень;
- координація та інтеграція багатоманітних дисциплінарних знань;
- переорієнтація конкретних досліджень на синтез фундаментального і прикладного знання;
- трансдисциплінарність.

Проте, ці принципи творення і засвоєння нового громадянського знання стосуються тільки рівня філософської методології і на практиці це відбувається, на нашу думку, що підтверджена аналізом і експрес-діагностикою, далеко у повній мірі. Так, у навчальній продукції, що відображає науково-дослідну роботу (дипломні, курсові роботи, індивідуальні завдання тощо), аксіологічна спрямованість є дуже рідким явищем. Виключенням постає лише науково-дослідна робота здобувачів спеціальності «Філософія 033».

2) На рівні загальнонаукової методології досягнення мети вимагає створення того чи іншого знання, котре буде доповнювати наукову картину світу, зокрема систему громадянської культури молоді [100]. Саме тому слід звернути увагу на дотримання наукових підходів, що враховують об'єктивні закономірності, взаємодію системи чинників різного рівня:

- формулювання специфічних, найбільш актуальних на даному етапі розвитку суспільства завдання громадянського виховання у спільностві;
- науково-освітній пріоритет у дослідженнях інтересам особистості, зокрема студента, його потребам та можливостям, правам окремого індивіда, його суверенітету;

- розуміння і сприйняття аподиктичних істин, які мають «право на існування» у тезаурусі гуманітарних наук;

- аналіз цілісного, багаторівневого, ієрархічно організованого, взаємозалежного та мультидетермінованого відкритого процесу в його безперервній еволюції та самовдосконаленні громадянської культури здобувачів;

- використання потенціалу і можливостей у формуванні громадянської культури і громадянської компетентності здобувачів культурно-освітнього простору;

- реалізація обґрунтованого П. Фейерабендом принципу проліферації методологічних підходів, що вимагає вивільнення вчених від «парадигмального диктату» тощо.

На конкретно-науковому рівні методології не можна реалізувати інтеграцію творення і трансферу аксіологічного знання, якщо пошукові підходи пізнання громадянської культури в культурно-освітньому континуумі в основу критеріальних поділів процесу громадянського зростання не залучать такі підходи:

- комунікативно-діалогічний;
- антропологічний;
- персонологічний;
- культурологічний;
- праксеологічний;
- соціологічний тощо.

Досягнення поставленої мети буде успішним за умови, що проліферація сприятиме впливу метафізичного рівня громадянської культури, оснований на аксіологічному підході як вираженні безпеки, свободи, буття та можливостей. Для реалізації основних завдань слід розробити чітку систему різноманітних методів і процедур, серед яких:

- ретроспективний аналіз;

- систематизація літератури з проблем розвитку людини в громадянському просторі (філософської, соціологічної, культурологічної, природознавчої, психолого-педагогічної, мистецтвознавчої);
- систематизація методологічних підходів для виокремлення авторських теорій;
- узагальнення наукової літератури з розвитку громадянської культури здобувачів освіти;
- застосування логічних методів (індукція, дедукція, синтез, порівняння, зіставлення);
- диференціація аналогом;
- моделювання тезаурусу базових дефініцій;
- визначення методологічних детермінант процесу.

Ключову роль у навчанні громадянській культурі студентської молоді відіграє комунікативно-діалогічний підхід, спрямований на ціннісно-сміслову збагачення та формування комунікативно-діалогічної компетентності майбутніх професіоналів. Діалог у процесі комунікації виконує такі функції:

- конструювання ціннісних смислів;
- пошук консенсусу в спірних питаннях суспільного життя;
- моделювання змін у навчанні через інтеракцію;
- забезпечення комунікативних технологій культурно-освітніх стратегій і практик;
- розширення інструментарію методів неперервної громадянської освіти [100].

Є також можливість комунікативно-діалогічними стратегіями поповнювати методичний банк культурно-освітніх інновацій та практико-орієнтованих програм, планів, проектів соціально-громадянської діяльності. Нове знання буде презентовано також і методологічним інструментарієм інтерактивного характеру: система семінарів, тренінгів, word-café, майстер-класів тощо; навчання діалогічній компетентності як механізму

комунікативних стратегій – (круглі столи, *тренінги особистісного зростання*, дискурсивні зустрічі, дебати, крос-культурні презентації, складання портфоліо досягнень, діагностики успішності, презентації результатів навчання громадянській культурі.

Дослідники також підкреслюють, що системність у змісті світоглядної освіти є однією з ключових умов для успішного розвитку громадянської компетентності здобувачів через застосування аксіологічного підходу в навчанні [9; 14; 19; 22; 64; 65; 157].

Оскільки світоглядна культура є складним і багатоаспектним явищем, ми погоджуємося з тим, що її пізнавальний, оцінно-ціннісний та діяльнісний виміри значною мірою сприяють аксіологічному збагаченню громадянської культури здобувачів освіти. Вивчення наукових джерел та педагогічної практики підтверджує взаємозалежність культурно-освітніх змін у суспільстві та особистісних уявлень про світ, соціум і себе. Це, у свою чергу, актуалізує потребу в переосмисленні системних зв'язків розвитку здобувачів – студентської молоді, яка, будучи мобільною у своїх життєвих планах, прагне долучитися до широкого культурно-освітнього простору, що має відповідати сучасним вимогам, завданням громадянського становлення, професійної самореалізації та етичних взаємин, які є неможливими без громадянської культури.

Для дослідження громадянської культури важливі ще декілька умов: трансдисциплінарність (ціннісно-смісловне обґрунтування, проектування, прогнозування тощо); контекстуальне доповнення методології життєвим досвідом і діалогом; розкриття потенціалу культурно-освітнього простору як основи для єднання, самореалізації та розвитку в комунікації:

– Трансдисциплінарність: науковці повинні обґрунтовувати кожен позицію ціннісно-смісловним та універсально-етичним підходами, виходячи за межі теоретичних досліджень і використовуючи проектування, прогнозування, конструювання, моделювання, програмування.

– Контекстуальне доповнення методології: методологія дослідження громадянської культури має враховувати досвід життєвого світу та діалогічні практичні взаємодії.

– Розкриття потенціалу культурно-освітнього простору: цей простір є важливим феноменом для єднання, самореалізації та саморозвитку суб'єктів через комунікативно-діалогічну взаємодію.

Виходячи з того, що громадянська культура здобувачів безпосередньо детермінована якістю формування комплексу загальних і фахових компетентностей, на даному етапі нашого дослідження доречними буде декілька зауваг.

1) До моделей процесу навчання і виховання ми можемо відносити освітньо-наукові програми (рівень доктора філософії), освітньо-професійні програми (рівні бакалавра і магістра), а також складені на їх основі навчальні та робочі програми освітніх компонентів. Зазначена нами проблематика у такому контексті має у наскрізний спосіб включатися в усі компоненти програм.

Пізнавальний компонент розвитку громадянської культури передбачає усвідомлення світоглядних знань про суспільство, людину, світ, розуміння ціннісних систем взаємозв'язків (людина-природа, людина-людина, людина-суспільство, людина-світ, людина-Всесвіт), наявність навичок філософсько-аксіологічної інтерпретації явищ, уміння узагальнювати та робити висновки, застосовувати наукові методи пізнання, розвивати логічне й абстрактне мислення.

Пізнавальний компонент формування громадянської культури включає:

– наявність і свідоме засвоєння світоглядних знань про суспільство, людину та світ.

– розуміння різноманітних ціннісних систем взаємозв'язків у парадигмах "людина - природа", "людина - людина", "людина - суспільство", "людина - світ" і "людина - Всесвіт".

- уміння та навички філософсько-аксіологічного тлумачення природних і суспільних явищ та процесів з метою узагальнення й формування власних висновків.

- застосування різноманітних наукових методів дослідження навколишньої реальності.

- розвиток логічного та абстрактного мислення.

Оцінно-ціннісний аспект передбачає усвідомлення індивідом власної позиції щодо змісту навчального матеріалу, подій і явищ соціального та глобального контекстів, його аксіологічних орієнтацій, ціннісних пріоритетів та переконань.

Оцінка даного критерію здійснюється на основі таких індикаторів:

- Узагальнені оцінні судження стосовно фактів, явищ і процесів суспільного буття (автохтонні або рецептовані).

- Ступінь когерентності світоглядних уявлень особистості щодо об'єктивної реальності, природи та соціуму.

- Рівень усвідомлення цільової спрямованості власних громадянських знань (інтеріоризований, фрагментарний, відсутній).

- Міра рецептивності до засвоєння ідей демократичного суспільства (висока, низька, індіферентна).

- Ступінь переконаності в імперативності перманентного вдосконалення та акумуляції громадянських знань про природу, суспільство та людину (стійкий, лабільний, відсутній).

- Ступінь переконаності в необхідності особистісного громадянського зростання та самовдосконалення (стійкий, лабільний, відсутній).

- Характер вибору конкретних аксіологічних орієнтирів як оптимальних у процесі когнітивного освоєння навколишнього світу (рефлексивний або спонтанний) [64; 65].

Діяльнісному аспекту, який забезпечує готовність особистості здобувача до реалізації власних громадянських переконань і чеснот у

практичній діяльності, відводиться роль визначального щодо вибору громадянської позиції та активності, засвідчуючи його патріотизм, світоглядні переконання в дії, вмотивованість та соціальну компетентність.

У сучасних умовах розвиток громадянської компетентності проектується через інститут освіти і виховання та зорієнтований на перспективні цінності суспільства, зазначені нами у Розділі I, і на які орієнтуються власне і професійні вимоги, що мають вплив на соціалізацію студентів, оскільки закладені в основу діяльності вищої школи, а саме: загальнокультурна та професійна компетентність; наявність навичок *soft skills* та творчості; комунікативність; усвідомлена громадянська відповідальність.

2) У цьому контексті є необхідність ще раз звернутися до узагальненого визначення цінності як «властивості того чи іншого предмета, явища задовольняти потреби, інтереси, бажання людей, а також відношення суб'єкта до предметів і явищ реальності, яке виражається ціннісними орієнтаціями, соціальними настановами та якостями особистості» [63], а також до розуміння громадянських цінностей як потреби бути повноцінним суб'єктом громади та відповідально ставитися до усіх громадських справ і толерантно до інших громадянських позицій.

Оскільки система освіти, виконуючи найважливіше соціальне замовлення, повинна бути підпорядкована розвитку і загальної культури індивіда, і широкої наукової ерудиції, і високим гуманістичним почуттям – почуттю любові до людини, батьківщини, усесвіт, в умовах переходу української системи освіти на компетентісну парадигму, актуалізується удосконалення розвитку громадянських ціннісних орієнтацій, громадянських, загальнолюдських і національних цінностей, а й ціннісного підходу до розвитку особистості в цілому, і, зокрема, до розвитку громадянської компетентності здобувача вищої освіти. Як в рамках культурологічного підходу зумовлюється потреба розвивати здобувача і як майбутнього фахівця, і як соціокультурно високорозвиненого індивіда, так,

на нашу думку, аксіологічний підхід до розвитку громадянської компетентності потребує і ціннісно обґрунтованої громадянської культури здобувача, майбутнього фахівця з опорою на ціннісно-смислову культуру нації [65].

3) Результати аналізу навчальних програм вищих закладів освіти засвідчили наявність значного потенціалу для інтенсифікації процесу розвитку загальнолюдських і національних ціннісних орієнтацій та громадянської культури студентської молоді. Однак, зазначений потенціал не отримує належної артикуляції в освітніх програмах, зокрема, в контексті інтегральних, загальних і фахових компетентностей культурологічна складова є недостатньо вираженою, а кількісний показник аксіологічних і культурологічних спрямувань в організації навчального матеріалу та освітніх компонентах розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти залишається обмеженим. Разом з тим, духовний розвиток особистості здобувачів вищої освіти передбачає синергетичну взаємодію всього комплексу напрямів розвивальної діяльності у ЗВО. Водночас, принцип комплексного системного підходу до розвитку громадянської компетентності діалектично зумовлює наявність специфічних векторів у розвитку та формуванні особистості. Кожен із цих векторів – інтелектуальний, моральний, естетичний, трудовий, фізичний тощо – корелює з наявністю притаманних їм загальнолюдських і національних цінностей (істина, добро, краса, користь, фізична досконалість), які в даному контексті репрезентують узагальнену інтегративну характеристику об'єктів і закономірностей дійсності, одночасно акумулюючи в собі якісні атрибути та аксіологічне ставлення, а в навчально-виховному процесі трансформуються в особистісні риси, професійні, соціальні і громадянські компетентності здобувачів освіти [43; 64].

4) Філософсько- педагогічні джерела розглядом аксіологічних аспектів дозволяють визначити ключові елементи системи навчально-виховної роботи з формування громадянських цінностей у закладах вищої освіти, що включає

всесторонній вплив компонентів педагогічного процесу на свідомість, емоційну сферу та поведінку здобувачів, а саме:

- надання навчально-виховному процесу аксіологічної спрямованості з застосуванням різноманітних сучасних методів навчання та виховання, врахування й розвиток індивідуально-творчого потенціалу студентів, стимулювання навчально-пізнавальної активності з опорою на їхні особистісні ресурси, техніко-методичне забезпечення освітнього процесу тощо;
- впровадження новітніх світових освітніх тенденцій, серед яких першочерговим є формування європейського мислення в українській молоді [64; 65].

З нашої точки зору, аксіологічний підхід імперативно потребує розгляду дисциплін гуманітарного циклу як інтегральної складової процесу розвитку громадянської компетентності здобувачів, що передбачає адаптацію освіти до конкретного громадянського середовища, оскільки сутнісним аспектом підготовки майбутнього фахівця є осмислення досягнень локального, національного та глобального рівнів, тобто національних і загальнолюдських ціннісних орієнтацій.

На думку В. Шинкарука, «..свідомість формується через засвоєння культури даного суспільства, мови, життєвих цілей, норм поведінки, певних ідеалів і мисленнєвих настроїв – усього того, що становить духовне життя цього суспільства» [43]. Отже, кожен гуманітарний і негуманітарний освітній компонент розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти має виконувати і культуротворчу функцію.

5) Слушну думку з цього приводу подають В.П. Андрущенко і Л.В. Губернський, які, виокремлюючи й переосмислюючи ціннісно-орієнтаційний контекст становлення сучасного громадянського суспільства в Україні, вважають, що «слід враховувати дві відносно самостійні і, разом з тим, органічно взаємопов'язані між собою реалії: 1) зовнішні і 2) внутрішні реалії, своєрідне поєднання яких, у переосмисленні на рівні побутової

свідомості й теоретичного аналізу, формує той своєрідний «дух епохи», з якого й випливає нинішня філософія освіти як загальна установка її стратегічного розвитку» [5; 6; 7; 8; 49].

Для урахування усіх стратегічних аспектів слід звернути увагу на місце і роль цих стратегій в освітніх програмах, змісті освітніх компонентів, у переліку компетентностей і програмних результатах навчання, оскільки мова йде насамперед про процеси звільнення від ідеологічної доктринації та зміну мети і змісту гуманітарного аспекту освіти, сприяння задоволенню індивідуальних освітніх і культурних траєкторій навчання.

Важливо констатувати той факт, що усі освітні зміни зумовлені змістом сучасної епохи, що саморозгортається у гострій боротьбі суперечностей та в єдності проблем: глобальні проблеми сучасності, підвищення ролі комунікативного ресурсу, екологічні і аксіологічні глобальні процеси, когнітивні глобальні процеси, які породжують нові ціннісні системи. Відтак, у контексті розвитку громадянської компетентності здобувачів вони потребують нового мислення, яке має стати критичним, постійного навчання – упродовж життя [97], спрямування на спільне європейське громадянство. Сьогодні цілком очевидно, що освітню парадигму нової Європи репрезентуватимуть не латентні культурні ресурси націй-держав, а індивіди, інтегровані в процес безперервного навчання, що володіють персоналізованим «багажем знань», який охоплює їхню освіту, уміння та компетенції, та не є детермінованими національною належністю чи територіальною локалізацією в межах окремої держави-члена [90]. Невипадково П. Штомпка, спираючись на аналіз численних наукових публікацій, залучає до наукового обігу інтегральне поняття «цивілізаційна компетентність», маючи на увазі, на нашу думку, як загальнокультурну компетентність, так і розвинену компетентність громадянина Європи.

Сам автор концептуалізує компетентності як своєрідні «культури», де:

– «Ринкова культура»: інтегрує підприємницьку ініціативу, відповідальність та дисциплінованість.

– «Правова культура»: охоплює як когнітивне засвоєння правових норм, так і правово –громадянські компетентності їх безумовне дотримання, а також повагу до особистої свободи та егалітарності громадянських прав.

– «Демократична культура»: передбачає активну і компетентну громадянську позицію індивіда, повагу до колективних рішень більшості та залученість до суспільних справ.

– «Культура спілкування»: включає доброзичливе ставлення, компетентність толерантності як здатності до цивілізованої артикуляції власних поглядів.

– «Організаційна культура»: визначається як здатність до компетентного і раціонального адміністрування та менеджменту ресурсів.

– «Технологічна культура»: означає ефективне опанування технічних засобів та коректну інтеракцію з техногенним середовищем.

– «Екологічна культура»: включає обізнаність щодо фундаментальних законів функціонування природного довкілля та адекватну компетентну діяльність, спрямовану на дбайливе ставлення до біосфери.

– «Культура побуту/щоденного життя»: охоплює як культуру міжособистісної взаємодії, так і культуру організації повсякденного життєвого простору [160].

Для аналізу моделювання аксіологічного супроводу розвитку громадянської культури і громадянської компетентності здобувачів вищої освіти нами було розглянуто освітні програми Аксіологія педагогічної освіти нормативної навчальної дисципліни підготовки магістра галузь знань 0101 Педагогічна освіта «Аксіологія педагогічної освіти», 2016 р. – Розробник: Пріма Раїса Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки Рецензент: Лякішева А.В., доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної педагогіки і педагогіки вищої школи та ОНП Філософія 033 кафедри філософії МДПУ імені Б. Хмельницького.

Предметом вивчення вказаної навчальної дисципліни є основні аспекти педагогічної аксіології, педагогічні цінності в контексті гуманістичної

філософії освіти. Міждисциплінарні зв'язки: навчальний курс пов'язаний з філософією, етикою, релігієзнавством, психологією, циклом педагогічних наук.

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

1. Теоретичні засади аксіології педагогічної освіти;
2. Особистісно-професійні пріоритети педагогічної аксіології.

Метою викладання навчальної дисципліни «Аксіологія педагогічної освіти» є формування знань магістрантів щодо стратегічної програми якісного оновлення освітнього процесу на всіх його ступенях, його гуманістичної спрямованості. Основними завданнями вивчення дисципліни «Аксіологія педагогічної освіти» є: сформулювати знання ключових понять аксіологічного підходу у вивченні педагогічних явищ; ознайомити майбутніх фахівців із основним спрямуванням аксіології сучасної освіти: забезпечення блага людини, збереження її як цінності; сформулювати поняття про педагогічні цінності; вивчити класифікацію педагогічних цінностей; ознайомити студентів із основними культурно-гуманістичними функціями освіти.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 120 годин / 4 кредити ECTS. Ми проаналізували також досвід моделювання формування аксіологічних засад громадянської культури у нашому університеті на спеціальності «Філософія 033», що демонструє місце аксіологічних засад як у змісті ОНП, так і в окремих компонентах, зокрема в «Аксіології». Як свідчить матриця забезпечення складових інтегральної компетентності компонентами ОНП відповідно до Національної рамки кваліфікацій (2019 р.) аксіологічна спрямованість притаманна усім блокам компетентностей (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Матриця забезпечення складових інтегральної компетентності
компонентами ОНП [складено автором]

1	Здобуття глибинних знань із спеціальності	ОЗП-01
---	---	--------

	(здатність до інтелектуально-концептуального, критично-ціннісного мислення, засвоєння основних систем синтезування гуманітарного, філософсько-наукового знання та інноваційного пошуку)	ОПП-01 ОПП-06 ОПП-03 ВПП-03
2	Оволодіння загальнонауковими (філософськими) компетентностями (здатність до ціннісно-сміслової генералізації світоглядних ідей, стратегій і конструктів соціальних практик, до етики відповідальності, духовно-практичного освоєння світу і саморозвитку особистості)	ОЗП-01 ОПП-04 ОПП-05 ОПП-03 ВПП-01 ВПП-06
3	Набуття універсальних навичок дослідника (здатність до світоглядно-ціннісної, комунікативно-діалогічної, інформативно-сміслової взаємодії у науковому спілкуванні, в усній і письмовій презентації наукової продукції, в організації навчальних занять і управлінні проектами)	ОЗП-02 ОПП-01 ОПП-02 ОПП-03 ВПП-02 ВПП-03 ВПП-04 ВПП-05
4	Здобуття мовних компетентностей (здатність мовно-герменевтично, зокрема з використанням іноземної мови, та логіко-інтерпретаційно спілкуватися у полі дискурсивній, ціннісно плюралістичній науковій спільноті)	ОЗП-02 ОПП-01 ОПП-03 ОПП-04 ВПП-02 ВПП-03

До того ж, предметна площина (напрямок) наукових досліджень, зокрема специфіка наукової роботи, повністю забезпечується освітніми компонентами аксіологічної спрямованості:

– Мештанов А.В. – ціннісний потенціал філософії теоцентризму

релігійних практик (ОЗП-01, ОПП-04, ВПП-06);

– Набокова А.С. – аксіологічний простір громадянської освіти (ОЗП-01, ВПП-02, ВПП-01, ВПП-06);

– Богданова О.В. – праксеологічний (духовно-практичний) вимір культурно-освітнього простору (ОЗП-01, ОПП-05, ВПП-05, ВПП-01, ВПП-06);

– Вакало Д.Г. – філософські засади управління сучасною освітою (ОЗП-01, ОПП-06, ВПП-04, ВПП-06);

– Сагалаков О.Б. – соціальна взаємодія в умовах глобалізованого розмаїття цінностей (ОЗП-01, ОПП-02, ВПП-02, ВВП-04, ВПП-06);

– Авдимирець Н.В. – моделювання розвитку комунікативно-діалогічної культури майбутніх фахівців (ОЗП-01, ОЗП-02, ОПП-02, ВПП-02, ВВП-04, ВПП-06).

Достатньо значущою у цьому плані є навчальна програма «Аксіологія», що входить у блок вибіркових дисциплін ОНП Філософія 033.

Таким чином, хоча громадянська компетентність і громадянська культура формується протягом усього життя, період навчання у ЗВО є особливо важливим етапом, що характеризується інтенсивним становленням самосвідомості, світогляду та стійкого образу «Я», створюючи найбільш сприятливі умови для громадянського зростання.

Водночас, оскільки ми визначаємо громадянську культуру як системну організацію внутрішнього світу особистості, її орієнтацію на громадянські цінності в природному та соціальному середовищі, спосіб узгодження індивідуальних та соціальних інтересів, ціннісно-смісловне ставлення до громадянського суспільства й демократії, а також вибір громадянської патріотичної поведінки, ми вважаємо, що таке складне явище потребує потужного аксіологічного супроводу в процесі розвитку громадянської компетентності. Цей супровід має включати концептуальні засади філософської та педагогічної аксіології для створення нового знання, впровадження ідей та досвіду громадянського зростання студентів, а також

моделювання освітньо-наукового та освітньо-професійного процесів.

3.3. Громадянська компетентність як аксіологічно детермінована складова гуманітарної освіти здобувачів в умовах війни

Громадянська ідентичність, громадянська позиція, громадянська компетентність і активність здобувачів вищої освіти сьогодні є невід'ємною складовою існування української спільноти та маркером потенцій її національної, політичної та культурної суб'єктності в найближчому майбутньому. З огляду на довготривалу російсько-українську війну, в сфері вищої освіти актуалізувалось багато питань щодо ефективного розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти українських ЗВО.

Виклики сьогодення потребують не лише обізнаності здобувачів вищої освіти, а й спроможності орієнтуватись в інформаційних джерелах, здатності формувати особисте ставлення до характеру змін у суспільному, політичному і культурному житті країни і за її межами, відповідально зважувати свою громадянську поведінку і визначатись з громадянськими пріоритетами в освітньому просторі країн вимушеного перебування тощо [88; 191, с. 209-218, 88].

Як ми встановили в попередньому підрозділі роботи, проблеми громадянської освіти і розвитку громадянськості здобувачів освіти перебувають у полі наукових інтересів зарубіжних теоретиків і практиків та висвітлені в численних міжнародних освітніх нормативних документах, що знаходять відображення у Європейській Рамці Ключових Компетенцій. Матеріали багатьох галузевих досліджень також свідчать, що громадянська компетентність є значимою соціально-психологічною характеристикою особистості здобувача вищої освіти. Однак, зважаючи на сучасні тенденції її формування та розвитку, постає потреба у більш чіткому розумінні не лише сутності та структури громадянської культури, але й актуальних детермінант аксіологічно орієнтованого освітнього супроводу розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти, що здійснюється засобами вищої освіти.

Відтак міждисциплінарне дослідження спрямування підходів і засобів реалізації освітніх практик розвитку громадянської компетентності в контексті сьогодення передбачає знаходження тих спрямувань і підходів, що надають змогу здійснювати ці процеси цілеспрямовано і керовано [87, с.209-218].

В основу нашого бачення лягли висновки та положення наукових і практичних праць, які вказують на важливість урахування:

- провідної ролі орієнтації здобувачів вищої освіти на суспільне благо та їхнього адекватного розуміння власної ролі та ролі інших у функціонуванні спільнот і суспільства загалом [9];
- комплексної структури громадянської компетентності здобувачів, що включає такі складові: громадянський обов'язок; громадянська компетентність і громадянські навички; соціальні зв'язки та громадянська участь;
- розгляду громадянської компетентності здобувачів вищої освіти як інтегрованого конструкту, що об'єднує громадянську поведінку, навички, соціальні зв'язки та рівень залученості студентської молоді до громадянської участі [187];
- особливостей взаємозв'язку між когнітивними та поведінковими процесами розвитку особистості здобувачів та імпліцитною поведінкою щодо використання набутих упродовж здобуття освіти знань, доцільність розвитку суб'єктивного відчуття тотожності і цілісності особистості, що відповідає як особистим, так і суспільним потребам; розвиток особистісної життєстійкості як системи переконань про себе, про світ, про стосунки зі світом [187].

Особливо важливими громадянськими компетентностями студентів є:

- готовність діяти в умовах інформаційної невизначеності та відсутності готових рішень [45];
- розуміння громадянської компетентності як здатності ефективно впливати на владу для реалізації прав і свобод, що є складовою системи

розвитку громадянської компетентності, де компетентна громадянська діяльність приносить користь як особистості, так і громаді [103];

– усвідомлення позитивної ролі громадянської компетентності як чинника успішного становлення здобувача вищої освіти і як громадянина, у ціннісно-смісловому значенні однієї з детермінант становлення особистості здобувача вищої освіти, яка базуються на її цінностях і стимулюється мотивацією до громадянської діяльності [9; 45].

На основі аналізу вітчизняних та зарубіжних досліджень громадянського розвитку та розвитку громадянської компетентності здобувачів у попередніх підрозділах роботи нами було виокремлено низку ключових умов успішності цих процесів: 1) ціннісна орієнтація на соціальна згуртованість спільноти; 2) громадянські вміння; 3) громадянське залучення або громадянська відповідальність; 4) громадянські дії. У питанні структури розвитку громадянської компетентності здобувачів дослідники виокремлюють і такі фактори, як громадянський обов'язок; громадянські навички; соціальні зв'язки та громадянська участь [167, с. 615–627].

Звернення до засад аксіологічної парадигми філософського вивчення соціальних аспектів суспільного розвитку дозволяє стверджувати, що найочевиднішою ознакою громадянського статусу особистості по сьогодні залишається наявність свободи як її атрибутивної властивості. Громадянська спільнота – це «влада вільних», а «кінцева мета громадянського суспільства – досягнення щасливого життя, що йому сприяють і державні, і особисті відносини» (Т.Аквінський). Відповідно до вчення Е.Фромма, «людське існування та свобода з самого початку нероздільні», але головним чином в людському існуванні переважає «свобода від» – свобода від інстинктивної обумовленості дій, оскільки власне людське існування та починається тоді, коли досягає «певної межі розвиток діяльності, не обумовленої вродженими механізмами: пристосування до природи втрачає примусовий характер, та способи дій вже не визначаються спадковістю, інстинктами». Доречно буде нагадати, що філософ у праці «Мати чи бути» вказував також, що наступний

рівень здобуття свободи – проблема самовизначення у світі, проблема реалізації позитивної свободи («свободи для»), заснованої на неповторності та індивідуальності кожної особистості [94].

Філософський аналіз феноменів «соціальних пріоритетів» засвідчує, що поняття «соціальні пріоритети» методологи трактують як «рушійну силу складної нелінійної соціальної системи, як рівнодіючу константу провідних цінностей, спрямованих на відтворення та розвиток суспільства» [92, с. 7].

За концептом О. Я. Надибської, «система пріоритетів спрямована за двома векторами: перший – на описання найбільш значимих для суспільства цінностей(прямо вказує на найважливіші пріоритети, яке суспільство намагається відтворювати); другий вектор – спрямований в сторону осмислення простору відторгнення(вказує на ті феномени, які суспільство вважає недоцільним реалізовувати через механізми відтворення» [92, с. 18].

Також О.Я. Надибська у своїх працях обґрунтовує «множинно-композиційну природу пріоритетів, їх багатоаспектність і нелінійність» а також «комунікативний характер їх створення», враховуючи, що «людина є соціальною істотою і не може повноцінно розвиватися поза соціумом», Як справедливо стверджує дослідниця, «соціальні пріоритети, є багатими за своїм змістом і це дає можливість не лише уявити, а й обґрунтувати їх особливості на кожному етапі розвитку соціуму» [92, с 24].

Вбачаємо цей підхід доцільним для такої складноорганізованої системи як освітній простір сучасного ЗВО. Однак, оскільки сьогодні відкрите суспільство К. Поппера перетворюється на надвідкрите, у якому, завдяки віртуалізації, «розчиняється» звичне природне середовище, освітньо-соціальний простір водночас універсалізується й фрагментується [39, с. 24], існує певна небезпека для сутності української України з боку сучасної держави, оскільки процеси державотворення не завжди узгоджуються з прогресом громадянського суспільства. Внаслідок цього державні інституції можуть бути формальними, а суспільство залишатиметься вразливим до маргіналізації, попри те, що формування культурної ідентичності спільноти

тісно пов'язане з її громадянським розвитком. Тому дослідники справедливо вважають, що спрямування національно-патріотичного виховання в Україні як суттєвого елемента розвитку громадянської компетентності має враховувати сучасні вимоги до активного захисту і опірності масштабним інформаційним потокам з боку Росії, цілеспрямованій пропагандистській компанії, що принижує гідність цілої нації і вчергове ставить під сумнів наше минуле та майбутнє. Україна перебуває у межовій ситуації усвідомлення та захисту української ідентичності проти імперської, свободи проти конформізму, громадянських засад проти авторитарних тенденцій [3, с.13; 191, с.209-218;162].

Вказане особливо актуальне для нашого сьогодення, коли гуманітарні науки розглядають здобувачів освіти як «особливу соціальну категорію», «специфічну спільність», «організаційно об'єднану навчанням у закладі вищої освіти, коли значною мірою активізуються ціннісно-орієнтаційна діяльність особистості, що намагається будувати свою поведінку на основі свідомо обраних та засвоєних критеріїв і норм» [88, с. 66].

З огляду на це, актуальним стає упровадження і якісно оновлених підходів до підготовки здобувачів до життя в нових умовах демократичного суспільства, які б «спрямовувались на формування політичної свідомості молоді на основі ідей національного, духовного відродження України, укорінювали у свідомості та поведінці пануючих у даній системі політичних цінностей, норм, орієнтацій та зразків поведінки, забезпечували б рівень політичної освіченості, необхідного для сприйняття демократичних ідеалів і норм» [20, с. 81]. Так, Л. В. Афанасьєвою та І.В.Букреєвою в роботі «Освітній простір та етичні компоненти його формування» обстоюється думка про те, що феномен етнічності як суспільно-культурної ознаки людини не вичерпав себе як засіб досягнення суспільної злагоди, а відтак вкрай важливою є філософська переоцінка етнічних «параметрів» людства: єдності та внутрішнього різноманіття в формуванні освітнього простору [11, с. 38]. Дослідники також вказують, що хоча форма і характер громадянської участі

молоді в житті суспільства є достатньо вагомими чинниками, що впливають на якість політичних процесів у країні та інтенсивність демократичних перетворень у суспільстві, розвиток її ціннісної свідомості гальмується низкою суб'єктивних та об'єктивних перешкод на шляху самовизначення у соціальній та політико-ідеологічній сферах та входження в соціально-світоглядну структуру суспільства [94].

У колективній праці дослідників Н.Глебової, Н.Фалько, Л.Афанасьєвої, Е. Муртазієва, М. Семікіна виявлено актуальні чинники впливів та видозмін вимірів соціокультурної ідентичності українських здобувачів, що вимушено перебувають за кордоном. Зокрема, дослідники звертають увагу, що сьогодні активні процеси самоконструювання образу власної громадянської ідентичності здобувачів освіти українських ЗВО перебуває під значним впливом поширених у зарубіжному соціальному середовищі ціннісних уявлень, які підтримуються й активізується як внутрішньо-політичними, так і зовнішніми соціокультурними чинниками [178]. Насамперед мова йде про соціокультурну компетентність здобувачів як ціннісну зумову компетентності громадянської. Аргументуємо цю думку розглядом структури міжкультурної компетентності. Дослідниця Л.Ф. Глінська виділяє у структурі міжкультурної компетентності наступні елементи:

- компетенцію знань (розуміння власних цінностей, їх взаємообумовленості і взаємозалежності;
- соціальну компетенцію – вміння адекватно реагувати на конфліктні ситуації та суперечності у процесі міжкультурного спілкування, здатність до виявлення емпатії щодо представника іншої культури;
- самокомпетенцію (самооцінку) – уміння здобувачів виокремлювати культурні цінності, уявлення, явища культури чи субкультури, що сприяють формуванню їх особистості;
- компетенцію діяльності – здатність аналізувати «свою» та «чужу» культуру, вміння свідомо моделювати міжкультурне спілкування.

Одним із продуктивних способів здійснення міжкультурної комунікації, вказує дослідниця, є обмін «можливостями» сторін – учасників комунікації, тобто тим, що вже створено, сформовано і є готовим до обміну. Таким чином розвиток міжкультурної громадянської компетенції відбувається усвідомленням відмінностей між «своєю» та «чужою» культурами, при чому знання, за допомогою яких вимірюється «своя» культура і які зумовлюють орієнтацію та поведінку людини, не повинні бути випереджальними, а мають конструюватися в процесі розвитку міжкультурної компетентності [41, с. 23].

Остання заувага є дуже важливим моментом у контексті нашого дослідження з огляду на потребу прогнозування наслідків впливів перебування українських здобувачів освіти за кордоном на розвиток українського повоєнного суспільства [94], що також підкреслює потребу філософського розгляду ціннісно-суб'єктних аспектів вимушеної еміграції українських здобувачів вищої освіти і його значимість для аксіодетермінованого коригування навчального процесу в ЗВО [178]. За матеріалами проаналізованих вище підходів громадянська компетентність здобувачів, сьогодні також не мислиться без такої своєї складової, як особистісна життєстійкість – готовність особистості діяти за умов постійного браку інформації, відсутності ясних орієнтирів і заготовлених раніше шаблонів.

Дослідниця І. Грабовська зазначає, що «самопочуття пересічної людини (українська людина тут не є винятком) у часи катаклізмів (катастроф) – це стан постійного стресу та тотального страху, непевності і загроженості». Відтак, на її думку, «вивчення проблеми переживання людиною катаклізмів є однією з базових наукових проблем світової соціогуманітаристики, оскільки світ вступив у добу активних трансформацій, часто непередбачуваних та неконтрольованих» [45, с. 29].

Однак цілком справедливо, на нашу думку, дослідниця розглядає ці ж обставини як і чинники здатності спільноти до виживання, «що залежить від

стійкості (фізичної та духовної) її громадян; їхнього патріотизму та здатності до опору ворогові, коли мова йде про катаклізми антропогенного характеру; почуття любові до Батьківщини та відповідальності еліт; ефективного та професійного керівництва в надзвичайних умовах існування спільноти» [45, с. 29]. Отже, дослідниця наголошує на тому, що наукове дослідження людських переживань у контексті катаклізмів є однією з основоположних проблем світової соціогуманітаристики, «а для українських науковців вона не лише є актуальною як безпекова, економічна, політична, антропологічна тощо, а й як філософська, оскільки Україна сьогодні знаходиться в епіцентрі переоблаштування глобального світу» [45, с. 29].

З позиції ціннісного підходу, життєстійкість, як і толерантність до невизначеності, є системою переконань про себе, світ та взаємодію з ним. Н. Фалько обґрунтовано виокремлює три відносно незалежні складові цієї диспозиції: залученість (віра в цінність власної діяльності), контроль (переконання у здатності впливати на події) та прийняття ризику (готовність діяти за відсутності гарантій успіху). Саме розвиток цих компонентів допомагає уникнути внутрішнього дискомфорту в стресових ситуаціях, оскільки людина сприймає новий досвід як можливість знайти щось цінне. Варто зазначити, що життєстійкість не виникає без попереднього досвіду, адже різні життєві події інтегруються в особистий досвід лише тоді, коли набувають особистісної значущості [144, с. 59]. У цьому соціальному контексті всі члени спільноти, й здобувачі вищої освіти зокрема, несуть моральну відповідальність за використання своїх громадянських свобод таким чином, щоб не порушувались права людини навколо них. Тому в умовах безпекових викликів сучасної України, змістову складову категорії «соціальної згуртованості» слід сприймати, як «доктрину забезпечення стійкості розвитку суспільства.

Як ми встановили в підрозділі 1.3, інтегральний показник рівня згуртованості суспільства, яким сьогодні послуговуються дослідники соціальних явищ, визначається шляхом узагальнення таких окремих

складових: рівень підтримки та взаємодопомоги; рівень довіри до соціальних інститутів; спільність ціннісних орієнтацій; ступінь ідентифікації населення з українським суспільством, та показниками соціальної згуртованості: соціально-психологічної адаптації; міграційних тенденцій; відчуття співпричетності; толерантності і соціально відповідальної громадянської позиції [87, с.209-218;162]. Щодо розвитку громадянської компетентності студентів, поняття згуртованості об'єднує ідентичність, довіру, доступність та взаємодію, які є об'єктивними показниками рівня згуртованості суспільства. Важливо зазначити, що дослідники також наголошують на тісному зв'язку між поняттями «соціальна згуртованість» та «соціальна солідарність» [12, с. 68].

Отже, на нашу думку, концептуалізація і імплементація аксіологічної детермінанти в процес розвитку громадянської компетентності здобувачів має базуватись на виокремленні багатьох ціннісних характеристик особистості здобувача освіти засобами філософії та їх поєднанні в кількох спрямуваннях:

- філософсько-освітньої інтерпретації категорій ідентичність, довіра, доступність, взаємодія, які об'єктивуються засобами соціологічної науки і можуть свідчити зв'язки зміни рівнів згуртованості суспільства і громадянської компетентності певної соціальної групи, зокрема здобувачів освіти [12, с. 69].

- актуалізації аксіологічного змісту освітньої програми для філософських дисциплін, враховуючи сучасні тенденції розвитку спеціальності, потреби ринку праці, галузевий та регіональний контекст, а також особливості воєнного стану, тимчасової окупації територій та процесів їх деокупації, з використанням онлайн-технологій;

- застосування досвіду впровадження подібних освітніх програм (вітчизняних та зарубіжних) з використанням дистанційних засобів навчання в умовах війни та з застосуванням онлайн-технологій;

– використання успішних прикладів та кейсів позитивного досвіду закладів вищої освіти, які ефективно здійснюють освітній, науковий та культурний супровід соціальних процесів, спрямованих на розвиток громадської єдності, популяризацію цінностей українського народу, зміцнення національної ідеї та державності [12, с. 69].

Б. Парахонський та Г. Яворська обґрунтовано констатують, що в умовах, коли війна фундується як «цивілізаційний концепт» або ключове лексичне позначення стану певної культури, уявлення про мир переважно конститууються як аксіологічна категорія, що апелює до сфери бажаних позитивних цінностей, а не до дійсності, та водночас – до уявлень про належне буття, тобто до сфери нормативних приписів та імперативних закликів.

Тому ці завдання актуальні і сьогодні, у час війни, коли, «сучасна війна – це війна у мізках і за мізки; це війна за когнітивний та комунікативний контроль, за владу над свідомістю людей, їхніми емоціями, мисленням, розумом і, відповідно, над їхньою поведінкою; це боротьба за домінування певних уявлень про світ та події в соціальному й індивідуальному довір'ї і одночасне руйнування протилежних, «ворожих» опіній та думок» [191, с.209-218; 101, с. 20].

Як ілюстрацію, розглянемо концептуальні основи розробки навчальної дисципліни «Філософія війни та миру» [126], спрямованої на забезпечення студентів систематизованими знаннями з філософських проблем соціального насильства, війни та миру, зокрема:

– формування комплексу знань про: природу та змістовні характеристики війни й соціального насильства; еволюцію уявлень про війну та мир (від філософії Стародавнього світу до німецької класичної філософії); актуальні світоглядні інтерпретації війни та миру; приховані аспекти гібридної війни та безпекові загрози для України;

- формування та розвиток у здобувачів освіти уявлень щодо проблем соціального насильства, війни та миру, а також сучасних концептуалізацій війни в контексті становлення багатопольярного світу.

- акцентування розвитку критичного підходу до переоцінки нормативних положень, ціннісних орієнтацій та ідеалів, а також чутливості до виявлення новітніх чинників трансформацій, що визначають феноменологію війни та збройної боротьби в сучасних умовах;

- цілепокладання розвитку у здобувачів освіти здатності до критичного системного аналізу як необхідної передумови формування у них когнітивних умінь та практичних навичок, релевантних для здійснення науково обґрунтованих заходів, спрямованих на підвищення ефективності діяльності у сфері захисту національних інтересів у межах їхньої професійної компетенції [126, с.3].

На нашу думку, цілком доречною є спроба узагальнити сучасні аксіологічні погляди на війну крізь призму формування багатопольосного світу у роботі Я.М.Горбала Н. І Глебової «Філософські виміри війни: вплив на формування освітніх ідентичностей у сучасному світі» [178], в якій систематизуються аксіологічні виміри війни в їх проєкціях на освіту в концепті М. Требіна [140]:

а) Філософський погляд на війну в контексті освіти:

- етичний вимір: розгляд моральності збройних конфліктів, концепцій «справедливої війни» (*jus ad bellum*) та «етичних норм ведення війни» (*jus in bello*) як фундаментальних принципів права та моралі, що визначають ціннісні орієнтири освітніх систем і змістовне наповнення навчальних дисциплін [140];

- екзистенційний вимір (ґрунтується на потребі переосмислення сенсів життя через категорії смерті і виживання, подолання екзистенційних криз, які ускладнюють розвиток особистісних і громадянських ідентичностей, активності тощо і знаходять відображення в змісті та методах освіти);

– політичний вимір(оскільки політичні рішення щодо війни, насамперед впливаючи на освітню політику, визначають як зміст навчальних програм, так і ідеологічну спрямованість навчання).

б) соціальний аспект війни у проекції на освітні ідентичності:

– чинник ідеологічного впливу (оскільки практикується використання освітніх систем для формування національно-патріотичних ідентичностей у контексті війни, коли на формування світогляду молоді впливає посилення ідеологічного контролю над змістом освіти здобувачів);

– переосмислення історії (оскільки війни суттєво змінюють історичні наративи, викладання у закладах вищої освіти має враховувати чинник суб'єктивного осмислення національної історії, який «чинить впливи на колективну пам'ять і національну ідентичність»);

в) глобалізаційний чинник в контексті освітніх стратегем (оскільки війни, тероризм і гібридні конфлікти мають своїм підґрунтям і культурні диференціації, постає потреба «глобальної освітньої ідентичності», а «освіта повинна враховувати глобальні виклики і сприяти формуванню громадян світу, здатних до критичного мислення і міжкультурної комунікації») [140].

Ми погоджуємось з поглядами наведених вище авторів, і вважаємо, що аксіологічна детермінанта практичного втілення філософських вимірів у розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти в сьогоdnішніх обставинах має ґрунтуватись насамперед на наступних компонентах:

– розвиток критичного мислення здобувачів(до освітніх програм мають входити курси з філософії, етики, та історії війни, які сприятимуть оволодінню здобувачами практичних навичок критичного мислення, що забезпечить розвиток світоглядної компетентності здобувачів, як компоненти громадянської, глибоким розумінням складності війни та її впливів на суспільство і особистість);

– розробка і змістове наповнення програм мирної освіти (програми, що дають уявлення про можливості мирного вирішення конфліктів і ненасильницьких підходів до комунікації, мають надати здобувачам

альтернативу різним формам мілітарної ідеології і сприятимуть розвитку компетенцій культури миру та толерантності).

– розвиток аксіологічного міждисциплінарного підходу(вивчення війни та її впливу на суспільство потребує міждисциплінарних підходів, що поєднують підходи філософії, соціології, історії, політології, психології, права, педагогіки, та інших галузей суспільних і гуманітарних наук, і що забезпечить компетентність здобувачів вищої освіти у громадянському житті і успішне застосування набутих компетентностей в суспільній практиці).

Враховуючи вищезазначене і констатуючи недостатнє опрацювання певних напрямків розвитку громадянської компетентності в освітньому середовищі України, зокрема, відсутність серед суб'єктів освітньої діяльності у сфері громадянської освіти єдиного бачення щодо сутності, змісту та основних цілей громадянської освіти, соціальної відповідальності в суспільстві в умовах військової агресії Російської Федерації проти України вважаємо за доцільне розглядом низки міждисциплінарних напрацювань уточнити і окреслити можливості вивчення проблем розвитку громадянської компетентності здобувачів ВО в системі громадянської освіти в Україні.

Вивчення розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти на переконує в доцільності залучення концепту громадянської згуртованості як інтегрованої характеристики системного розвитку громадянської ідентичності, соціальної довіри і взаємодії, що можуть об'єктивно свідчити про зв'язок рівня розвитку громадянської компетентності соціальної групи здобувачів освіти з рівнем згуртованості суспільства.

Важливим моментом вбачається потреба розвитку міжкультурних аспектів громадянської компетентності здобувачів, що здійснюється здобувачами в процесі здобуття знань, освітніх і громадянських практик усвідомленого толерування ціннісних відмінностей між «своєю» та «чужою» культурами, причому знання, за допомогою яких вимірюється «своя» культура і які зумовлюють орієнтацію та поведінку людини, не повинні бути випереджальними, а мають конструюватися в процесі розвитку

міжкультурної громадянської компетентності. Дослідники зазначають, що громадянська життестійкість здобувачів освіти потребує тривалого практичного досвіду, а різноманітні ситуації інтегруються у набутий попередньо досвід лише стаючи значущою особистісно подією. У вказаному соціальному контексті всі члени освітньої і громадянської спільнот несуть моральну відповідальність у використанні своїх громадянські свобод: практика справедливості та взаємності породжує соціальний порядок і стабільність.

Констатуємо необхідність практичного втілення розглянутих підходів та імплементації аксіологічного виміру у громадянській освіті здобувачів вищої освіти українських ЗВО в умовах війни, що має поєднувати в собі розвиток критичного мислення здобувачів(що створить знаннєву базу усвідомлення складності війни та її ціннісних впливів на суспільство); розвиток концепту мирної освіти, спрямованої на мирне вирішення конфліктів і ненасильницьку комунікацію(як альтернативи мілітарної ідеології); розвиток інтердисциплінарного підходу, заснованого на холістичній методології (забезпечить всебічне осягнення і успішне застосування набутих компетентностей в громадянському житті й суспільній практиці здобувачами вищої освіти).

Висновки до розділу 3

В ході дослідження встановлено, що серед численних проблем, що постають перед науково-освітньою системою вищої освіти, особливе значення має виявлення чинників процесів і явищ, які суттєво впливають на розвиток громадянської компетентності здобувачів вищої освіти. На цьому тлі часто залишається поза увагою ключовий аспект – розуміння аксіологізації компетентісного навчання як першочергово культурного та соціально-політичного процесу, що передбачає цілеспрямовану, скоординовану та наполегливу діяльність зі створення нової системи смислів

і цінностей розвитку громадянської культури здобувачів у громадянсько-освітніх і громадянсько-компетентісних вимірах.

Оскільки саме розвиток та збагачення інтелектуальних і творчих можливостей молоді є ключовим технологічним принципом формування та відтворення соціальних зв'язків, що визначає вищу освіту як один із найважливіших інструментів становлення особистості, саме освітній процес у закладах вищої освіти (ЗВО) сприяє набуттю молоддю автономності та унікальності, завдяки яким вона стає здатною до саморозвитку громадянської компетентності, зокрема звільнятися від безумовного впливу зовнішніх соціокультурних факторів і самостійно визначати та планувати свою громадянську поведінку.

Таким чином, зміни, які відбуваються в суспільстві свідчать про підвищення, з одного боку, значущості освіти в усіх елементах суспільного життя і збагачення освіти смислами буття людини, її ціннісними орієнтирами та методологією формування у підростаючого покоління здатності оцінювати результати діяльності за гуманістичними критеріями, з другого боку. Цей факт вимагає актуалізації дослідження подібної проблематики, оскільки сьогодні вона значною мірою представлена тільки як методологія дослідження.

В ході виконання завдань дослідження встановлено, що головною особливістю реалізації аксіологічного підходу до розвитку громадянської компетентності здобувачів мають стати такі виміри педагогіки, які будуть сприяти:

– створенню нового знання і використання його на практиці на засадах не стільки ціннісного підходу в педагогіці, скільки спрямування педагогічних зусиль і діяльності на гуманістичні ціннісні орієнтації, що надають активності усім ланкам системи громадянської освіти;

У процесі дослідження встановлено, що ключовими філософськими вимірами для реалізації аксіологічного підходу до розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти мають стати такі, що передбачають:

– створення нового знання та його практичне застосування, що базується не лише на ціннісному підході в педагогіці, а насамперед на гуманістичних ціннісних орієнтаціях, які забезпечують активність усіх рівнів ціннісної системи.

– розуміння аксіологічного виміру як фундаментальної категорії педагогічної філософії та її методологічного інструментарію, що виступає системоутворюючим фактором в організації діяльності суб'єктів педагогічного процесу та їхнього ставлення до предметів осмислення, розкриваючи зміст і значущість норм, правил, ідеалів і цінностей, які регулюють взаємодію в педагогічній сфері.

– введення дослідницького регулятиву, що полягає в ціннісно-смысловому ставленні людини до світу як духовно-моральному, цілісному погляді на становлення особистості як громадянина в єдності соціального та індивідуального;

– включення до дослідницького поля екзистенціальних феноменів, таких як смисл життя, переживання, ідеал, духовність, віра, та орієнтація досліджень на вивчення конкретної людини в її специфічних культурних умовах життя, у повсякденних формах існування, включаючи освіту як невід'ємний атрибут людського буття.

Виявлено сновні складові системи формування громадянських цінностей у студентів закладів вищої освіти, що передбачає умови цілісного впливу педагогічного процесу на їхню свідомість, емоційну сферу та поведінку. Ключовими елементами філософського супроводу процесу розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти є професійна спрямованість навчання, застосування комплексу сучасних освітніх методів розвитку громадянської свідомості здобувачів, розвиток громадянської культури здобувачів та активізація пізнавальної діяльності щодо набуття життєсмыслових орієнтацій в громадянському суспільстві. За таких обставин вища освіта здатна послідовно реалізовувати свою важливу культуротворчу функцію, яка полягає, зокрема, у сприянні процесу

становлення громадянина України, що передбачає:

- цілісний вплив всіх компонентів педагогічного процесу на свідомість, почуття, поведінку студентів, надання навчально-виховному процесу професійної спрямованості;
- використання комплексу сучасних методів навчання й виховання в їхніх численних комбінаціях, урахування і розвиток індивідуально-творчих здібностей студентів;
- активізацію навчально-пізнавальної діяльності студентів з опорою на їхній особистісний потенціал, техніко-методичне забезпечення навчально-виховного процесу тощо.

Вивчення розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти в сучасних умовах переконує в доцільності залучення концепту громадянської згуртованості як інтегрованої характеристики системного розвитку громадянської ідентичності, громадянської компетентності і громадянської відповідальності задля зростання рівня соціальної довіри і взаємодії в українському суспільстві, яка здатна об'єктивно свідчити про зв'язок рівня розвитку громадянської компетентності соціальної групи здобувачів освіти з рівнем згуртованості суспільства.

В розділі використано матеріали авторських публікацій [88;90;191].

ВИСНОВКИ

Згідно завдань дослідження, аналізом нормативних документів, напрацювань філософсько-освітньої, філософсько-педагогічної думки останніх десятиліть та широкого кола міждисциплінарних досліджень проблеми розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти в Україні, було окреслене предметне поле проблеми розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти в умовах українського сьогодення, суспільні запити і чинники актуалізації розвитку громадянської компетентності української молоді на принципах і цінностях відкритого демократичного суспільства та громадянської відповідальності особистості.

Проаналізовано діалектичні протиріччя в процесі розвитку громадянської компетентності суб'єкта навчання (*Homo educandus*), ідентифіковано ключові детермінанти її ціннісного смислотворення та специфіку актуального світогляду щодо громадянського становлення. Аргументовано евристичну роль філософії у векторизації педагогічних досліджень, спрямованих на конструювання інтегративної моделі громадянської єдності, що конститується навколо значущості нормативно-ціннісної сфери розвитку громадянської компетентності особистості здобувачів вищої освіти.

Аналізом широкого спектру галузевих напрацювань вітчизняної і зарубіжної філософії освіти, соціальної психології, соціології, педагогіки, в контексті досліджень згуртованості українського суспільства, що визначається шляхом узагальнення окремих складових: рівня підтримки і взаємодопомоги; рівня довіри до соціальних інститутів; спільності цінностей; ступеня ідентифікації категорії здобувачів з українським суспільством тощо встановлено, що: філософський вимір передбачає розгляд цього питання на глибокому, концептуальному рівні, звертаючись до фундаментальних питань про цінності, мораль, суспільство, державу та роль громадянина.

Роль філософських дисциплін у розробці аксіологічної детермінанти розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти є фундаментальною та багатогранною, оскільки філософія як наука про найбільш загальні закономірності буття, пізнання та цінності, надає необхідний інструментарій для осмислення сутності громадянськості, її ціннісних засад та шляхів їх розвитку.

Встановлено, що цей процес пов'язаний сьогодні зі змінами, які відбуваються в суспільстві, змішаним простором цінностей і плюралістичних ціннісних орієнтирів, з багатофакторним світоглядним впливом, з правом на вільний вибір світоглядних поглядів і вироблення власного світорозуміння, світосприймання, що свідчать як про підвищення значущості громадянської освіти і розвитку компетентності здобувачів у всіх елементах суспільного життя. Потреба у навчанні здобувачів громадянській культурі й умінню жити в умовах демократії у тяжкий для країни час засвідчує і необхідність збагачення освіти смислами буття людини, її ціннісними орієнтирами та методологією розвитку громадянських цінностей в освітніх процесах в ЗВО засобами соціально-філософських наук.

Ідентифіковано об'єктивні (наявність колективної мети, субординація індивідуальних мотивів) та суб'єктивні (самоактуалізація як механізм реалізації, інтегрована система поглядів, ціннісних орієнтацій, потреб і цілей) детермінанти розвитку громадянської компетентності, що забезпечують регулятивну функцію громадянського зростання в соціальному просторі. Аксіологічний підхід до розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти ми розглядаємо як конструкт методології здобуття і трансферу нового громадянського знання, як інтегративний спосіб системної організації внутрішнього світу особистості та її орієнтації на впорядкування взаємозв'язків індивідуального та соціального компонентів життя, формування громадянської компетентності.

Аксіологічний супровід виступає необхідною умовою для оптимізації процесу розвитку громадянських компетентностей здобувачів вищої освіти

через механізми інтеріоризації громадянських знань, філософських концепцій та формування на їх основі власних узагальнень. Він передбачає усвідомлення суб'єктом навчання відповідальності щодо світоглядного наповнення освітнього контенту та соціальних реалій, а також готовність до практичної артикуляції громадянських переконань у публічній сфері, що детермінує його життєву активність та соціальну позицію як свідомого громадянина.

Аксіологічний вимір процесу особистісного становлення експлікується як інтегративна єдність соціального, громадянського та індивідуально-особистісного континуумів. Доведено визначальну роль філософської аксіології в ініціюванні педагогічних досліджень ціннісно-сміслових екзистенціалів, розкритті евристичного потенціалу культурно-освітнього середовища та фасилітації розширення спектру індивідуальних культурно-освітніх траєкторій громадянського зростання особистості.

На основі аналізу теоретико-методологічних засад сучасної аксіологічної науки та матеріалів низки міждисциплінарних досліджень розвитку громадянської компетентності особистості здобувачів освіти в ЗВО України в роботі охарактеризовані основні спрямування сучасних досліджень ціннісно-мотиваційних чинників впливу на розвиток громадянських якостей здобувача вищої освіти і обґрунтовано аксіологічну детермінанту як провідний чинник розвитку громадянської компетентності *Homo educandus*.

Виявлено комплекс аксіологічних чинників сприяння розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти, як: можливостей, закладених в чинний процес аксіологічного супроводу розвитку громадянської компетентності в ЗВО; незадіяних потенційно реальних можливостей аксіологічного впливу на активізацію набуття громадянських компетентностей здобувачами; нових можливостей експлікації аксіологічного знання для удосконалення розвитку громадянської компетентності в процесі навчання.

У процесі дослідження комплементарно розкривається потенціал

голістичного підходу до дослідження розвитку громадянської компетентності, що запобігає імплементації у навчання окремих елементів модернізації замість поєднання усіх векторів громадянської освіти та обґрунтовується необхідність визнання аксіологічної детермінанти для особистісного вибору здобувача вищої освіти власної ціннісно-сміслової системи, що постає основою розвитку громадянської компетентності, смислогенезу освітніх траєкторій та емерджентом розгортання громадянських якостей в суспільному житті.

Аксіологічна детермінанта практичного втілення філософських вимірів у розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти в сьогоденні обставинах має ґрунтуватись насамперед на наступних компонентах:

- розвиток критичного мислення здобувачів(до освітніх програм мають входити курси з філософії, етики, та історії війни, які сприятимуть оволодінню здобувачами практичних навичок критичного мислення, що забезпечить розвиток світоглядної компетентності здобувачів, як компоненти громадянської, глибоким розумінням складності війни та її впливів на суспільство і особистість);

- розробка і змістове наповнення програм мирної освіти (програми, що дають уявлення здобувачам про можливості мирного вирішення конфліктів і ненасильницьких підходів до комунікації, про альтернативу різним формам мілітарної ідеології і сприятимуть розвитку компетенцій культури миру та толерантності);

- розвиток аксіологічного міждисциплінарного підходу(вивчення війни та її впливу на суспільство потребує міждисциплінарних підходів, що поєднують підходи філософії, соціології, історії, політології, психології, права, педагогіки, та інших галузей суспільних і гуманітарних наук, і що забезпечить компетентність здобувачів вищої освіти у громадянському житті і успішне застосування набутих компетентностей в суспільній практиці).

Констатуємо необхідність практичного втілення розглянутих підходів та імплементації аксіологічного виміру у громадянській освіті здобувачів

вищої освіти українських ЗВО в умовах війни, що має поєднувати в собі розвиток критичного мислення здобувачів(що створить знаннєву базу усвідомлення складності війни та її ціннісних впливів на суспільство); розвиток концепту мирної освіти, спрямованої на мирне вирішення конфліктів і ненасильницьку комунікацію(як альтернативи мілітарної ідеології); розвиток інтердисциплінарного підходу, заснованого на холістичній методології (забезпечить всебічне осягнення і успішне застосування набутих компетентностей в громадянському житті й суспільній практиці здобувачами вищої освіти).

Вважаємо, що пропонуване до розгляду дослідження стану розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти у реальному культурно-освітньому просторі українських ЗВО, філософська експлікація широкого спектру чинників та аналіз емпіричних даних про особливості розгортання простору громадянської освіти, вивчення досвіду розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти в ході опрацювання змісту навчальних дисциплін уможлиблює розробку аксіологічних компонентів розвитку громадянської компетентності освітніми засобами та імплементації їх в моделювання освітньо-наукових, освітньо-професійних програм підготовки здобувачів вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аксіологія освіти в сфері комунікативної культури: ціннісні акценти; комунікативні тенденції; дистанційний формат: Навчально-методичний посібник /Укладач Хрипко С. А., Яценко Г. Ю./ за загальною редакцією Хрипко С. А./ – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. –270 с.
<https://elibrary.kubg.edu.ua/23859/1/%>
2. Актуальні питання формування та розвитку громадянських компетентностей в Україні: *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Розвиток громадянських компетентностей в Україні»*. Київ: НАДУ, 2016. 308 с.
3. Александровська Д., Широких А. Освітня діяльність як інструмент формування національної свідомості українського суспільства в умовах воєнної агресії. *Розвиток національної свідомості та національної ідентичності особистості у воєнний та повоєнний періоди: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (29–30 листопада 2023 р м. Рівне)*. Упоряд. Р.В. Павелків, Н.В. Корчакова. Рівне, 2023. С.13–15.
4. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии [Електронний ресурс] / Г. Алмонд, С. Верба. URL: <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/81534>.
5. Андрущенко В. Конституалізація освітнього простору Європи: аксіологічний вимір. К.: «МП Леся», 2014.460 с.
6. Андрущенко В. Ціннісна невизначеність особистості та її подолання засобами освіти. *Вища освіта України*. 2015. № 3. С. 5–13.
7. Андрущенко В.П. Гуманітарна освіта на зламі тисячоліть: пошук нових підходів.– К.: ІЗМН, 1997.– 544 с.
8. Андрущенко В.П. Ціннісний дискурс в освіті / В.П. Андрущенко // *Вища освіта України*. – 2008. – № 1. – С. 5–8.

9. Антонова Н. О. Ціннісні орієнтації у системі особистісних якостей студентів, вищого педагогічного навчального закладу: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2003. 20 с.
10. Апель К.-О. Дискурс і відповідальність: проблема переходу до постконвенціональної моралі / К.-О. Апель; [пер. з нім. В. Купліна]. – К. : Дух і Літера, 2009. – 430 с
11. Афанасьєва Л. В. Освітній простір та етичні компоненти його формування / Л. В. Афанасьєва, І. В. Букреєва / Філософія і політологія в контексті сучасної культури. - 2011. - Вип. 1(1). - С. 38-46.
12. Афанасьєва Л.В., Букреєва І.В., Глинська, Л.Ф., Глебова, Н.І. Сородність духу, епохи і людини в інтерсуб'єктних освітніх практиках сьогоденної України. Українознавчий альманах Вип. 31. К.: «Міленіум», 2022. С. 66-72.
13. Бакіров В. Ціннісний вимір цивілізаційної трансформації суспільства. Український соціологічний журнал. 2016. № 1–2. С. 15–25. .
14. Барабаш В.А. Громадянське виховання студентів інженерних спеціальностей вищих технічних навчальних закладів: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Умань, 2012. 20 с.
15. Бех І.Д. Психолого-педагогічні умови виховання у молоді громадянськості / І. Д. Бех // Громадянське виховання студентської молоді в умовах трансформації суспільства : зб. наук. ст. : за матеріалами Всеукр. наук.-практ. семінару, м. Черкаси, 19–21 трав. 1998 р. – Черкаси, 1998. – С. 23–27.
16. Бех І.Д. Духовні цінності в розвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. 1997. №1. С. 124-129.
17. Большой толковый социологический словарь (Collins). Том1(А-О): пер. с англ. М.: Вече. АСТ, 1999. С. 317.
18. Бондаренко В.Д., Жадан І.В., Позняк С.І. та ін. Політична картина світу студентської молоді: психологічні проблеми формування: монографія;

за ред. В. Д. Бондаренка, І. В. Жадан; НАПН України, Ін-т соціальної та політичної психології. К.: Міленіум, 2017. 264 с.

19. Борець Ю. В. Концептуальна модель громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічного профілю / Ю. В. Борець // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Психологічні науки. - 2015. - Вип. 128. - С. 24-28. - Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuPH>.

20. Боришевський М. Й. Передмова. Розвиток громадянської спрямованості особистості: монографія; ред. М. Й. Боришевський. Київ, 2007. С. 5–7.

21. Брязкун В. В. Віртуалізація свідомості: соціально-філософський аналіз: дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.03. К., 2013. 221 с.

22. Варецька О. В. Розвиток соціальної компетентності вчителя початкової школи у системі післядипломної педагогічної освіти : монографія / О. В. Варецька. – Запоріжжя : Кругозір, 2015. – 532 с.

23. Василенко І.В. Виховання громадянськості студентів засобами самоврядування у вищих навчальних закладах Канади: автореф.дис ... канд. пед. наук : 13.00.07. К., 2009. 20 с.

24. Васютинський В.О. Психологічна правда про індивідуалізм і колективізм: монографія. К.: Міленіум, 2016. 137 с.

25. Вебер М. Про деякі категорії соціології розуміння. *Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика*. К., 1998. С. 104–156.

26. Винничук Р. В. Провідні наукові позиції щодо систематизації та класифікації цінностей. Людський потенціал у контексті сучасних соціокультурних перетворень : збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. 388 конф. (24–25 трав. 2022 р.). Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2022 h. С. 89–92.

27. Виховання громадянина: Психолого-педагогічний і народознавчий аспекти: [навчально-методичний посібник] / П. Р. Ігнатенко,

В. Л. Поплужний, Н. І. Косарева, Л. В. Крицька – К. : Інститут змісту і методів навчання, 1997. – 252

28. Вишневський О.І. Християнізація виховання / О.І. Вишневський. – Львів. – 15с.

29. Войченко О. С. Громадянська культура як об'єкт вивчення вітчизняної та зарубіжної педагогічної науки. URL: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchu/.../N157p036-040.pdf.

30. Вооглайд Ю. Мислити як громадянин. Посібник для тих, хто хоче мислити самостійно. Пер. з рос. О. Сауляк. Таллін: Ullo Vooglaiu Kirjastus OU, 2020.448 с.

31. Воробйова Л.С. Гуманізація освіти в період глобалізаційних перетворень/ Л.С.Воробйова // Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому навчальному закладі освіти. Колективне монографічне дослідження під наук.ред. Н.В.Ківенко., Ю.П.Чорноморця, 2010. – С.17-29

32. Габермас Ю. Громадянство і національна ідентичність / Умови громадянства: 3б. ст. / Під редакцією Варта ван Стінбергена: Пер. з англ., передмова та примітки Іваненко О. О. – К.: Український Центр духовної культури, 2005. – 264 с.

33. Габермас Ю. Мораль і моральність [Текст]. Чи стосуються гегелівські заперечення Канта також і дискурсивної етики? / Юрген Габермас ; [переклад з німецької] // Комунікативна практична філософія. – К. : Лібра, 1999. – С. 325-345.

34. Гайдеггер М. Дорогою до мови. Пер. з нім. В. Кам'янець. Львів: Літопис. 2007. – 232 с.

35. Ганаба С. О. Стратегії розвитку критичного та креативного мислення: навчальний посібник. Хмельницький, Вид-во НАДПСУ, 2021. 128с.

36. Ганаба С. Людина вчиться бути громадянином упродовж життя: розмисли над книгою Юло Вооглайда «Мислити як громадянин. Посібник

для тих, хто хоче мислити самостійно» / С. Ганаба // Вища освіта України. - 2023. - № 1. - С. 69-79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vou_2023_1_11.

37. Геополітична суб'єктність України в контексті глобальних викликів: монографія / Грабовська І., Грабовський С., Додонов Р., Кагамлик С., Марутян Р., Настояща К., Турпак Н., Чупрій Л. Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, Видавництво "Міленіум", 2024. 344 с.

38. Грушевський М. Початки громадянства. Генетична соціологія. Б.м., 1921. 328с.

39. Глебова Н. Формування свободи й відкритості в глобальному інформаційному просторі. Соціологічні студії, 2013. С. 22-27,

40. Глебова Н.І. Специфіка соціальної компетентності фахівців водного транспорту в умовах сучасного ринку праці: автореф. дис. д-ра соціол. наук: 22.00.04. Запоріжжя, 2019. 40 с.

41. Глинська Л.Ф. Міжкультурна комунікація як запорука гармонійного розвитку суспільства. VERSUS, 2017. №1 (9). С. 21-27. <https://magazine.mdpu.org.ua/index.php/versus/article/view/1960>.

42. Головань М. С. Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду. *Вища освіта України*. – 2008. – № 3. – С. 23–30.

43. Гончаренко С. У. Громадянське виховання. *Український педагогічний словник*. – К. : Либідь, 1997. – С. 75.

44. Горбунова Л. Ключові компетенції у транснаціональному освітньому просторі: визначення та імплементація // Філософія освіти. *Philosophy of Education*. 2016. № 2 (19). – Р. 97- 117. – URL: www.philosopheducation.com

45. Грабовська І. Українська людина в часи катаклізмів: пошуки шляхів та методів дослідження проблеми. *Українознавчий альманах*. Випуск 35. 2024 р. С.- 23-31.

URL: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/552/541>

46. Гребеник Т.В. Управління процесом громадянського виховання студентів вищого навчального закладу: автореф. дис. ... канд. пед. наук :

13.00.06. Луганськ, 2011. 20 с.

47. Громадянська компетентність: соціальні очікування і реалії : монографія / І. В. Жадан; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної соціальної та політичної психології. – Кропивницький, 2022. – 110 с

48. Громадянське суспільство / М. Ю. Рябчук // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. – Режим доступу : <https://esu.com.ua/article-31976>.

49. Губерський Л.В. «Фундаментальність гуманітарних цінностей в освітньому процесі», Філософські проблеми гуманітарних наук, № 24, 2014. С. 4 – 8.

50. Гуссерль Е., Криза європейського людства і філософія, в: Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями: хрестоматія, упоряд. В. В. Лях, В. С. Пазенок, Київ, 1996, С. 88.

51. Даймонд Л. Консолідація демократії і політична культура / Л. Даймонд // Демократія : антологія / [упоряд. О. Проценко]. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 882–942.

52. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика: монографія. К.: Либідь, 2001. 334 с

53. Еліас Н. Процес цивілізації. Соціогенетичні і психогенетичні дослідження / Н.Еліас. [пер. з нім. О.Логвиненко]. – Київ, Видавничий дім “Альтернативи”. – 2003. – 672 с.

54. Євтодюк А В. Аксиологічні засади сучасної системи освіти України. *Педагогічний пошук*. 2014. № 2. С. 12–15.

55. Євтодюк А.В. Синергетичні засади моделювання освітніх систем: автореф. дис.... канд. філос. наук: 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / А.В. Євтодюк. – К., 2001. – 16 с

56. Жадан І.В. Емпіричне дослідження особливостей громадянської та національної самоідентифікації молоді: базові поняття та показники/ І.В.Жадан// Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей – К. : Міленіум, 2017, – Вип. 39(42) – С.60-68

57. Жадан І.В. Комуникативний потенціал розвитку громадянської компетентності студентської молоді. Наукові студії із соціальної та політичної психології, 2019, No 43(46), С. 67-82.

58. Завалевський Ю. І. Громадянська освіта і громадянське виховання в закладах освіти / Ю. І. Завалевський, Прокопович Ю. А., Сагарда В. В. – Навчально-методичний посібник. – Чернівці : Букрек, 2004. – 48 с.

59. Зарубінська І. Б. Москаленко В. В. Рашидов С.Ф. Сокурянська Л.Г Формування соціальної компетентності студентів вищих навчальних закладів (теоретико-методичний аспект) : монографія / І. Б. Зарубінська. – К. : КНЕУ, 2010. –348 с.

60. Ісаєва Н. Громадянське суспільство і громадянська свідомість у сучасному світі. Філософія та політологія в контексті сучасної культури, 13(2), (2021). 35-41. DOI: <https://doi.org/10.15421/352122>.

61. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. Das Prinzip Verantwortung. Versuch einer Ethik für (und u 2..) die technologische Zivilisation. – К.: Лібра, 2001. – 400 с.

62. Кавалеров А.А. Цінність у соціокультурній трансформації: Монографія. – Одеса: Астропринт, 2001. – 224 с.

63. Кант І. К вичному миру: сочинения: в 3-х т. / І. Кант. – М., 1994. – С. 391.

64. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: Монографія. – Київ; Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 520 с;

65. Клепко С.Ф. Цінності буття і цінності освіти. *Філософські обрії*. Науково-теоретичний часопис ІФ НАНУ. 2003. № 10. С.260–271.

66. Козій М. К. Громадянськість – проблема актуальна та соціально-цінна: [навч.-метод. посібник]. К. : Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2004. 276 с,
67. Компетентнісний підхід у професійній підготовці майбутніх психологів : моногр. / авт. кол.; під наук. ред. Лозової О.М. – Вінниця: Віндрук, 2014. – 184 с.
68. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності / О. В. Сухомлинська, М. Й. Боришевський, К. І. Чорна [та ін.]. Шлях освіти. 2000. № 3. С. 7-10.
69. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. Розпорядження Кабінету міністрів України від 03 жовтня 2018 року № 710-р.: www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-konceptsiyi-rozvitku-gromadyanskoyi-osviti-vukrayinita.
70. Кривега Л.Д. Світоглядні орієнтації особи в умовах трансформації суспільства: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня д-ра філос. наук. спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Л.Д. Кривега; Ун-т внутр. справ. – Х., 1999. – 30 с.
71. Кримський С. Б. Бути громадянином ноосфери. Ранкові роздуми. Київ, Майстерня Білецьких, 2009. – 120 с. С. 71.
72. Крисаченко В. С. Національні цінності України: сутність, розмаїття, консолідаційний потенціал. Українознавство. 2022. № 1. С. 28–50.
73. Крымский С. Философско-гносеологический анализ понимания / Понимание как логико-гносеологическая проблема: Сборник научных трудов. – К.: Наукова думка, 1982. – 272 с.
74. Культурно-гуманітарні стратегії розвитку університетської освіти в умовах динамічних суспільних трансформацій: Монографія / Л.С. Горбунова, М.А. Дебич, В.В. Зінченко, І.М. Сікорська, І.В. Степаненко, О.М. Шипко / За ред. І.В. Степаненко. – К.: ІВО НАПН України, 2018. – 226 с.

75. Кучинська І.О. Громадянське виховання в Україні : минулий досвід та сучасні потреби : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : видавець ПП Зволейко Д. Г., 2015. 112 с. ,

76. Левковська Н. Динаміка ціннісних орієнтацій молоді. *Політичний менеджмент*. 2006. № 1. С. 85-93.

77. Любива Т. Громадянська ідентичність мешканців України напередодні й в умовах війни. *Українське суспільство в умовах війни*: колективна монографія; Є. Головаха, С. Макеев (ред). Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. С. 284-291. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/maket-vijna...2022dlya-tipografiivse.pdf>.

78. Мазурик О.В., Єрескова Т.В. Соціальна активність сучасного українського соціуму: форми, ресурси, наслідки. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія *Соціологія*. 2016. № 3. С. 70–77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnyuac_2016_3_8.

79. Маковецький А.М. Ціннісні орієнтації української молоді та їхня трансформація: досвід соціологічного аналізу. *Вісник Львівського університету*. Серія соціологічна. 2008. Вип. 2. С. 330-337.

80. Марутян Р. Р. Національна стійкість як основний інструмент протистояння у гібридній війні. Національна стійкість України до загроз гібридної війни: матеріали наук.-практ. семінару (Київ, 25 квіт. 2018 р.) / за ред. Ю. В. Мельника, Л. М. Шипілової. Київ: НАДУ, 2018. С. 3–5.

81. Матусевич В. Політична культура : теоретико-методологічні проблеми дослідження / В. Матусевич // *Соціологія : теорія, методи, маркетинг*. – 1998. – № 4–5. – С. 5–20.

82. Мельниченко А.А. Ціннісні виміри духовної культури студентів технічного ВНЗ у трансформаційному суспільстві / А.А. Мельниченко, І.В. Пиголенко // *Український соціум*. – 2005. – № 1 (6). – С. 31-43.

83. Моїсєєва Н.І. Соціально-комунікаційна діяльність як історико-суспільна практика: монографія. Харків: ХНТУСГ, 2015. 392 с,

84. Москаленко В. В. Рашидов С.Ф. Сокур'янська Л.Г Соціалізація особистості: монографія. К.: Фенікс, 2013. 540 с.

85. Набокова А. Аксіологічні засади розвитку громадянської культури майбутніх фахівців: філософський вимір. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. Одеса, 2020. С. 35-47. URL: <http://www.dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/12743>

86. Набокова А. Аксіологія у методології філософії. *Сучасна наука та перспективи*: Матеріали II Всеукраїнської інтернет - конференції молодих вчених (23-24 жовтня 2019 року); за заг. ред. Москальової Л.Ю. Мелітополь, 2019. С. 69-70. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://>

87. Набокова А. Розвиток громадянської компетентності здобувачів вищої освіти у контексті цивілізаційних викликів сучасності. *Українознавчий альманах*. 2024. Вип. 35. С. 62-69. URL: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/557>. DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2024.35.8>.

88. Набокова А. Філософія критично-рефлексивного мислення в аксіології розвитку громадянської культури. *Kelm. Instytut Spraw Administracji Publicznej*, 2020. № 5 (33). С. 87-94. URL: <https://kelmczasopisma.com/ua/jornal/27>.

89. Набокова А. Ціннісний аспект розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти засобами філософії. *Матеріали III-ої Міжнародної науково-практичної конференції* (07 лютого 2025 року, м. Кордова (Іспанія), дистанційно). С.133-137. DOI: <https://doi.org/10.52058/53>.,

90. Набокова А. Ціннісно-сміслові аспекти розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти: соціально-філософський аналіз. *Українознавство*. 2025. № 1 (94). С.225-235. URL: <http://journals.uran.ua/index.php/2413-7065>

91. Нагорний А. І. Особистісна криза в умовах суспільної трансформації : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / А. І. Нагорний. – Запоріжжя, 2010. – 16 с
92. Надибська О.Я. Феномен соціальних пріоритетів: ціннісно-епістемологічний вимір : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. наук : спец. 09.00.03. Київ, 2011. 38 с.
93. Національна рамка кваліфікацій. Затверджена Кабінетом Міністрів України. [Philosophical methodology as a factor of modernization of teacher training]. 25.06.2020. №519.
94. Національний освітній глосарій: вища освіта / авт.-уклад. : І. І. Бабин, Я. Я. Болюбаш, А. А. Гармаш та ін./ за ред. Д. В. Табачника, В. Г. Кременя. – К. : Плеяди, 2011. – 100 с.
95. Нелінійне мислення в освіті / Н.В. Кочубей // Філософські абрисы сучасної освіти: [монографія] / І.М. Предборська, Г.В. Вишинська, В.О. Гайденко, Г.С. Гамрецька [та ін.]; за заг. ред. І. Предборської. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – С. 29–41
96. Нечитайло І.С. Системно-кодова концепція взаємодії суспільства та освіти: автореф. дис. д-ра соціол. наук: 22.00.04. К., 2017. 39 с.
97. Новакова О., Остапенко М. Еволюція геополітичних цінностей та орієнтацій українців під впливом війни. Міжнародні та політичні дослідження. 2023. № 36. С. 96. DOI: <https://doi.org/10.18524/2707-5206.2023.36.288711>
98. Общество без доверия / под ред. Е. Головахи, Н. Костенко, С. Макеева. Киев: Институт социологии НАН Украины, 2014. 338 с.
99. Огнев'юк В.О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку. К.: Знання України, 2003. 450 с,
100. Отич О.М. Розвиток творчої індивідуальності студентів професійно-педагогічних навчальних закладів засобами мистецтва. Чернівці: Зелена Буковина. 2011. 248 с.

101. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл. Монографія: за ред. Б. О. Парахонського, Г. М. Яворської. К.: НІСД, 2019. 560 с.
102. Парсонс Т. П. Система современных обществ/Пер. с англ. Л.А. Седова и А.Д. Ковалева. Под ред. М.С. Ковалевой. – М.: Аспект Пресс,. 1998. –270 с.
103. Позняк С.І. Ресурси громадянськості: соціально-психологічна складова : методичні рекомендації. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. 2013. Кіровоград : Імекс-ЛТД. 136 с.
104. Політологія: енциклопедичний словник / [В.М. Денисенко, Л.Я. Угрин, Н.М. Хома]; за ред. д-ра філос. наук, проф. В.П. Мельника. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – с.13.
105. Попович І.В. Роль соціальних очікувань особистості у формуванні громадянських компетентностей. *Актуальні питання формування та розвитку громадянських компетентностей в Україні : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Розвиток громадянських компетентностей в Україні» (Київ, 17-18 березня 2016 р.)*. К.: НАДУ, 2016. С. 227–231.
106. Похресник А.К. Соціокультурні орієнтації студентської молоді трансформаційного суспільства: сутність та динаміка. (На матеріалі життєтворчості сучасного українського студентства): автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії (філософські науки)»/ А.К. Похресник. – К., 2002. – 16 с.
107. Предборська І.М. Континентальна педагогіка очима учасників симпозіуму CEUPES. Філософія освіти. 2017. № 1 (20). С. 304–311.
108. Предборська І. Філософські абрисы сучасної освіти. Суми: Університетська книга, 2006. 225 с,

109. Про освіту: Закон України, 2017. Відомості Верховної Ради (ВВР), № 38- 39, ст. 380.

110. «Про вищу освіту» Закон України № 1556-VII від 1 липня 2014 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

111. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки [Електронний ресурс]: Указ Президента України, 7 вересня 2021 р. № 487/2021 // Верховна Рада України: [офіційний портал Парламенту України]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text> (дата звернення: 15.08.2024). – Назва з екрана.

112. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 6 червня 2024 року N 3788-IX (*враховуючи зміни, внесені Законом України від 19 листопада 2024 року N 4059-IX*).

113. Проект Тьюнінг – гармонізація освітніх структур у Європі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [gochure Ukrainian version.pdf](#).

114. Психологічні закономірності розвитку громадянської спрямованості особистості : [монографія] / [авт. кол.: Боришевський М.Й. та ін.] ; за ред. М.Й. Боришевського ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. - Київ : Міленіум, 2006. - 297 с.

115. Психолого-педагогічні умови виховання у молоді громадянськості / І. Д. Бех // Громадянське виховання студентської молоді в умовах трансформації суспільства : зб. наук. ст. : за матеріалами Всеукр. наук.-практ. семінару, м. Черкаси, 19–21 трав. 1998 р. – Черкаси, 1998. – С. 23–27. (1998)

116. Радчук Г.К. Аксіопсихологія вищої школи. Тернопіль, ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2014. 380 с.

117. Рацул А. Б. Формування громадянської компетентності як інтегрованої якості особистості майбутнього вчителя / А. Б. Рацул, О. А.

Рацул // Вісник Черкаського університету. Серія "Педагогічні науки". – Вип. 166. – 2009. – С. 154–159.

118. Рашидов С.Ф. Виховання у студентської молоді цінностей громадянського суспільства: автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07. Луганськ, 2013. 40 с

119. Рудакевич О. М. Національний принцип: етнополітична концепція нації : моногр. / О. М. Рудакевич. – Тернопіль : Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2009. – 292 с.

120. Рудакевич О. Політична культура національних спільнот: теорія та методологія дослідження : моногр. / Олег Рудакевич. – Тернопіль : ТНЕУ, 2013. – 352 с.

121. Ручка А. Цінності та ціннісні зміни в новітній історії України. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності. Випуск 8(22). Київ, 2021. С. 496–497. .

122. Ручка А.О. Компетентність як ресурс життєвої активності. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. К.: Інститут соціології НАН України, 2017. С. 264–274 та інші.

123. Самчук З. Ф. Світоглядні азимути освітньої навігації в умовах сучасного суспільного простору України. *Філософія освіти*. 2005. N2. С. 95–109.

124. Саух П. Ю. Холістична тенденція сучасної науки та її вплив на парадигмальні зсуви постнекласичної освіти // Інформаційний вісник АН ВО України. – 2009. – № 1. – С. 81 – 93.

125. Сидоркіна М. Ю. Громадянська компетентність у розрізі концепції соціального інтересу [Електронний ресурс] / М. Ю. Сидоркіна // Теорія і практика сучасної психології. – 2019. – № 6. – URL: <https://lib.iitta.gov.ua/719463/1/36.pdf>

126. Ситник Г. П. Філософія війни та миру: курс лекцій. К: ТОВ «САК ЛТД.», 2023. 118 с.

127. Скар О. М. Сімейна взаємодія у ракурсі розвитку громадянської компетентності молоді: показники дослідження. Проблеми сучасної психології, 2 (18), 2020. С.222–231.

128. Скар О. М. Взаємодія в сім'ї як чинник розвитку громадянської компетентності молоді: результати емпіричного дослідження. Наукові студії із соціальної та політичної психології, 47 (50), 2021. С.106–114.

129. Смолінська О.Є. Теоретико-методологічні засади організації культурно-освітнього простору педагогічних університетів України: автореф. дис. ... д-ра пед. наук. Дрогобич, 2015. 34 с ,

130. Сокур'янська Л.Г. Бар'єри модернізації вищої освіти в Україні. *Ціннісна складова модернізаційних процесів у сучасному соціумі України*: кол. моногр. К.: ДУ Ін-т економіки та прогнозування. НАН України, 2014. С. 280–305.

131. Соціально-психологічні ресурси розвитку громадянської компетентності майбутніх педагогів : практичний посібник / С. І. Позняк, М. Ю Сидоркіна, І. В. Остапенко, А. О. Краснякова, О. М. Скар ; за наук. ред. С. І. Позняк ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2022. – 172 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/734018/1/PoznjakPosib2022maket.pdf>

132. Соціальна психологія бідності: монографія / Т.І. Белавіна, В.О. Васютинський, В.Ю. Вінков та ін.; за ред. В.О. Васютинського. К.: Міленіум, 2016. 294 с.

133. Стан сингулярності: соціальні структури, ситуації, повсякденні практики / за ред. С. Макеєва, С. Оксамитної. К.: НаУКМА, 2017. 180 с.

134. Степаненко В. Громадянське суспільство в Україні : проблеми інституціоналізації. *Соціальні виміри суспільства*. Вип. 7. К. : Ін-т соціології НАН України, 2004. С. 320–341.

135. Сутність і структура громадянської компетентності учня нової української школи / Т. О. Ремех. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 34–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrpj_2018_2_7,

136. Сухомлинський В.О. Педагогіка серця. Вибр. тв. в 5 т. Т.5. К., 1980. С.334-339.
137. Сучасний стан, пріоритети та перспективи розвитку системи громадянської освіти в Україні / Ю. Якименко, П. Стецюк, І. Балуба та ін. К: Центр Разумкова, 2023. 351 с. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2023/12/18/2023-POLIT-OSVITA.pdf>].
138. Титаренко Т.М. Як допомогти свідкам і учасникам травматичних подій: горизонти соціально-психологічної реабілітації. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*: зб. наук. праць. К., 2015. № 4 (29). С. 163–170.
139. Ткачова Н. О. Історія розвитку цінностей в освіті. – Х.: Видавничий центр ХНУ ім. В.Н.Каразіна, 2004. – 423 с.
140. Требін М. П. Сучасний світ і його війни. «Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2016. 2(29), С. 5–27. <https://doi.org/10.21564/2075-7190.29.70967> (дата звернення: 11.05.2024).
141. Турпак Н. Аксіологічні засади утвердження геополітичної суб'єктності України /Геополітична суб'єктність України в контексті глобальних викликів: монографія / Грабовська І., Грабовський С., Додонов Р., Кагамлик С., Марутян Р., Настояща К., Турпак Н., Чупрій Л. Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, Видавництво "Міленіум", 2024. 344 с.
142. Усов Д. В.Генеза та сутність ідеї суспільної угоди: історико-філософський аналіз [Текст] дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.05. Київ, 2017. 32 с. https://chtyvo.org.ua/authors/Usov_Dmytro/Heneza_ta_sutnist_idei_suspilnoi_uhody_istorykofilosofskyi_analiz.pdf
143. Утвердження української національної та громадянської ідентичності: монографія / К. Журба, І. Бех, С. Бойко, В. Євтушок, С. Гаряча, Л. Канішевська, І. Кучинська, С. Кучинський, О. Лісовець, І. Нестайко, Л.

Павлова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Сеньовська, С. Толочко, С. Федоренко, І. Шкільна, В. Ясько ; за заг. ред. К. Журба, О. Рейпольська. Київ : «Компрінт». – 2024. – 232 с.

144. Фалько Н. М. and Остополец, І. Ю. and Шарапова, Ю.В. (2024) *Толерантність до невизначеності в контексті життєстійкості особистості*. Габітус (59). pp. 57-60.
URL: <http://habitus.od.ua/journals/2024/59-2024/59-2024>.

145. Федоренко С. В. Теорія і методика формування гуманітарної культури студентів вищих навчальних закладів США: дис. ... д-ра пед. наук. Київ, 2017. 551 с.
URL: <https://al.fl.kpi.ua/article/download/217218/248915/577367>

146. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум. К.: Грамота. 2007. 576 с.

147. Філософія освіти: Навчальний посібник / За заг. ред. В.Андрущенко, І.Предборської. – К.: Вид-во НПУ ім.. М.П.Драгоманова. 2009. – 330 с.

148. Філософський словник соціальних термінів / за заг. ред. В. П. Андрущенко. Харків, Корвін, 2002. 672с.

149. Філософська методологія як чинник модернізації професійної підготовки педагога: Монографія. Мелітополь: МДПУ; Сімферополь: Таврія, 2006. 268 с.

150. Фурман А.В. Ідея і зміст професійного методологування : [монографія]. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – 378 с.

151. Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини. Видавництво Ради Європи: F-67075 Strasbourg Cedex, 2010. 32 с. URL: <https://rm.coe.int/16806b93be>

152. Хижняк Л.М., Хижняк К.В. Кризові ситуації, кризові комунікації й пошук нового формату управлінських практик. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*: збірник наукових праць. 2017. Вип. 76. С. 166–173.

153. Хэллоуэл И. Я через призму культурных воздействий / И. Хэллоуэл // Реферативный журнал. Философия. – 2001. – № 1.
154. Цофнас А. Ю. Теория систем и теория познания / А. Ю. Цофнас. – Одесса : Астропринт, 1999. – 308 с
155. Чернуха Н.М. Формування громадянськості учнівської молоді: інтеграція виховних соціальних впливів суспільства / Н.М.Чернуха // монографія. – Луганськ: Альма- матер, 2006. – 360 с.
156. Шайгородський Ю. Цінності як детермінанти суспільного розвитку. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32310638.pdf> 232
157. Шаранова Ю. В. Виховання громадянськості студентів у закладах вищої освіти США. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії з галузі 01 Освіта / Педагогіка за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки. – Інститут проблем виховання НАПН України, Київ, 2021.
158. Шахрай В. М. Громадянська компетентність особистості як проблема сучасного суспільства. *Політика*. № 3. 2009. С. 123–134.
159. Шинкарук В. І. Громадянське суспільство, держава, ідеологія // Розбудова держави. — 1993. - № 5. - С. 51-54.
160. Штомпка П. Социология социальных изменений; [пер. с польского]. М. : Прогресс, 1998. 416 с.
161. Шюц А. Структура повседневного мышления. *Социологические исследования*. 1998. № 2. С. 130–136.
162. Що таке згуртованість суспільства та як її вимірювати. URL:<https://www.csi.org.ua/news/shho-take-zgurtovanist-suspilstva-ta-yak-yiyi-vymiryuvaty/>.
163. A Review of Modeling Pedagogies: Pedagogical Functions, Discursive Acts, and Technology in Modeling Instruction / Campbell Todd et al. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*. 2015. № 11. P. 159–176. DOI: 10.12973/eurasia.2015.1314a.
164. Argyle M. Social situation. Cambridge e.a., 1981. 453 p.

165. Bandura A. Cultivating competence, self-efficacy, and intrinsic interest through proximal selfmotivation. *Journal of Personality & Social Psychology*. 1981. 41(3). Pp. 586–598. URL: <https://doi.org/https://doi.org/10.1037/0022-3514.41.3.586>
166. Blasi A. Identity and the development of the self. Self, ego and identity: Integrative approaches / Eds. D.K. Lapsley & F.C. Power. New York: Springer-Verlag, 1988. P.226-242.
167. Bobek D., Zaff J., Li Y., Lerner R.M. Cognitive, emotional, and behavioral components of civic action: Towards an integrated measure of civic engagement. *Journal of Applied Developmental Psychology*. 2009. No 30. P. 615–627.
168. Bobek D.L. Preparing engaged citizens: A process evaluation of 4-H's citizenship goals. Unpublished manuscript. 2006. Medford, MA: Institute for Applied Research in Youth Development, Tufts University.
169. Calleja C. Jack Mezirov's conceptualization of adult transformative learning. *Journal of Adult and Continuing Education*. 2014. Vol. 20. № 1. Pp. 117–136,
170. Delors J. (ed.) Learning – The Treasure within. Paris: UNESCO, 1996.
171. European Commission, Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture. (2019). URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2766/569540/>
172. Feather N. T. Values, national identification, and favoritism towards the in-group. *British Journal of Social Psychology*. 1994. 33. P. 467–476.
173. Frankl V. Man's Search For Meaning: The classic tribute to hope from the Holocaust. London. Sydney. Auckland. Johannesburg : Rider, 2004. 160 p.
174. Garzon Andres, Derly Mu. Impact of pedagogical reflection in the teaching practicum from Caquetá practitioners' perspective: a literature review. *Educación y Humanismo*. 2018. № 20. P. 57–73. DOI: 10.17081/eduhum.20.35.2658.
175. Habermas J. Die Einheit der Vernunft in der Vielfalt ihrer Stimmen.

Nachmetaphysisches Denken. Frankfurt am Main: Suhrkamp, (1988). S.153–186.

176. Halasz G., Michel A. Key Competences in Europe: interpretation, policy formulation and implementation. *European Journal of Education*. Vol. 46. Iss. 3 P. 289–306.

177. Harvard University Competency Dictionary. – URL: <https://ulupandanstars.files.wordpress.com/2011/08/harvard4competences.pdf>.

178. Hlebova N., Falko N., L. Afanasieva, E. Murtaziiev, M. Semikin. Studying high school students abroad in the dimensions of civic and cultural identity – EDSD/ DOI: <https://doi.org/10.24263/EDSD-2024-6-50>.

179. Horbal Ya. M., Hlebova N. I. (2024). Filosofski vymiry viiny: vplyv na formuvannia osvitykh identychnosti u suchasnomu sviti [Philosophical dimensions of war: influence on the formation of educational identities in the modern world]. Aktualni problemy filosofii ta sotsiologhii No. 47, S. 15-20.

<https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.3>

180. Hymes D. H. On communicative competence . Philadelphia : University of Pensilvania Press, 1971. 213 p.

181. Kanning U.P. Inventar zur Messung sozialer Kompetenzen b Selbstund Fremdbild (ISK360). Göttingen: Hogrefe, 2014. Pp. 318–325,

182. Karl-Otto Apel, Understanding and Explanation: A Transcendental Pragmatic Perspective Reviewed by Patricia Hughes - 1986 - *Philosophy in Review* 6 (9):413-415.

183. Kurtz T. Der Kompetenzbegriff in der Soziologie. *Soziologie der Kompetenz*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2010. Pp. 7–25

184. Kyianytsia L.L. Reviewing the Contribution and Fallings of the Modernization Theory to Social and Political Research. *Ukrainian Policymaker*, 8, (2021) p.41–50. URL: https://www.researchgate.net/publication/352126871_

185. Lerner R. M. Liberty: Thriving and civic engagement among America’s youth. 2004. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

186. Lerner R.M., Alberts, A.E., Bobek, D. Thriving youth, flourishing civil society. How positive youth development strengthens democracy and social

justice. In Bertelsmann Stiftung (Ed.), Civic engagement as an educational goal (pp. 21–35). 2007. Guterslöh, Germany: Verlag Bertelsmann Stiftung.

187. Levine P. The future of democracy: Developing the next generation of American citizens. 2008, Medford, MA: Tufts University Press.

188. Levine P., Youniss J. Youth and civic engagement: Introduction. In P. Levine & J. Youniss (Eds.), Youth civic engagement: An institutional turn: Circle working paper 45 (pp. 3–6). 2006. Baltimore, MD: The Center for Information and Research on Civic Learning and Engagement.

189. Mishel W. Personality and assessment. N.Y., 1968. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/001316446802800341>

190. Nabokova A. Axiological determinant as a factor in the development of civic competence of higher education students. *Людина і світ: Axiological Aspects of Globalization: Transformations and Conflicts*. Матеріали XI-ої Регіональної науково-практичної конференції (28 лютого 2025 року), м. Запоріжжя./за заг.ред.Афанасьєва Л., Глебова Н. – Запоріжжя: Вид-во МДПУ ім. Богдана Хмельницького, 2025. –123 с. С.104-107.

191. Nabokova A. Current axiological aspects of the development of civic competence among higher education students in the context of war in UKRAINE. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*, (1), 2025, P.209-218. URL: <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2025-1-24>.

192. Pancer S.M., Pratt M. Social and family determinants of community service involvement in Canadian youth. Community service and civic engagement in youth: International perspectives / Eds. M. Yates, J. Youniss. Cambridge University Press, 1999.P.32-35.

193. Parsons T. School class as a Social System. *Harvard educational review*. 1959. Vol. 29. № 4. P. 297–313.

194. Perry R. B. Realms of Value. *A Critique of Human Civilization*. Harward University Press, Cambridge Mass, 1952. P. 3.

195. Peterson A. Civic Republicanism and Civic Education: The Education of Citizens. Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2011. 200 p.

196. Power F.C. Moral self in community. Moral development, self and identity / Eds. D.K. Lapsley & D. Narvaez. Mahwah, N. J.: Lawrence Erlbaum Associates, 2004. P.47-64. 58.
197. Pratt M.W., Hunsberger B., Pancer M.S., Alisat S.A longitudinal analysis of personal value socialization: Correlates of a moral self-ideal in late adolescence. *Social Development*. 2003. Vol.12. P.563-585.
198. Rampus K. Social competence. *Journal of Abnormal and Social Psychology*. 1947. 26. S. 681–687.
199. Rokeach M. The nature of human values. New York: Free Press, 1973.
200. Rychen S. & Salganick L. A holistic model of competence,. in Rychen, S. & Salagnick, L. (Eds.) Key competencies for a successful life and a wellfunctioning society. Gottingen, Hogrefe & Huber. 2003. – P. 41-62.
201. Schäfler A. Applying advanced methods of reflective practice in decision-making. Stimulating Reflection when Using Artworks from the Collection: DIAL for Complex Artworks. Bogotá, Colombia, 2018. Vol. 26. № 1. P. 129–151.
202. Schola Europaea. Office of the Secretary-General. (2018). Key Competences for life long learning in the European Schools.
203. Schulz W., Ainley J., Fraillon J., Losito B., Agrusti G., Damiani V., Friedman T. Civic Knowledge Framework. IEA International Civic and Citizenship Education Study 2022 Assessment Framework . IEA, 2023. P.11-38.
204. Schwartz S. H. Cultural value differences: Some implications for work. *Applied Psychology: An International Review*. 1999. 48. P. 23–47.
205. Schwartz S. H. Mapping and interpreting cultural differences around the world. *Comparing cultures, dimensions of culture in a comparative perspective*; eds. H. Vinken, J. Soeters, P. Ester. Leiden, The Netherlands: Brill, 2004. P. 43–73.

206. Schwartz S. H. Value orientations: Measurement, antecedents and consequences across nations. *Measuring attitudes cross-nationally: Lessons from the European Social Survey*; eds. R. Jowell et al. London: Sage, 2007. P. 169– 203.
207. Sherrod L.R., Lauchardt, J. The development of citizenship. In R. M. Lerner & L. Steinberg (Eds.), *Handbook of adolescent psychology: Vol. 2. Contextual influences on adolescent development* (3rd ed., pp. 372–407). 2009. New York: Wiley & Sons.
208. Smelser Neil J. *Theory of Collective Behavior*. New Orleans, Louisiana. 2011. 344 p.
209. Social competence refers to personal, interpersonal and intercultural competence // Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on key competences for lifelong learning. URL: https://european-union.europa.eu/index_en
210. Tajfel H. *Social identity and intergroup relations*. Cambridge, 1982. 546 p.
211. Tajfel H., Turner J.C. *The Social Identity Theory of Intergroup Behavior*. *Political psychology: Key readings* / Eds. J. T. Jost, J. Sidanius. Psychology Press, 2004. P. 276-293. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203505984-16>
212. Thanasoulas D. *Constructivist Learning*. – <http://www3.telus.net/linguisticsissues/constructivist.html>.
213. Theiss-Morse E., Hibbing J. R. Citizenship and civic engagement. *Annual Review of Political Science*, 2004. # 8, p. 227–249.
214. Turner J. Social categorization and the self-concept: a social cognitive theory of group behaviour. *Advances in Group Processes*. 1985. Vol.2. P.77-121.
215. Waterman A.S. Identity development from adolescence to adulthood: An extension of theory and a review of research. *Developmental Psychology*. 1985. Vol.18, № 3. P.341-358. DOI: <https://doi.org/10.1037/0012-1649.18.3.341>
216. Wilson, J.Q. *The Moral Sense*. New York: Free Press, 1997.

ДОДАТКИ

Додаток 1. СПИСОК НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Список публікацій здобувача

1. Набокова А. Аксіологія у методології філософії. *Сучасна наука та перспективи*: Матеріали II Всеукраїнської інтернет - конференції молодих вчених (23-24 жовтня 2019 року); за заг. ред. Москальової Л.Ю. Мелітополь, 2019. С. 69-70. URL: <chrome-extension://efaidnbnmnibpcajpcglclefindmkaj/https://>.

2. Набокова А. Філософія критично-рефлексивного мислення в аксіології розвитку громадянської культури. *Kelm. Instytut Spraw Administracji Publicznej*, 2020. № 5 (33). С. 87-94. URL: <https://kelmczasopisma.com/ua/jornal/27>.

3. Набокова А. Аксіологічні засади розвитку громадянської культури майбутніх фахівців: філософський вимір. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. Одеса, 2020. С. 35-47. URL: <http://www.dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/12743>

4. Набокова А. Розвиток громадянської компетентності здобувачів вищої освіти у контексті цивілізаційних викликів сучасності. *Українознавчий альманах*. 2024. Вип. 35. С. 62-69. URL: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/557>. DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2024.35.8>.

5. Набокова А. Ціннісний аспект розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти засобами філософії. *Матеріали LIII-ої Міжнародної науково-практичної конференції* (07 лютого 2025 року, м. Кордова (Іспанія), дистанційно). С.133-137. DOI: <https://doi.org/10.52058/53>.

6. Набокова А. Ціннісно-сміслові аспекти розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти: соціально-філософський аналіз. *Українознавство*. 2025. № 1 (94). С.225-235. URL: <http://journals.uran.ua/index.php/2413-7065>,

7. Nabokova, A. (2025). Current axiological aspects of the development of civic competence among higher education students in the context of war in UKRAINE. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*, (1), 209-218. <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2025-1-24>.

8. Nabokova A. Axiological determinant as a factor in the development of civic competence of higher education students. *Людина і світ: Axiological Aspects of Globalization: Transformations and Conflicts*. Матеріали XI-ої Регіональної науково-практичної конференції (28 лютого 2025 року), м. Запоріжжя./за заг.ред.АфанасьєваЛ., Глебова Н. – Запоріжжя: Вид-во МДПУ ім. Богдана Хмельницького, 2025. –123с. С.104-107.